

Jog

történeti szemle

2015
2. szám

BUDAPEST · DEBRECEN · GYŐR · MISKOLC · PÉCS · SZEGED

A TARTALOMBÓL

Bírói gyakorlat a 16. század elejéig

Az erdélyi központi bíraskodás kialakulása és főbb jellegzetességei (1541–1571)

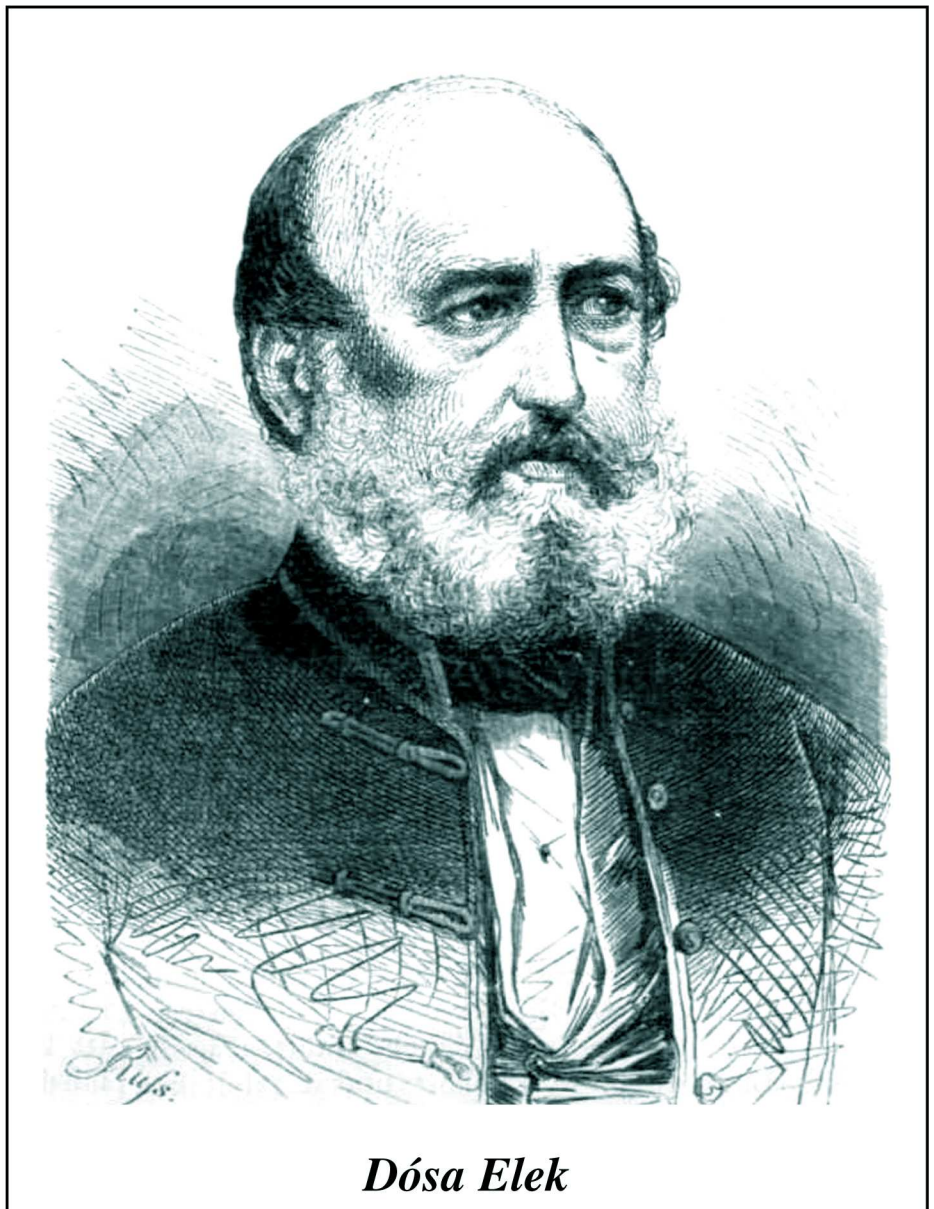
A központi bíraskodás szervezetének vázlata a Magyar Királyságban a 16. század első felében

Az önkormányzatiság igénye a magyarországi kisebbségeknél és annak magyar fogadtatása az 1848–1867 időszakban

A Hármaskönyv és Dósa Elek Erdélyhoni jogtudomány című műve

Alkotmány Őr szék. Kossuth alkotmánytervének továbbélése a magyar Alkotmánybíróságra vonatkozó szabályozásban

Egy ritkán emlegetett tervezet: az egyetemekről és az egyetemi főiskolákról szóló törvénytervezet előadói javaslata a Fejérváry-kormány idejéből

Dósa Elek

TARTALOM

TANULMÁNY

BÉLI Gábor – Bírói gyakorlat a 16. század elejéig	1
BOGDÁNDI Zsolt – Az erdélyi központi bíraskodás kialakulása és főbb jellegzetességei (1541–1571)	8
LACZLAVIK György – A központi bíraskodás szervezetének vázlata a Magyar Királyságban a 16. század első felében	16

MŰHELY

MANZINGER Krisztián – Az önkormányzatiság igénye a magyarországi kisebbségeknél és annak magyar fogadtatása az 1848–1867 időszakban	20
NAGY Péter – A Hármaskönyv és Dósa Elek Erdélyhoni jogtudomány című műve	34
RÓNAY Zoltán – Alkotmány Ör szék. Kossuth alkotmánytervének továbbélése a magyar Alkotmánybíróságra vonatkozó szabályozásban	41

FORRÁS

RIGÓ Kinga – Egy ritkán emlegetett tervezet: az egyetemekről és az egyetemi főiskolákról szóló törvénytervezet előadói javaslata a Fejérváry-kormány idejéből	49
---	----

KÖNYVEKRŐL

Jogszolgáltatás Debrecenben – BÓDINÉ BELIZNAI Kinga	52
Az önálló magyar katonai hírszerzés és kémelhárítás létrejöttének szervezet- és személyzet-története – Szakály Sándor új könyvéről – FARKAS Ádám	55

HÍREK

E számunk szerzői	60
-------------------------	----

A címlapon: Dósa Elek

(Marosvásárhely, 1803. március 15. – Pest, 1867. november 19.):
jogi doktor, akadémiai jogtanár, a képviselőház alelnöke, az MTA tiszteletbeli tagja

Jog

történeti szemle

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Dr. Wilhelm Brauner (Bécs), Dr. Izsák Lajos (a szerkesztőbizottság elnöke), Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn),
Dr. Günter Jerouschek (Jéna), Dr. Srđan Šarkić (Újvidék), Dr. Kurt Seelmann (Bázel), Dr. Erik Štenpien (Kassa)

Szerkesztőség: Dr. Barna Attila, Dr. Béli Gábor, Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Máthé Gábor, Dr. Mezey Barna,
Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István, Dr. Szabó Béla

Szerkesztő: Élesztős László (e-mail: elesztosl@ajk.elte.hu), Losonczy Eszter (e-mail: losonczy.eszter@gmail.com)
A szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3., II. em. 211. Tel./Fax.: 411-6518

ISSN 0237-7284

Kiadja az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke, a Károli Gáspár Református Egyetem Jogtörténeti–Jogelméleti Intézete, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Pécsi Tudományegyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Szegedi Tudományegyetem Magyar Jogtörténeti Tanszéke és a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Állam- és Közigazgatástörténeti Tanszéke, Debreceni Egyetem Jogtörténeti Tanszéke

Felelős kiadó: Dr. Mezey Barna

Kiadói munkák: Gondolat Kiadó

A Hármaskönyv II. rész 6. címe – *Honnan vette eredetét a törvénykezésben követendő szokásunk* – néhány, a korabeli, illetve a régi magyar perjog egésze szempontjából is figyelemre méltó, egyben megkerülhetetlen megállapítást rögzít. Ezek közül az első és legfontosabb a törvénykezési szokások kútfőinek meghatározása. Sorrendben: *constitutiones et decreta publica, privilegia principum, sententiae iudicum ordinarium regni* valóban azok a kútfők, amelyekből a bírói eljárás rendje és szabályai kitermelődtek, de ebből a felsorolásból az is mindjárt kiderül, hogy a szerkesztő a műben másutt határozottabban megfogalmazott politikai célkitűzéseknek megfelelően az írott jogra, mégpedig a rendek által befolyásolható törvényi jogra helyez hangsúlyt. A további megállapítások egy testben, a cím utolsó előtti bekezdésében sűrűsödnek: „*Úgy mondják, hogy azt a bírói eljárást és gyakorlatot, amit az ügyek megkezdésében, folytatásában, tárgyalásában és befejezésében követünk, mégis Károly király úr; előbb mondott Lajos király atyja hozta be uralkodása alatt a gallok földjéről ebbe az országba. Amit (csupán bizonyos határidők országos végzések általi megváltoztatásával) egészen mostanáig mindig sértetlenül követtek, és jövőre is mindig követni fognak.*”²

A magyar perjog francia eredetének kitétele Kithonich János óta több szerző figyelmét is felkeltette, jóllehet a szerkesztő nem tény, hanem egy, az Anjoukat övező dicsfény sarjasztotta feltevését közölte, amivel a régi királyokról korábban kifejtettekhez kapcsolódva talán csak arra próbált utalni, hogy I. Lajos idejétől azonosíthatók tételes jogi szabályok, és az Anjouk trónra lépésénél messzebbre nem vezetnek vissza pontosabb perrendi ismeretek.³

Ami pedig a bírói gyakorlat állandóságát illeti, a szerkesztő megállapítását a királytól, a királyi udvar bíróságaitól, az ott széket tartó bíróktól származó régebbi oklevelek tényeinek ismeretére, illetve a praxisból merített tapasztalatokra alapozta, és ezeken építkezve tárgyalta, pontosabban gyűjtötte össze a perjogi intézményeket. A szerkesztő felfogása szerint a dekrétumok, illetve általában az írott jog elsődleges szerepének nem is kell másban kimerülni, mint az eljárási rend és szabályok változatlanságának biztosításában, ami abból is jól kitapintható, hogy az írott jog bírói gyakorlatára kifejtett hatását csak mellékes újításokkal mérte. A dekrétumok rendelkezéseinek praxist alakító befolyása látványos változásokban valóban nehezen érhető tetten, de annál mégis erőteljesebb volt, mint amit a szerkesztői megjegyzés sugallt.

A dekrétumok szerepe az eljárás rendjének alakulására

I. Lajos 1351. évi dekrétuma kétségkívül nagy jelentőségű mérföldkő. Többszöri megerősítésének köszönhetően időről időre tételes jogként az 1222. évi Aranybulla rendelkezéseivel együtt kerültek elő az abban rögzített eljárási szabályok, a súlyos deliktumok miatt marasztaltak egyezség létrejöttéig történő őrizetben tartásáról, illetve kiadásáról (9. tc.), a bíróságédi teendőket ellátó káptalani és konventbeli, valamint a királyi ember eljárásáról (20–21. tc.), a

Béli Gábor

Bírói gyakorlat a 16. század elejéig¹

tudományvétel, a békebírság, hasonlóképpen a birtokper harmadik határidőben történő befejezéséről szóló (22–25. tc.), időközben már a szokásjogba beivódott rendelkezések. I. Ulászló 1440. július 20-i dekrétuma II. András 1222. évi végzése mellett átvette az 1298. évi, valamint az ehhez – annak (mintegy) második részként – csatolt, ezzel szintén III. Andrásnak tulajdonított, 1300 körül keletkezett dekrétumot, végül I. Lajos 1351. évi, az Aranybulla átvételéhez csatolt rendelkezéseit. Ezzel egy olyan perjogi szabályokat összesítő normaanyag állt össze, ami egy testben kapcsolódott a II. András által megállapított, immár nemesi alapjogokká magasztosult szabadságokhoz.⁴

Ezeknek az 1440. július 20-án adott dekrétumban felidézett 13–14. századi rendelkezéseknek a bíraskodási gyakorlatra kifejtett hatását arra történt hivatkozásokkal lehet csak biztosan alátámasztani, hiszen az írott jog alkalmazásának, szokásjogba épülésének igazolásához elengedhetetlen a forrás valamiféle azonosítása, amire néhány példát már a 13. századi oklevelek is hoznak, mint IV. Lászlónak az esztergomi káptalan és az esztergomi polgárok között a bortized szedése dolgában támadt viszály rendezéséről szóló határozata: „[...] az előbb mondott esztergomi prépostnak és káptalannak más egyházak előbb mondott szokásjoga szerint szüretkor, midőn a mondott tizedeket a szőlőből beszedik, legyenek sátraik és bódéik Esztergom városán kívül azokon a helyeken, ahol nekik megfelel, ahol a mondott polgároktól az előbb mondott tizedeket mindkét fél mesterkedése és ravaszkodása nélkül, ne pedig a mondott polgárok házaiban és azok kényére, hanem igazság szerint, a mondott káptalan tisztjei hajtsák és szedjék be, nem akadályozván ezt a mondott polgárok ellentmondása. Ha pedig valaki a polgárok közül a tizedet szőlőiből a sátrakban vagy bódékban meg nem fizetve, termelt bort vagy mustot onnan házához szállítani vagy evégre valamit fondorkodni merészelné, akkor makacssága és gonoszsága büntetéseképpen szorítsák meg neki tizedtartását, és adjon kilenc részt az említett káptalannak, miként a legszentebb István király egykor erről határozott, mely ésszerű szokást, mint ismeretes, mostanáig folyamatosan és sértetlenül követnek.” Az említett büntetést Szent István II. dekrétumának 20. artikulusa állapította meg ekként: „Ha valakinek Isten tizedet adott egy évben, a tizediket adja Istennek, és ha valaki elrejtí tizedét, kilencet fizessen”, vagyis a felhozott szokás valóban dekrétumra vezethető vissza.⁵

Amikor Báthori István országbíró 1488. április 5-én kelt levelével Csapi János panaszára a Losonci László és embe-

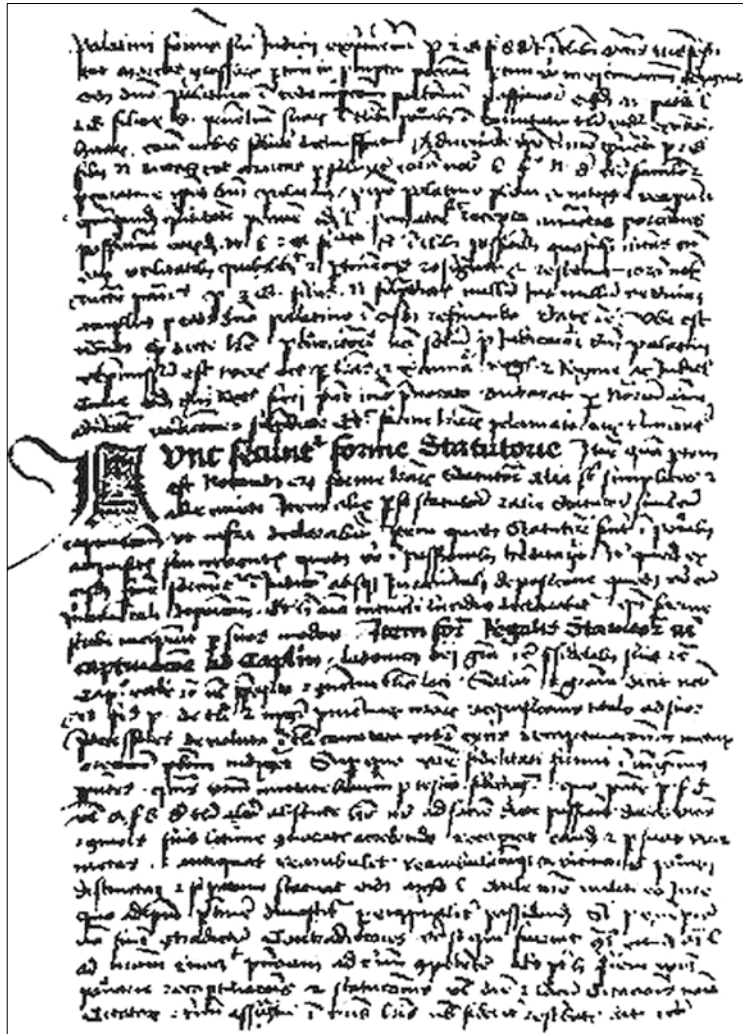
rei által elkövetett hatalmaskodások ügyében a leleszi konventhez fordult, I. Mátyás dekrétumára hivatkozva kérte azok közreműködését: „[...] küldjétek embereteket tanúbizonyosságul, akinek jelenlétében bizonyosak [...] Zemplén és Abaujvár megyék választott esküdt nemesei közül az új általános végzés érvénye és rendje szerint [...] jöjjenek, minden nemes-től és nem nemes-től [...], akikől hasznos és üdvös tizenhat márka terhe alatt [...] ezek Istennek tartozó hitére és mondott király urunk és szent koronája hűségének megtartására az Úr keresztje jelének érintésével sorrendben és egyenként [...] megvizsgálva őket, derítsék ki az előrebocsátottokról [...] az igazságot.” Az utalás I. Mátyás 1486. évi dekrétumának 8. artikulusára vonatkozik, miszerint „[...] mindegyik megyében az ispán a nemesek egyetemével tartozzék a módosabb és személyesen ott lakó nemesek közül a tízet vagy tizenkettőt, vagy nyolcat, avagy ennél többet, akár kevesebbet a megye szükséglete szerint megválasztani és csak ezek menjenek

és mehessenek vizsgálatok, idézések, iktatások és más végrehajtások foganatosítására, akik e rájuk rakott terhet egy egész éven át viseljék. Miután megválasztották őket, miképp a káptalani és konventbeli kiválasztottak, úgy ők is tegyenek [...] esküt a törvényszéken.”⁶

A rendelkezés nem új keletű. Az 1300 körül kiadott dekrétum első rubrikájának (*De inquisitionibus*) 1. artikulusa a hatalmaskodási, emberölési, lopási, rablási ügyekben és más súlyos deliktumok esetében a tudományvétel foganatosítását ugyancsak 12 nemesre bízta, akik között a szolgabírók is helyet kaptak: „mindegyik megyében tizenkét, a király úr által kiválasztandó lelkiismeretes és megbízható nemes, mely tizenkét nemes közül négynek szolgabírónak kell lenni, [...] előbb esküt téve Istennek tartozó hitükre [...] tudakozódjék Isten szem előtt tartván.” Az *Ars Notariában* a hiteleshelyek kiadványainak mintái között az országbíró vagy a nádor parancsára – a példában hatalmaskodás miatt – elrendelt tudományvételtől (tanú-

vallatásról) szóló jelentőveléhez fűzött kommentárban ugyancsak feltűnik a 12 nemes: „Ehhez tudni kell, hogy az efféle tanúk állításában Magyarország szokásjoga szerint, aki hozza, tanúit káptalan vagy konvent arra küldött em-

bere vagy emberei színe elé állítsa szabály szerint, és ezek közül először három jobb beszédűvel bizonyításon [...]. És amikor a mondott három első tanú a felperes levélének tartalma szerint válaszol, akkor aztán többi tanúja, miután előálltak, felemelt kezekkel és ujjakkal nyilvános szóval kiáltás ki, hogy hasonlóképpen tudják, miként az első három előadta, habár ez meglehetősen helytelen és rossz szokás ebben az országban, amit eltörölni és kigyomlálni vagy elosztatni mindazonáltal soha sem lehet. Másodszor tudni kell, hogy a mondott három tanú és másik tizenkét ugyanott jelenlévő nemes híján, akiknek neveit, és atyjaiék és birtokaiék is be kell írni a levélbe minden tétovázás nélkül, mert ha másképp történne, a levél érvénytelen, és elveszti ügyét.”⁷

Uzsai János *Ars Notariájának* egy lapja

Az 1300 körül hozott dekrétum létrejöttének időpontja és körülményei meglehetősen bizonytalanok, így az sem zárható ki, hogy ezt a keletkezésére nézve egyezményesen a 14. század elejére tett joganyagot később, netán jóval később foglalták össze, fogadták el és foglalták dekrétumukba „*prelati et barones*”, amit számos rendelkezési elem „fejlettsége” vagy „időelőttiége” jelez, egyebek mellett a 2. artikulus első, a megyei törvényszéki levélőrzésről szóló rendelkezése: „A királyi udvarban a nádor vagy az országbíró, vagy más rendes bírók által ítéltendő büntettekben minden iratot, a mondott tizenkét esküdt nemes az alispán székén tegye le”, mivel „*in curia regia alii iudices ordinarii*”, illetve a megyei törvényszék „*sedes vicecomitis*” megjelöléssel történő definiálása, ahogy maga a levélkezelés is jóval túlmutat a 14. század elejénél. Ezzel szemben az első magyar jogkönyv, az Uzsai Jánosnak tulajdonított, 1351 táján keletkezett *Ars Notaria* levélmintái, és kiváltképp az azokhoz alkalmanként csatlako-

zó rövid megjegyzések sokkal megbízhatóbb támpontul szolgálnak. A citált kommentár alapján, hogy tudniillik 12 (nyilván megyei) nemes részvétele nélkül, sőt megfelelő azonosításuk hiányában a fél által kezdeményezett tanúvallatás érvénytelenné válik, és ezzel együtt az a jól kivehető szigor, ami a per során a tanúvallatás ismétlését zárta ki, a szóban forgó nemesek eljárását, bírósági közreműködését meggyökeresedett, általánosan követett szokásnak mutatja.⁸

Az *Ars Notaria* 12 nemesének kötelékébe, miután a magyarázó minden különböztetés nélkül említi őket, a szolgabírók nem tartoztak bele. Feladatuk alapján ezzel a 12 biznyságul közreműködővel hozható kapcsolatba az a 12 nemes, akik Druget Fülöp nádor 1324. május 23-i oklevelében tűntek fel először, mint a közgyűlést tartó nádor bírótársai a Szabolcs vármegyei szolgabírók mellett. A 12 nemes a vármegye egyetemét képviselte a nádor mellett mindaddig, amíg az a közgyűlést be nem zárta, és azon túl, hogy ülnökökként tagjai voltak a nádor tribunáljának, bírósági feladatokat is elláttak. Az *Ars Notaria* kommentárjára hagyatkozva a megyékben nemcsak *congregatio generalis* tartásakor választottak közreműködő 12 nemes személyt, hanem akkor is, ha az eljáró bíró parancsára tudományvétel foganatosisására került sor a megyében a peres fél kérelmére, ahol a kebelbeli tizenketek éppen úgy a megyét képviselték, mint a nádor mellett közreműködők.⁹

Az 1486. évi dekrétum 8. artikulusának rendelkezése egy, a szokásjogba már beágyazódott, alkalomszerűen, kívánatra működő intézményt tett hivatalosra, nemest kötelességként terhelő, egy évig folyamatosan viselendő tisztséggé. Ez a példa, jóllehet nem általánosítható, mégis jól mutatja, hogy az írott jog szabályai nem feltétlenül teljesen új, addig ismeretlen intézményeket vezettek be, hanem a szokásjogból, a bevált praxisból táplálkoztak. Az írott források életképességét a perjogban csak az adhatta, ha a kialakult szokásra figyelemmel, illetve annak alapján rendelkezett vagy módosított. Sokszor nem is volt másról szó, mint a szokás dekrétummal történő intézményesítéséről vagy a praxisból kiolvasott követelmények, praktikus megoldások rögzítéséről. Ezzel együtt a szokásjog részévé váló intézmények többször királyi, bírói intézkedésekre vezetnek vissza, ahogy – a példánál maradva – a Druget Fülöp mellett felsorakozó esküdt nemesek esetében is efféle határozat állhatott a háttérben. Ugyanis, ha meg is fogalmaztak igényeket a nádori bíraskodásban való közreműködésről a vármegyék nemesei, arra az *ex mandato regis* eljáró nádort nem szoríthatták, hogy vegyen közülük bizonyosakat maga mellé. Eljárásukról és számukról is csak a parancsot adó király vagy maga a közgyűlést hirdető nádor határozhatott.

Performulák és szokásjogi szabályok

A 13. század elejétől a perhez kapcsolódva egyre jelentősebb szerepet kapott a levéladás, s a század végére már nélkülözhetetlen perkellék lett. A perbeli cselekményeket rögzítő oklevelek, azon túl, hogy nyilvántartották a felek

különféle aktusait vagy azok elmaradását, illetve igazolták az eljárás cselekmény jogszerűségét vagy jogszerűtlenségét a foganatosis körülményeivel együtt, más perben bizonyítékul is szolgáltak. A megfelelő számú oklevél – három tudománylevél – bemutatása pedig a per voltaképpen előfeltétele volt vagy lehetett, ami nélkül a bíró nem adott parancsot idézésre, nem rendelt ki annak végrehajtására királyi vagy nádori embert.

A perhez kapcsolódó levéladás levéltípusokat és formulákat fejlesztett ki, perbeli aktusokat definiált, szükségyszerű percselekményeket illesztett az eljárásba, mint a percselekményt igazoló, vagy a bizonyító fél által hivatkozott levelek fel- vagy bemutatását. A levéladással az eljárás aktusokat identifikáló állandósult, átöröklődő sablonok az alkalmazandó vagy arra utaló szokásjogi szabályokat is felidéztek. Az *Ars Notaria* már olyan számban közöl és csoportosít pertípus szerint levélmintákat, hogy azokból maga az eljárás rend jól nyomon követhető. Ezek a minták azt igazolják, hogy a 16. század elejének perjoga alapintézményeiben a 14. század közepére lényegében már kiforrott. A *Hármaskönyv* létrejöttéig bekövetkező változások kimutatásához az írott források nyomon követeése mellett éppen ezért a perfolym mozzanatait rögzítő oklevelek és az azokban a szokásos perbeli aktusra rögzült formulák nyújtják a legtöbb segítséget, amik egyben visszatükrözik az írott jogforrások praxist formáló hatását is.

Az *Ars Notaria* egyebek mellett levélmintákon keresztül mutatja be egy nádor előtt indult, illetve befejezett hatalmaskodási per menetét és lehetséges kimeneteleit. A variációk közül az egyik azt az utat követi, amikor a nádor konventet szólít fel három-vásári kikiáltásra, miután (az utolsó idézéskor) végső válaszadásra várt alperesek ügyvédje küldői reménytelen helyzetét látva engedély nélkül távozott, és a felkutatására menesztettek kikiáltásai ellenére nem tért vissza a nádor széke elé: „*mi, Saud fiait (alpereseket) D mondott fiaival, P-vel és I-vel, hasonlóképpen a nemes úrnőkkel, anyjokkal és nővéreikkel (felperesekkel) szemben hatalmaskodásban, és ugyanezek egész követelésében marasztaltakká nyilvánítottuk. És, bár bírói tekintélyünkkel a jelen ügyet illőn be kellett volna fejeznünk, mégis, mivel az ország régtől kipróbált szokásjoga szerint az idézéseket, perbehívásokat és tudományvételeket és más ítéleteket és közbeszólásokat a makacsok tekintetében jog szerint vásárokon kikiáltásnak kell követni, ezért körültekintéssel t[iszteleendő] b[arátaink] arra kérünk, hogy embereteket küldjétek hites tanúbiznyságul, akinek a jelenlétében, mások híján udvarunkból személy szerint erre küldött emberünk Saud előbb megjegyzett vádlott és makacs fiait három megyebeli vásáron nyilvánosan kiáltassa ki, meghagyva ugyanezeknek, hogy ilyen ünnep ilyen nyolcadán minden haladékat és ürügyet félre téve előtűnik jelenjenek meg, és az előbb említett felperesek tárgyaitra, és a mondott három tudománylevél tartalmára, végre, miként kell, kimerítően válaszoljanak szükségképpen, és a kilenc márka büntetés felől és annak kétszeresével nekünk, mint bírónak és az ellenfeleknek adjanak elégtételt, és kiváltképpen arról, ami miatt most nemrég T f[ia] P törvényes ügyvédjük törvényszékünk színéről lopva távozott, nyomós okát adják, akik, ha megteszik, javukra írjuk, egyébként*

ellenük, mint arcátlanok és makacsok ellen bírói tekintéllyel járunk el, és a jog szigorából a jelen ügynek illő véget vetünk Isten engedelmével, és azután e kikiáltások napjait és helyeit, a kikiáltók nevével, és a megjelölt határnapot az egész ügy sorával nékiünk barátsággal megírjátok.”¹⁰

1374. december 24-én Lackfi Imre nádor arról adott levelet, hogy Debreceni Dózsa fia Jakab fia István a három-vásári kikiáltással megjelölt határnapon hatalmaskodás miatt a felperes Vidaföldi Miklós fia Máté ellen végül megjelent törvényszéke színén, ahol a felek egyezséget kötöttek. A levél tartalmazza a nádor kikiáltást elrendelő végzését és utasítását is, aminek csak a szóhasználatára tér el az iménti levélmintától: „Mivel pedig az ország szokásjoga szerint teljesített tanácsoló perbehívásokat három-vásári kikiáltások szokták követni a bírságokban is, nehogy az igazság kimondásában hamarkodóknak tetszünk, a tévelygők és a joggal szembeszegülők visszaterelését az igazság ösvényére három-vásári kikiáltásokkal a jóindulat igen nagy jelenek véljük, ezért a váradai káptalan kedvességét kértük [...], hogy emberüket küldjék hites tanúbizonyosággal, akinek jelenlétében megírandó emberünk három megyebeli vásáron nyilvánosan kikiáltassa [...] Debreceni Jakab fia Istvánt [...], hogy az előrebocsátottakra haladéktalanul feleljen és érvényes okot adjon, a teljes tizenöt márkát kitevő büntetések felől nékiünk és az ellenfélnek elégtételt adjon, ugyanott értesítvén, hogy ha eljön, és az előrebocsátottak érvényes okát adja, és az előbb mondott bírságokból nékiünk és az ellenfélnek elégtételt ad, rendben, egyébként távolléte és ellenszegülése nem akadályozván, hogy vele szemben az előrebocsátottak végére járva, bírói ítéletet hozzunk, miként a jog rendje diktálja.”¹¹

A három-vásári kikiáltás elrendelését három idézés előzte meg, ahogy egyébként előzményként az *Ars Notaria* példájának esetében is ezeket mutatja be korábban a szerkesztő. A három idézést Lackfi Imre nádor levele „*evocatio consultiva*” névvel jelölte meg. A megadott szövefféjtéssel szemben, hogy tudniillik ez „tanácskozási hívás” volt, *evocatio consultiva* alatt „tanácsoló”, egészen pontosan intő idézést kell érteni, ugyanis idézéskor a fél figyelmét arra mindig felhívták, hogy ha nem jelenik meg (személyesen vagy ügyvédje által) a kitűzött határnapon bírāja előtt, távolmaradása miatt bírsággal tartozik, hozzátevéve azt is, hogy a bíró a felet nem tanácskozás végett idézte, hanem válaszára. Ilyen idézésre nemcsak hatalmaskodási perben került sor, hanem, mint Kont Miklós nádor 1365. november 4-i leveléből kiderül, például osztály iránti perben is. A nádor előtt Cigányi László felperes Losonci Dénes fia István fia Dénes ellen rokonságuk okán osztályrész követelése iránt indított pert, és miután alperes több idézésre sem jelent meg, László perbeli bírságok és keresete felől ítélethozatalra kérte a nádort, aki erre kifejtette, hogy „mivel semmilyen ügyet nem lehet elrendezni csak idézésekkel, hanem az idézéseket az ország szokásjoga szerint szükségképpen tanácsoló idézésnek kell követni”, és hiteleshelyhez fordult, hogy újabb, mégpedig proklamáló idézés foganatosítása végett emberét küldje bizonyosággal, megismételve ugyanazt a szokásjogi tételt, amit Lackfi Imre levele is tartalmaz: „[...] mivel a tanácsoló idézéseket az ország régtől szokásos törvényé-

től megkívántan három-vásári kikiáltásnak kell követni, nehogy hamarkodóknak tűnjünk stb.” Ezek alapján *evocatio consultiva* voltaképpen az utolsó rendes idézés volt, ami után már nem maradt más, mint a „rendkívüli” *trinae forenses proclamationes*. Minden kétséget kizáróan ezt igazolja Szepesi Jakab országbíró 1377. május 30-án, az Atinai Lőrinc fiai, Péter és László birtokain hatalmaskodást elkövető Fraknoi Lőrinc fia Miklós ügyében fő- és jószágvesztés ítéletről adott levele: „[...] előbb megírt hatalmaskodásai miatt három alkalommal törvényesen megidézték Nikul negyedszer és utolszor, ahogy az ország régtől kipróbált szokásjoga megkívánja, három megyebeli vásáron előbb mondott Péter és László ellen a néki bírói úton megállapított [...] határnapok egyikére sem igyekezett eljönni és küldeni, hanem bűnössége nyilvánvaló igazolásával a jog és igazság színétől magát teljesen távol tartotta.” Ehhez még azt is hozzá kell tenni, hogy Jakab országbíró levele is *evocatio consultiva* néven nevezi a három sikertelen idézést, mondván, hogy a három tanácsoló idézést, „mivel a makacosság megköveteli, három-vásári kikiáltásoknak kell követni”.¹²

A három-vásári proklamációk alkalmával, ahogy az *Ars Notaria* mintáinak sorába felvett nádori parancs teljesítéséről jelentő levélből világosan kiderül, a megidézett alperessel a parancs betűjét híven tudatták, hogy a kihirdetett határnap elmulasztása esetén a bíró végítélettel befejezi az ügyet: „[...] mondott embered mondott bizonyosságunkkal együtt először G nevű faluba ment, és ugyanitt pénteki vásáron, hasonlóképpen a következő szombaton Nempti nevű faluban, hasonlóképpen szerdai vásárban is [...] T faluban a vásár napján előbb megjegyzett Napradi N-t, L-t és G-t nyilvánosan kikiáltatta, megintvén ugyanezeket, hogy ilyen hamarost jövő ilyen ünnep nyolcadán előttek megjelenni, és D fiainak, a felpereseknek állításaira, és három tudománylevél tartalmára véglegesen felelni, és ennyi márka büntetés és ennek kétszerese felől néktek és az ellenfelektek válaszuk adása előtt elégtételt adni, és kiváltképpen arról, miért távozott alattomban és lopva ügyvédjük, T f[ia] P a minap törvényszéketek színéről nyomós okát adni tartozzanak és legyenek kötelesek.”¹³

Az intés – a minta szóhasználatával: „*committendo eisdem*” – Lackfi Imre proklamációt elrendelő levelében is feltűnik, mégpedig az *insinuo*, azaz „értesíték” ige felhasználásával: „*insinuando [eidem] ibidem*”, tudniillik a kikiáltás helyén. Ez utóbbi szilárdul meg aztán a praxisban, és válik közhasznúvá az ebből képzett főnév: *insinuatio* a végső idézéssel kapcsolatban tett értesítés megjelölésére. Az értesítéses, vagyis a végső perbehívás elmulasztása miatt a bíró az ellenfél kérésére marasztaló ítéletet hozott. Ez hatalmaskodás esetén fő- és jószágvesztés volt, amit tisztított formában, a lényegét kiemelve formuláz az *Ars Notaria*: „*Mi, N, Magyarországnak nádora [...] ilyen helység tisztelendő káptalana, vagy ilyen helység szerzetes konventje és prépostja kikiáltó levelének tartalma szerint T-i Saud fiai, L, N és G, akiket az ország szokásjoga szerint három megyebeli vásáron kikiáltottak, ugyanonnan D fiai, I és P ellen, ilyen ünnep nyolcadán előttiünk megjelenni, a felperesek, D fiai keresetére, és e felperesek által a minap jelenlétiünkön, a törvényszéken a mondott kikiáltottakkal*

szemben bemutatott három tudományveteli levél tartalmára véglegesen válaszolni, és ennyi márka bírság és ennek kétszerese felől nekünk és ellenfeleiknek elégtételt adni, és kiváltképpen arról, mi végre távozott alattomban és lopva törvényes ügyvédjük, Tff[ia] T törvényszékünk színéről, nyomós okát adni tartoztak. Végre elérkezvén az előbb mondott nyolcad, felperesek, D előbb megjegyzett fiai személyesen megjelentek előttünk, és miután megjelentek, egymást követő tizenhat napig várakoztak fent mondott Saud fiaira, mely Saud fiai pedig magukról világossá tették, hogy vétkesek minden előrebocsátottakban és az előrebocsátottak mindegyikében, mert, mint az előrebocsátott határnapokon, úgy most sem iparkodtak eljönni, sem küldeni. És mivel nádori hivatalunkból kötelesek vagyunk minden előttünk perlőnek és igazságot keresőnek illően teljes igazságot szolgáltatni, ezért a törvényszékünkön velünk együtt ülő főpapokkal és az ország báróival és más székülőkkel, mint az övéiket, visszaadtuk előbb mondott felperesek, D fiai udvarait, házait és birtokrészeit, melyekből őket és a nemes úrnőket, ezek anyját és nővéreit Saud mondott fiai hatalmasul kirekesztették és kikergették, előbb megjegyzett Saud fiait főbenjáró ítéletben, és minden, bárhol lévő és bármi néven nevezett összes birtokaik elkobzásában, és világi javaik elkobzásában marasztalván az előrebocsátott okoknál és bírói hatalmunknál fogva, elrendelvén mostantól jelen levelünk bizonyosságával és tekintélyével, hogy bárhol és bárkinek a területén ugyanezeket a Saud fiait a felperesek, D fiai megfoghatják és elfoghatják, főbenjáró ítélettel [...] büntethessék és marasztalhassák bármely bíró szava nélkül.”¹⁴

Az *Ars Notaria* levélmintáiban megismert, makacssági ítélettel zárult hatalmaskodási per lefolyását egy 16. század elejéről származó, hasonló kimenetelű perrel összevetve, jól láthatók a tartalmi és formai azonosságok. 1505. január 12-én kelt II. Ulászlónak az az ítéletlevele, amely Podmaniczki Mihály marasztalását rögzítette, akit Nádasdi Sárközi Albert panaszolt a sérelmére elkövetett hatalmaskodással, mégpedig azzal, hogy amikor Korompai Nehéz Péter özvegye és más nemesek dolgában ügyvédi teendői ellátása végett Budán tartózkodott, Mihály, apródját küldve hozzá, ürüggyel elcsalta szállásáról, majd két familiárisával együtt véresre verte. Sikertelen idézések után Mihályt a király végül értesítéssel – „*insinuando eidem*” – idézte, hogy „*akár megjelenik, akár nem, a megjelenő fél kérésére az előrebocsátottakban azt tesszük, amit a jog rendje diktál*”, és mert az ezután engedett halasztás után sem jött el, „*hanem bűnössége nyilvánvaló bizonyítékául magát a jog és igazság színétől távol tartván nyilvánvalóan megmutatta, hogy hagyja magát büntetések terhével terhelődni*”, fővesztéssel és összes birtokai elkobzásával büntette II. Ulászló, és e birtokok harmadrészt átengedte az ellenfelének.¹⁵

A királyi udvarban indult és befejezett hatalmaskodási ügyekben csak annyi változás következett be az idők során, hogy I. Mátyás 1486:17. artikulusa megszüntette a három-vásári proklamációt, a 2. artikulus pedig eltörölte a rövid, *quindenára*, azaz a kikiáltás, tehát az utolsó perbehívás foganatosítását követő 15. napra szóló megjelenést, aminek helyébe aztán a 32. napra szóló lépett.¹⁶

A változtatások nyomán a 16. század elejére rögzült a végső idézés szokásos formulája is, aminek egyik, minden szokásos elemet magában foglaló változatát II. Ulászlónak a leleszi konventhez 1504. január 15-én írt levele őrizte meg, amivel arra szólította fel a megkeresett hiteleshelyet, hogy a Butkai Péter sérelmére hatalmaskodást megvalósító Bélteki Drágffy György és János, valamint familiárisaik idézése végett hites bizonyosságuk mutassa be parancslevelét azzal, hogy „[...] akik, ha személyesen megtalálhatók volnának, és felelnék, hogy az általunk nekik előbb említett levelünkben előre megállapított határnapon megjelennek, rendben, egyébként szokásos tartózkodási helyükön, lakóházuknál intse őket, és mondja, és hagyja meg nekik királyi szavunkkal, hogy ennek a parancslevelünknek számukra történt bemutatása napjától számítandó harmincketted napon felségünk előtt, ahol éppen Istentől vezérelve akkor tartózkodunk, további halogatás nélkül mindenféleképpen jelenjenek meg, és tartozzanak megjelenni, hogy az előbb mondott panaszosnak említett parancslevelünkben kifejtett panaszai sorára törvényesen feleljenek. Értesítvén őket ugyanott, hogy az előbb megírt határnapon akár megjelennek felségünk előtt, akár nem, mi a megjelenő fél kérésére azt tesszük az előrebocsátottakban, amit a jog rendje diktál. És ezután az efféle bemutatás, intés és értesítés sorát a megintettek és értesítettek neveivel az előbb mondott határnapra felségünknek híven megírjátok.”¹⁷

Az iménti két 16. század eleji ügyben adott királyi levelekből az is kiderül, hogy az értesítéssel történő perbe hívás foganatosításakor már nem feltétlenül a királyi ember a főszereplő, hanem a hiteleshely küldötte, ugyanis a személyesen az alperesnek címzett királyi parancs bemutatása és felolvasása a káptalan vagy konvent tanúbizonyosságul eljáró emberének a feladata lett. Ezzel együtt az is jól kivethető, hogy a proklamáció eltörlésével az *evocatio consultiva* és *insinuatio* voltaképpen összekapcsolódott, ekként a végső idézés kellő nyomatékkel juttatta kifejezésre az utolsó idézés jogkövetkezményét, és úgy egyszerűsítette az eljárást, hogy minden korábban szokásos elvárás is kimerített. A felhozott példákban is kiderül, hogy a perrendet érintő változásokhoz idomultan módosultak ugyan a 16. századra bevett formulák az eljárási cselekményekről felvett levelekben, de több szokásos elem, szöveg változatlanul megmaradt, mint az értesítés meg nem jelenés esetére: „*insinuando eidem sive coram nostra maiestate, illetve coram nobis compareat, sive non, nos partis comparatis instantiam id faciemus, quod ordo juris dictavit*”, vagy mint a meg nem jelenés bíró általi megítélése, hogy tudniillik a makacsul távol maradó, távollétével vétkességét igazolta, rövid változatban: „*se in suae culpabilitatis manifestum iudicium a facie iustitiae penitus absentavit*”, amivel a makacs alperes egyébiránt az okozott sérelem súlyosságától függetlenül, elsősorban a bíróság tekintélyének semmibevétele miatt, minden esetben a legsúlyosabb ítéletet húzta magára, ami hatalmaskodás esetében, fő- és jószágvesztés volt, azzal, hogy e fővesztés-büntetést megválthatta, hozzátevé, hogy az ítélet kimondásáig, akár peren kívül is, megegyezhetett felperessel.

A per okán és során kiállított oklevelekben, ahogy az eddig bemutatottak is, szükségképpen, a bírói határoza-

tok jogszerőségének alátámasztására, valamint az eljárási cselekmény foganatosításának törvényessége érdekében a levéladók többször hivatkoztak az ország szokásjogára, valamely szokásjogi szabály lényegét röviden kifejtve.

1328-ban, amikor Nagymartoni Pál országbíró előtt a Kemeji Miklóst képviselő Zakai János arra kérte a felpereseket, Koppány fia Istvánt és Miklóst, hogy mutassák be idéző levelüket, kiderült, hogy Leányi Csépán fia János királyi ember kötelessége lett volna a Bábolna birtok határjárása és az emiatt ellentmondók idézése, de a királyi parancsra fittyet hányva, Miklós dorozsmai papra hagyta ezek elvégzését. Ezért az országbíró, „[...] mivel az ország szokásjogától megkívántan, akik pert indítanak, idézéseket, birtok-határjárásokat vagy más törvényes eljárásokat kívánnak foganatosítani, ne másokkal, hanem a királyi felség vagy az ország bírói és igazságtevői által számukra királyi emberül küldöttekkel érvényesítsék jogaikat, és a királyi felség által valakinek királyi emberül küldött emberek közül senki maga helyett más személyt ne küldjön, és káptalan vagy konventek nem mással, csak királyi vagy az ország bíróinak valamely ügy intézésére személy szerint küldött emberével kötelesek jog szerint saját emberüket küldeni”, Koppány fia Istvánt szabálytalan idézésért, annak megsemmisítése mellett, és Csépán fia Jánost is a királyi parancs megváltoztatása miatt, királyi bírságban, az egri káptalan pedig, mert bizonyosságát küldte a helyettesül állított mellé, 6 márka büntetésben marasztalta.¹⁸

Ehhez a rendelkezéshez hozzáilleszthető, és érdemben illeszkedik is, a *Hármaskönyv* királyi és nádori emberekre vonatkozó rendelkezése, amely kizárja, hogy ugyanabban az ügyben az előbbieket feladatait a felperes ügyvédje lássa el, ugyanis voltaképpen „*judex in persona sui superioris judicis*”, és egyben hozzáfűzi a szerkesztő a bíraskodásban egyik sarkalatos elvét, hogy tudniillik: „*megengedhetetlen, hogy ugyanabban az ügyben valaki felperes és bíró legyen egyszerre*” (HK II. 22.). Hogy valóban delegált bíróként tekintettek a királyi és nádori emberre, az Nagymartoni Pál ítéletéből is kitetszik, hiszen az *ex mandato judicis* delegált nemes a bírót képviselte, a bíró hatalmával járt el, aki a kapott parancs alapján nemcsak jogosult, hanem köteles is volt a maga személyében eljárni. Ezt igazolják azok a parancsok, amiket a király vagy más bíró a hiteleshelyeknek küldött a végre, hogy a királyi vagy nádori ember mellé bizonyosságukat menesszék. Ezekben nemcsak egy, hanem több személyt is megjelöltek sorrendben, hogy az első, illetve az előző kiesésekor minden körülmények között legyen az idézés, a határjárás, a tudományvétel, az iktatás ellátására alkalmas személy, például: „[...] *hívségeknek [...] a jelen levéllel meghagyjuk, hogy embereteket küldjétek hites tanúbizonyosságul, akinek a jelenlétében Bálint fia Tamás, vagy Márk fia Márk, vagy mások hiányában Pető, királyi emberünk mindenkitől, akitől illik nyilvánosan és titkon gondosan vizsgálódván az előrebocsátottakról tudja meg és derítse ki mindenféle módon az igazságot, és ezután [...] írjátok meg nekünk*” (1343).¹⁹

Nagymartoni Pál országbírónak egy másik, 1347. május 22-én kelt ítéletlevele Ják nembeli János fia Péter által Szentlászlói Csaba leánya, Erzsébet úrasszony, Erenyei András fia István özvegye, ekkor már Káldi Miklós fia Pé-

ter felesége ellen indított perben hozott döntését örökítette meg. Miután Erzsébet, a Gyűrűs nevű, Zala megyében fekvő birtok felének ügyében iratok bemutatásával tartozott, az országbíró jelenlétére három levelet vitt. A vasvári egyház káptalanának 1292-ben szerkesztett oklevele szerint Ják nembeli Márton fia Mike az öröklés címen illető Gyűrűs birtokból egy részt feleségének, (Hahót-)Buzád nembeli Keled leányának, Jonlentnek [Jolánta] juttatta hitbére, jegyajándéka és hozománya megváltásául azzal, hogy „[...] *előbb mondott úrasszonynak az előbb megjegyzett birtokról álljon szabadságában és legyen teljhatalma rendelkezni, mint saját tulajdonával, vagy akinek akarja juttatni, vagy eladni, vagy hagyományozni*”. A vasvári káptalan másik, 1332. március 27-én adott levele pedig azt tanúsította, hogy egyrésztől Erenyei István, másrésztől Ják nembeli sitkei nemesek, Csépán fia István, valamint Lőrinc fia, Imre és Lökös között mindkét oldalról 4-4 kipróbált férfi közreműködésével két részre osztották Gyűrűs birtokot, kölcsönösen kikötve, hogy minden perlővel szemben egymást közös fáradozással és költséggel, valamint levelek bemutatásával segítik. A felek abban is megállapodtak, hogy ha nemzetségeikből bárki pert indítana a másik féllel szemben, megvédik, ha pedig nem tudnák vagy akarnák ezt megtenni, 100 márkát fizetnek a sérelmet szenvedettnek. A harmadik bemutatott levelet a türjei konvent állította ki 1338. október 28-án arról, hogy Erenyei András fia István az anyjától, Jolántától örökölt Gyűrűs birtokot, hitbéreül, jegyajándékul, hozományul és házastársi szeretetből feleségére, Erzsébetre hagyta, ugyanazzal a szabadsággal, amivel azt egykor anyja szerezte.

Ezek után Pál országbíró a felperes Jáki János fia Péternek – „*ahogy jog szerint kötelessége volt*” – háromszor feltette a kérdést, hogy „*ő vagy elei és elődei a mondott földnek [...] Márton fia Mike által feleségének, Jolánta úrasszonynak tett átadása idejétől valamikor e föld uralmában voltak-e, vagy a mondott birtokrész, tudniillik Gyűrűs nevű felének átadása, elfoglalása vagy visszatar-tása miatt korábban Márton fia Mike ellen, és azután András fia István, nemes Erzsébet nevű úrasszony néhai férje ellen, következésképpen ez úrasszony ellen bármelyik bíró jelenlétében indítottak-e pert, vagy bármi tiltakozást, vizsgálatot, intést tettek-e bármely bíró, káptalan vagy konvent jelenlétében vagy sem*”, amire Péter, mindezt megismételve, nemleges választ adott, és azt is hozzátette, hogy a birtok felét „*csak egyszerű, semmi érvénnyel nem bíró szóval követelte*”. Ennek alapján az országbíró bírótársaival a következőképpen határozott: „[...] *mivel az ország régtől kipróbált szokásjoga szerint és az elévülési jogból is birtokokat nemesek kezeiből, ha harminckét, és egyháziakéből, ha negyvenkét, és királyokéből, ha száz évnyi időn keresztül valamilyen per indítása nélkül zavartalanul és háborítatlanul bírták és birtokolták, senki nem tudja perrel birtokba venni, és a mondott vasvári káptalan leveléből kiderítettük, hogy ugyanez a Jolánta és a mondott Márton fia István, és következésképpen ennek felesége nemcsak harminckét évig, hanem a fent mondott huszonhárom évig valamely peres eljárás, intés, tiltás, tiltakozás és vizsgálat akadály nélkül birtokolta ennek a Gyűrűs birtoknak a felét, aminek birtokában ötvenöt év leforgása óta minden*

zavar nélkül megmaradt, ezért [...], miután János fia Pétert az előbb mondott Gyűrűs nevű birtok előbb mondott felének efféle tartozatlan követelése miatt ennek becsúje megváltásában marasztalódottá nyilvánítottuk, a Gyűrűs nevű birtok mondott felét Erzsébet úrasszonynak, és általa örökösének azzal a joggal és azon a jogcímen, amiről kiderült, hogy megilleti, idegen jog sérelme nélkül örök birtoklásra, tartásra, szintügy bírásra íteltük, e János fia Péternek és örökösének eziránt örök hallgatást rendelve.”²⁰

Nagymartoni Pál ítéletéből is jól látszik, hogy a *praescriptio* nem volt más, mint a keresetindítás jogának elévülése, olyan pergátló kifogás és egyben perbeli vétség, aminek alapján a per végleges letételének volt helye, és az alaptalanul perlővel szemben *perpetuum silentium* elrendelésének, vagyis örökös eltiltásnak. Ezt igazolja, hogy az országbíró bele sem bocsátkozott Erzsébet tulajdonszerzése jogszerűségének vizsgálatába, hanem, praktikusán, a zavartalan, békés birtoklás tényét vette alapul, és a releváns időmúlás megállapításánál figyelembe vette a jogelődök birtoklásának idejét is. Az elévülés lényegét a *Hármaskönyv* is hasonlóképpen közelítette meg: „[...] az elévülés jószágok jogszerű megtartására, továbbá megszerzésére törvény szerint megszabott határidő eltelte”. Figyelemre méltó az elévülési idők országbíró által történt megállapítása is, amelyek a *Tripartitum*-ban soroltaktól az egyházi javak esetében eltérést mutat, ugyanis abban 40 éves időmúlás szerepel, és ennek megfelelően tűnik fel később a joggyakorlatban. Ha nem elírásról volt szó, abból, hogy Nagymartoni Pál ítélete 42 évben állapította meg egyházi javakra az elévülés idejét, lehetséges, hogy eredetileg valóban ez volt a szokásos (HK I. 78.).²¹

A Hármaskönyv perjoga az előzmények tükrében

Hármaskönyv nem hozott perjogi újításokat a II. rész 6. címében rögzített elvárásnak, a perrend változtatás nélküli fenntartásának megfelelően. A perfolyamra, elsősorban a királyi kúriában folyó eljárás menetére alapozva összegyűjtött perjogi anyagból valóságos perrend nem állt össze,

csak praktikusán, jobbra *per associationem* kapcsolódnak az egyes eljárási elemek egymáshoz a gyakorlatból merített tapasztalatokból kiinduló magyarázatokkal ötvözve. Ezek a megoldások a bíraskodási praxisban, a nemes peres ügyekben felmerülő kérdések tisztázását célozták, nem pedig valamiféle elveken nyugvó rendszer kidolgozását.

A 16. század elejére a királyi kúria bíróságainak működéséből kifejlődő, a per lefolyásához nélkülözhetetlen, típus szerint szokásos formulákkal szerkesztett oklevelek örökítettek meg már minden egyes perceselemnét. A per azonban továbbra is szóbeli volt, a fél vagy ügyvédje bíróság előtti megjelenése és nyilatkozata a bíró előtt egyelőre még megkerülhetetlen követelmény maradt. Ezzel együtt a fél nevében eljáró, kiváltképpen a jogban jártasságot szerzett, a levélszerkesztés tudományában kiművelt prókátor közreműködése felértékelődött. Azzal, hogy 1517-ben nyomtatásban megjelent a *Tripartitum*, új korszak kezdődött. Werbőczy, a reneszánsz ember, aki 1514 elején Janus Pannonius tíz elégiáját kinyomtatás végett Bécsbe küldte, felismerte a könyvnyomtatásban rejlő lehetőséget. A 13–14. századból származó formulák nyomán karaktert nyert intézményeket a *Hármaskönyv* sajátos szempontok alapján tárgyalta. A három részbe foglalt (érdemi) joganyag hasznosításához, aminek elemei bűvópatakként más-más tájékokon, különféle összefüggésekben többször is felszínre törtek, elengedhetlenné tette a jogtudást. Ennek megszerzéséhez pedig maga a Werbőczy István nevével elválaszthatatlanul összeforrt mű volt az első számú és megkerülhetetlen tankönyv.

A 16. századra a nemesek ügyeiben általánossá vált perbeli levéladás már kijelölte a *processus solemnis*, a rendes írásbeli per megjelenéséhez vezető utat, amiben, legalábbis közvetve, a *Hármaskönyv*-nek ugyancsak szerepe volt. Emellett a *Tripartitum* használatba vétele átformálta a vármegyei törvényszékek előtt folyó eljárást is. A megyék, ha nem is hivatkozták meg rendelkezéseit, a *Hármaskönyv*-ből, érintetlenül hagyva vagy lényegtelen módosításokat téve, több rendelkezését átültettek, illetve beépítettek törvényszéki gyakorlatukra alapozott szabályzataikba, igaz, nemegyszer csak avégre, hogy a rendszabás jogszerűségét kellőképpen megalapozzák.

BÉLI, GÁBOR

Praxis der Rechtsprechung bis Anfang des 16. Jahrhunderts

(Zusammenfassung)

Titel 6 Teil II. des „Tripartitum“ enthält drei Bestimmungen bezüglich des Prozessrechts. Die erste bezeichnet die Quellen, in der Reihenfolge-, constitutiones et decreta publica, privilegia principum, sententiae iudicum ordinarium regni. Die zweite ist eigentlich eine Vermutung, dass das ungarische Prozessrecht französischen Ursprungs sei. Es ist damit zu erklären, dass die positiven Rechtsregelungen aus der Zeit Lajos I. (Ludwig I.) indentifiziert werden können und Kenntnisse über genauere Prozessordnung vor der Thronbesteigung der Anjou's nicht vorhanden sind. Damit verbunden hebt die dritte Bestimmung die Dauerhaftigkeit der Rechtsprechung hervor, die der Ver-

fasser auf den Tatbestand der früheren Urkunden des Königs, der königlichen Gerichtshöfe und der Richter bzw. auf Praxiserfahrungen gründete und auf dieser Basis erörte und sammelte er die prozessrechtlichen Institute zusammen. Für Anfang des 16. Jahrhunderts wurden von der königlichen Kurie die verschiedenen für die Prozesse der Gerichtshöfe der königlichen Kurie unentbehrlichen Urkundensorten mit typisierten allgemeinen Formeln entwickelt, in denen schon jede wesentliche Prozesshandlung festgelegt wurde. Diese während der Prozesse aufgenommenen Briefe enthielten und verewigten die Gewohnheitsrechtsregelungen, bzw. die in Dekreten erfassten Ver-

ordnungs-elemente, aus denen sich die Prozessordnung in den Angelegenheiten der Adeligen entfaltetete. Das „Tripartitum“ brachte keine Neuerungen im Prozessrecht der im Titel 6 Teil II. festgeschriebenen Erwartung, der unveränderten Aufrechterhaltung des Prozessrechts entsprechend. Aus dem zusammengesammelten Prozessrechtsmaterial entstand keine wahrhafte Prozessordnung, die einzelnen Prozesselemente knüpften sich nur praktisch als per associationem zu einander, verbunden mit aus der Praxis

genommenen Erklärungen. Diese Lösungen in der Rechtsprechung erzielten die Klärung der Fragen in den Prozessangelegenheiten der Adeligen und nicht die Ausarbeitung einer auf irgendwelchen Prinzipien fundierten Ordnung. Am Anfang des 16. Jahrhunderts wurden die Prozesse an den Gerichtshöfen der königlichen Kurie weiterhin mündlich geführt. Die Anwesenheit und Erklärung der Partei und ihres Rechtsanwalts blieben eine unumgehbare Voraussetzung.

Jegyzetek

- ¹ 2014. március 25–26-án, a magyar jog fejlődésének fél évezrede (NKE 2014) – MTA–NKE-konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.
- ² *Werböczy István: Tripartitum, a discsőséges Magyar Királyság szokásjogának Hármaskönyve*. Fordította Csiky Kálmán, bevezette Bónis György (Tudománytár, Budapest, 1990, 292. p.).
- ³ Kosutány Ignác: *Jogtörténelmi tanulmány Werböczy azon állítása fölött, hogy a régi magyar peres eljárás galliai eredetű* (Magyar Jogászegyleti Értekezések. XIX. 3. Budapest, 1899, 51–52. p.).
- ⁴ *Decreta regni Hungariae / Gesetze und Verordnungen Ungarns. I. 1301–1457, II. 1458–1490*. Ed., comm., not. Franciscus Döry, Georgius Bónis, Vera Bácskai, Geisa Érszegi, Susanna Teke (Budapest, 1976, 1989, I. 133–134, 137–138, 308–309, 311. p.).
- ⁵ *Monumenta ecclesiae Strigoniensis*. Ed. Ferdinandus Knauz (Strigoni, 1882, II. 56. p.); *The laws of the medieval Kingdom of Hungary, Decreta regni mediaevalis Hungariae I. 1000–1301*. Ed. János M. Bak, James Ross sweeney, Leslie S. domonkos (Idyllwild, California, MCMXCIX, II. p.).
- ⁶ *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli Losonczy Bánffy család történetéhez*. Szerk. Iványi Béla (Budapest, 1928, II. 268. p.); DRH II. 271. p.
- ⁷ DRH I. 389–390. p.; *Formulae solennes styli in cancellaria, curiaque regum, formis minoribus ac locis credibilibus, autenticisque regni Hungariae olim usati, I. Anonymi ars notarialis formularia sub Ludovico I. rege Hungariae conscripta*. Ed. Martinus Georgius Kovachich (Pestini, MDCCXCIX, 129. 78. p.).
- ⁸ DRH I. 390. p.; Bónis György: *Uzsai János Ars Notariája* (Filológiai Közlöny 6, 1961, 240–241. p.); Bónis György: *Az Ars Notaria mint retorikai és jogi tankönyv* (Filológiai Közlöny 9, 1963, 229. p.); Bónis György: *Középkori jogunk elemei* (Budapest, MCMLXXII, 30–31. p.).
- ⁹ *Hazai oklevéltár 1234–1536* Szerk. Nagy Imre, Derák Farkas, Nagy Gyula (Budapest, 1897, 196. p.); Istványi Géza: *A congregatio generalis* (Levéltári Közlemények 17, 1939, 69. p.).
- ¹⁰ AN (229.) 144. p.
- ¹¹ *A zichy és vásonkői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára* Szerk. Nagy Imre, Nagy Iván, Véghely Dezső (Pest, 1874, III. 587. p.; a továbbiakban: Z).
- ¹² *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae*. Cond. Antonius Bartal (Lipsiae, Budapestini, MCMI, 168., L I. 252. p.); *Sopron megye története*. Szerk. Nagy Imre (Sopron, 1889, I. 434. p.).
- ¹³ AN (230.) 145.
- ¹⁴ AN (231.) 146.
- ¹⁵ *A podmani Podmaniczky-család oklevéltára* Kiad. Lukinich Imre (Budapest 1937, I. 450., 493. p.).
- ¹⁶ DRH II. 276., 268. p.
- ¹⁷ *Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez*. Szerk. Bártfai Szabó László (Budapest, 1919, I/2. 502. p.).
- ¹⁸ *Anjou-kori oklevéltár*. Szerk. Almási László (Budapest–Szeged, 2001, XII. [378.] 191. p.).
- ¹⁹ HK 349. p.; Z II. 71. p.
- ²⁰ *Zala vármegye története. Oklevéltár*. Szerk. Nagy Imre, Véghely Dezső, Nagy Gyula (Budapest, 1886, I. 456. p.).
- ²¹ HK 194. p.

Bogdándi Zsolt

Az erdélyi központi bíráskodás kialakulása és főbb jellegzetességei (1541–1571)^{1, 2}

Talán immár közhelynek számít az a megállapítás, hogy a Mohács után több részre szakadt Magyar Királyság keleti területein fokozatosan kialakuló Erdélyi Fejedelemség politika története jóval ismertebb e vidék gazdaság-, művelődés- vagy éppen jogtörténeténél.

Köszönhetően a 19. században elindult – és nagyjára legkésőbb a 20. századi impériumváltáskor félbeszakadt – nagy forrásközléseknek az események és azok jelentősebb irányítói immár ismertek, „csupán” a részletek tisztázása maradt a hálás utókor feladata. Ez azonban eléggé reménytelen vállalkozásnak tűnik, minthogy az ún. mindennapi élet feltáráshoz szükséges forráskiadványokat szinte teljes mértékben nélkülözzük, illetve e hiányok pótlása csupán az utóbbi években vette kezdetét.³

A kora újkori erdélyi jogszolgáltatás iránt érdeklődő számára korlátozott azon források köre, melyeket egy-egy korszak – így a Buda eleste és a Szapolyaiak kihalása közötti időszak – jellegzetességeinek bemutatásakor igénybe vehet. Az erdélyi és magyarországi országgyűlések végzései viszonylag jelentős számban tartalmaznak a központi bíráskodással kapcsolatos végzéseket, de ezek csupán a keretet alkották, és időnként nem tudni azt, hogy a gyakran korábbi cikkelyeket megismétlő törvényi ren-

delkezést a gyakorlatban miként alkalmazták. Az ún. központi (kúriai) bíróságok működésének részletekbe menő feltáráshoz ezért egyértelműen az általuk kiadott oklevelek (ítéletlevelek) és a korszakban összeállított formuláskönyvek vizsgálata szükséges. E tanulmány szűk keretében azonban nem vállalkozhattunk arra, hogy az erdélyi központi bíraskodást részletesen feltárjuk, hanem inkább csak vázaltszerűen tekintjük át a rendelkezésünkre álló források alapján az ekkor fokozatosan kialakuló fejedelmi tábla tevékenységére és szervezetére vonatkozó ismereteinket. Előbb azonban, a bekövetkezett változások szemléltetése végett, szükséges egy rövid bevezetés arról, hogy melyek voltak az 1541 után Fráter György ellenőrzése alatt álló terület közigazgatási jellegzetességei, illetve hogy milyen bírósági szervezet működött e vidéken korábban.

Ismeretes, hogy az ekkor születő Erdélyi Fejedelemség különböző jogállású területekre épült. A középkori erdélyi vajdaság – tehát szűkebb értelemben a hét nemesi vármegye – a vajdai joghatóság alá tartozott.⁴ A vajda hatásköre alól kezdetben a székely és a szász székek is ki voltak véve, de minthogy 1461-től mindegyik erdélyi vajda egyúttal székely ispán is volt, a székelyek privilegizált helyzete ezzel megszűnt,⁵ illetve ezután ők is a vajdai bíraskodás alá tartoztak. Ezzel szemben a szászok törvénykezései különállása továbbra is fennmaradt, a szász székek feljebbviteli fórumának a szebeni központú szász nemzeti egyetem (Universitas Saxonum) számított.⁶ A vajdai székről a királyi udvarba fellebbezett ügyek az országbíró bíraskodása alá tartoztak, ezt a gyakorlatot rögzítette a *Hármaskönyv* is.⁷

Mohács előtt a vajdai igazságszolgáltatásnak három különböző módját különíthetjük el, nevezetesen a vajdai széket, amely bizonyos terminusokon ült össze, a vajdának és alvajdáinak a bírói széken kívüli bíraskodását és a közgyűléseken való bíraskodást. A Mohács előtti évtizedre létrejött a külön erdélyi protonotáriusi hivatal is, amelynek megjelenését éppen Werbőczy 1515-ig nyúló működése és Turóczy Miklós alvajda hivatali tevékenysége alapozta meg.⁸ Az első önálló erdélyi ítélőmester, Barcsay Pál, majd a mohácsi csatavesztést követően az államgépezet helyreállítását követően örökébe lépő hivatali utódai, Szucsáki Ambrus és Zalánkeményi Albert mester már éppen úgy rendelkeztek a bírósági ügyekben, mint a királyi kúria protonotariusai.⁹

Az erdélyi vajdaság bírói széke és annak irat kibocsátó szerve, a kancellária az 1526-ban bekövetkezett törés és az ezt követő zavaros időszak ellenére is eljutott tehát arra

a szervezetségi szintre, hogy a fejedelemségkori központi szervezet leglényegesebb alkotóeleme lehessen. Buda el-este és a királyi udvar maradványainak, a jogtudó szakembergárdának Erdélybe való húzódása azonban új helyzetet eredményezett, amelynek következtében a kialakuló államalakulat központi bíraskodása inkább a királyi kúria mintáját követte.

Az 1541–1556 közötti, a keleti országrész életében átmenetinek tekinthető időszak kulcsfigurája Fráter György

volt.¹⁰ Annak ellenére, hogy a kis-korú választott király gyámjaként a szultán az „ördögös” Barátra bízta a Magyar Királyság Tiszán túl eső részeinek kormányzását, Fráter György haláláig arra törekedett, hogy Ferdinánd kezébe juttassa ezt az országrészt. Az ő kezdeményezésére született meg az utóbb megíúsult gyalui szerződés, majd 1549-ben a nyírbátori egyezmény, amelynek következményeként Izabella gyermeke nevében lemondott a területekről Ferdinánd javára. Addig is – Izabella hatalomátvételi kísérletei ellenére – a keleti országrész irányításának minden ágazata, így természetesen az igazságszolgáltatás is Fráter György kezében összpontosult. Helytartói címét az erdélyi rendek valószínűleg 1542 elején ismerték el, ehhez járult a már korábban is viselt kincstartói, majd 1544-től főbírói címe.¹¹ A helyzetet bonyolítja, hogy a Barát nemcsak a gyermek János Zsigmond, hanem Ferdinánd ne-

vében is kormányzott, akitől már 1542 októberében kegyelemlevelet nyert,¹² és helytartói, valamint kincstartói kinevezését ő is megerősítette.¹³

Lényegében ennyi az, amit Fráter György korszakának kormányzatáról a szakirodalom alapján tudni lehet. Most pedig térjünk rá arra, hogy miként tudjuk kiegészíteni e sommás képet a feldolgozott okleveles adatok alapján, a Barát joghatósága alá tartozó területen folyó jogszolgáltatásra vonatkozóan. A Fráter György nevében kelt bírósági kiadványokból, illetve egy formuláskönyv¹⁴ bejegyzéseiből kitűnik, hogy a perek tárgyalása meghatározott terminusokon folyt. Az uralkodók már korábban is olykor ezekre halasztották akár a folyton tárgyalandó legrovidebb ügyeket, akár a rövid és más jellegű pereket azokban az esetekben, ha a szokásos nyolcadok megtartása elmaradt. Nyolcados törvényszakra való idézést csak egy esetben említenek az oklevelek, amikor egy iktatás alkalmával a tiltakozókat Szent Mihály nyolcadára idézték meg,¹⁵ de innen aztán halasztással az ügy a gyakran előforduló Dorottya-napi terminusra került. Az idézések a személyes jelenlét bírósága elé történtek, 15. napra. Ez azonban véleményünk szerint nem a folyamatos bíraskodásnak a jele,¹⁶

Fráter György bíboros (Ismeretlen festő alkotása, 18. század, MTA)

hanem inkább arra utal, hogy Fráter György bírói székén követték a középkori gyakorlatot és a peres ügyek tárgyalását halasztással bizonyos terminusokra vonták össze.¹⁷

A váradi püspök, helytartó és utóbb főbíró joghatósága alá tartozó tiszántúli területek, a későbbi Partium feljebbviteli bírói széke tehát Váradon működött, meghatározott terminusokon. Ez a helyszín természetesen a helytartó váradi püspöki címéből adódott, itt ugyanis biztosítva voltak a bírói szék tartásának anyagi és személyi feltételei. A nagy hatalmú püspök bírótársai, az ítélszék tagjai – ahogyan a bemásolt oklevelekből kiderül – némely papok, ítélmesterei és ítélszékének ülnökei voltak.¹⁸ A papok megnevezés mögött talán a váradi káptalan jogi ismeretekben jártas tagjait sejtethjük, akik részt vállalhattak akár a váradi tüzesvaspróba regisztrumainak Fráter György kezdeményezésére és saját költségén történt sajtó alá rendezésében is.¹⁹

A Barát váradi ítélszékének tagjai közül a legfontosabbakról, a tényleges jogszolgáltató munkát végző ítélmesterekről nagyon keveset tudunk,²⁰ név szerint csupán bodoni Pósa Györgyöt ismerjük, akít korábban Szapolyai János,²¹ később pedig Várdai Tamás²² személynöki ítélmestereként említettek. Az ő váradi működése talán a helyi viszonyok ismeretéből fakadt, és vélhetően a Barát helytartóságának Ferdinánd általi elismeréséhez köthető. A Fráter György által Arad, Békés, Bihar, Csanád, Csongrád, Heves, Külső-Szolnok, Temes és Zaránd vármegyék részére 1543. január 6-ától tartott váradi részgyűlésen már elhangzott a rendek részéről az igény, hogy mivel számukra költséges és a törökök miatt veszélyes is peres ügyeik intézése végett Pozsonyba utazni, bizza meg Ferdinánd Fráter Györgyöt az ország e részein a bíraskodással, mintegy az addigi gyakorlat jóváhagyásaként.²³ Ferdinánd erre azzal válaszolt, hogy megbízta az ország rendes bírait, hogy egy vagy két alkalmas bírót küldjenek a Tiszán túli részekre.²⁴ Talán így kerülhetett Pósa György személynöki ítélmesterként rövid időre Fráter György váradi udvarába.

A joghatósága alá tartozó tiszántúli területek mellett Fráter György bírói hatásköre az egykori erdélyi vajdaság területére is kiterjedt, amelynek adminisztrációja, mint említettük, nagymértékben különbözött a magyarországi vármegyékétől. Itt a bírói hatalmat megosztva gyakorolta kisebb részben a királynéi kúriával, nagyobb részben két alhelytartójával és bírói helyettesével, Mikola Lászlóval

és Kemény Jánossal. Az alhelytartók közül a többnyire saját szamosfalvi birtokán ítélező Mikola korábban erdélyi alvajdaként szerzett bírói gyakorlatot,²⁵ címei pedig híven követik a Barát egyre változó hatáskörét: 1543-ban még erdélyi királyi alhelytartó („in regno Transsilvaniae vicelocumtenens regius”),²⁶ 1545-től viszont már közvetlenül királynéi alhelytartó és erdélyi helyettes főbíró („vicelocumtenens reginalis majestatis et illustrissimi filii sui ac in regno Transsilvaniae viceiudex generalis”).²⁷ Gyerőmonostori Kemény János alhelytartói tevékenységéről jóval kevesebb adat

rendelkezünk, ő először 1547 márciusában tűnik fel a Mikola által 1545-től viselt címmel.²⁸ Gyér előfordulását talán azzal is lehet magyarázni, hogy a Barát és Izabella közötti hatalmi harcban a királyné pártján állott; 1551. április 24-én Balassa Menyhért és Kendi Antal társaságában, a királyné szolgálként és tanácsosaiként az erdélyrészi országlakosok nevében arról biztosították az erdélyi káptalant, hogy a királyné által lefoglalt enyedi kastélyukat a Fráter Györggyel való viszály elmúltával visszakapják.²⁹

Az egymásnak olykor ellentmondó adatok alapján úgy tűnik, nem volt egyszerűen behatárolt joghatósága e bíróságoknak, annak ellenére, hogy az 1544 augusztusában, Tordán tartott

országgyűlés szabályozta azokat az ügyeket, amelyeket a helytartó székéről a királynéi jelenlét elé lehetett vinni (becsületet és főbenjáró ítéletet érintő ügyek) és a terminusok tartásának rendjét is meghatározta.³⁰ 1549 végén újból rendet próbáltak tenni a terminusok körül, évente négy törvényszakot szabva meg, amelyeket Tordán szándékoztak megtartani.³¹ Az országgyűlési végzésekben foglaltak azonban – az okleveles adatok alapján – nem valósulhattak meg maradéktalanul. A bírói szervezetben mutatkozó bizonytalanságokat és a jogszolgáltatás menetét nagymértékben meghatározta a Helytartó és a királyné közötti, szinte állandó hatalmi vetekedés. Ezt jól szemlélteti György barát bírói székének 1546. október 28-án hozott döntése, mellyel Izabella parancsát egyszerűen törvénytelennek nevezi és érvényteleníti.³² Döntése előzményeként az szolgált, hogy a beszerceiek Izabellához fordultak a Bánffy Bernád elleni vitájukban, amelynek során néhány polgártársukat fővesztésre ítélték, a királyné pedig – alhelytartójával és tanácsosaival együtt – az említett tordai országgyűlés végzése értelmében, saját személyes jelenléte elé utalta a pert, ahol tanácsúraival és

Izabella ifjabb Lucas Cranach festményén, 1565

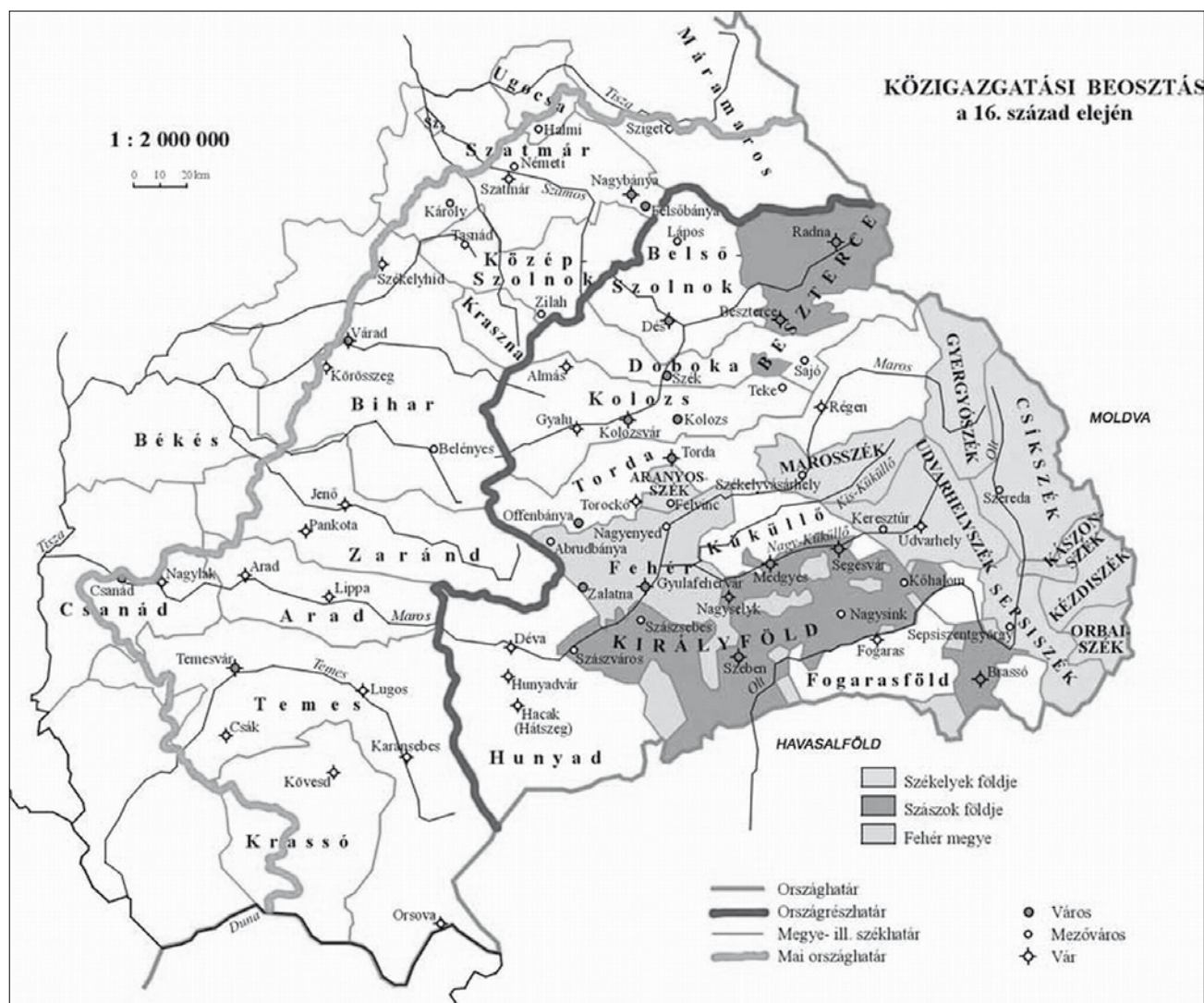
ítélőszékének ülnökeivel szándékozott felülvizsgálni az ügyet.

Az egykori erdélyi vajdaság területén folyó központi bíráskodás elég zavaros helyzetét tovább bonyolítja, hogy e területre Ferdinánd nevében is érkeztek bírói parancsok, ahogyan ez a kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvi bejegyzéseiből kiderült.³³ Ezek szerint a peres felek anyagi lehetőségeik függvényében akár a királyi kúriáig is elmehettek ügyükkel, s ott bírói parancsleveleket eszközölhettek ki.³⁴

Az eddig feldolgozott adatok alapján egyértelmű, hogy a Királyhágón inneni területen is a jogszolgáltatásban a legfontosabb szerep a könnyen mozgó ítélőmesterekre, esetünkben Csombordi Máté mesterre hárult, aki érdekes módon olykor ugyanabban az évben helytartói vagy alhelytartói, királynéi vagy egyszerűen erdélyi ítélőmesterként jelenik meg a forrásokban.³⁵ Bár hivatali működésének számos emléke maradt ránk, személyéről alig sikerült valamit megtudni. Talán Izabella kíséretével került Erdélybe, ahol vélhetően hivatali szolgálataiért nyert el egy csombordi birtokrészt, amelyet utóbb a protonotáriusi tisztsége által nyújtott előnyökkel is élve újabb szerzeményekkel egészített ki.³⁶ Hivatali emelkedése való-

színűleg a Habsburg-uralom idején is folytatódott, emiatt nem csoda, hogy erdélyi karrierjének éppen Izabella vetett véget: 1558 szeptemberében egykori erdélyi ítélőmestere csombordi jószágait hűséges hívének, Bekes Gáspárnak adományozta.³⁷ Máté magister működése bizonyítja a legjobban, hogy a tulajdonképpeni Erdélyben ugyanazt a jogtudó személyzetet vette igénybe az ítéletek meghozatalakor és az oklevelek kiállításakor a helytartó és alhelytartói, illetve a királyné bírói széke. Annak ellenére, hogy ez az eljárás visszaélésekre adhatott okot, igen nagy befolyást biztosítva a pecséteket kezelő és állandóan vándorló protonotáriusnak, megállapíthatjuk, hogy az 1541–1551 között évtizedben sikerült az igazságszolgáltatás működését biztosítani, ami az adott körülményekhez képest komoly eredménynek számít.

Minthogy az 1551–1556 közötti Habsburg-uralom az 1541 előtti bírói szervezethez való visszatérést jelentette, e korszakról elég csupán annyit megjegyezni, hogy a vajdai és alvajdai székek bírósági személyzete a korábbiakhoz képest nem sokat változott, ami egyértelműen a kancellária korszerűbb hivatallá való válására utal. E kijelentés alátámasztására most csak egy példát hozunk fel:

Erdély közigazgatási beosztása, 16. sz. eleje

Báthory András vajda 1552 júniusában kelt ítéletlevelében egy olyan ügyet adnak elő, amely előbb György barát ítélőszéke előtt folyt, és az alperest elmarasztalták, amiért az a király elé vitte az ügyet, aki új ítélet hozatalára utasította helytartóját. A Barát viszont eközben az ismert körülmények között elhunyt, Báthoryt pedig vajdává tették, s így került ítélőszéke elé a per, amelyben Tordán ítélkezett Bódi Gáspár ítélőmester, Mikola László korábbi alhelytartó és más, korábban is tisztségeket viselő nemes, illetve Fráter György ítélőszéki jegyzőinek: kolozsvári Brassai Pálnak és Budai János deáknak a társaságában.³⁸

A különálló erdélyi államszervezetnek, így az igazságszolgáltatásnak is új alapokon való megszervezésére, a kipróbált személyzet megtartásával Izabella és II. János választott király visszatérte után, 1556 végén került sor.³⁹ Ekkor döntöttek arról is, hogy a táblán tárgyalt ügyeket a személyes jelenlét, a *personalis presentia* elé lehet továbbvinni, ahol azokat az illetékes ítélőmester adta elő, a perben pedig tanácsurak és jogtudó személyek döntöttek, olykor a fejedelem jelenlétében. II. János idején ritkán arra is van példa, hogy a személyes jelenlét ítélőszékének egy-egy tagját is név szerint megemlítik, így kétszer fordul elő Csáki Mihály kancellár és tanácsúr, egyszer pedig Pókai Jakab udvarmester az ülnökök sorában.⁴⁰ Az erdélyi igazságszolgáltatás legfelsőbb fórumának tehát a *personalis presentia* bírósága számított, ahova – legalábbis a 16. század második felében – korlátozás nélkül bármilyen ügyet feljebb lehetett vinni.⁴¹

Külön joghatósággal rendelkezett az országgyűlés is, a legsúlyosabb, tehát a nóta és felségsértési perek tartoztak illetékességi körébe, így a Kendi-féle összeesküvés és a Bekes-féle lázadás résztvevőit is az országgyűlésen ítélték el, ez utóbbról az ítéletlevél is fennmaradt.⁴² Meg kell azonban különböztetni az országgyűlés saját bírói jogkörét attól, amikor a tábla működött az országgyűlések idején, és különféle felterjesztett ügyeket tárgyalt, vagy a személyes jelenlét bírósága ítélezett. Ez utóbbira például már csak II. János halála utánról rendelkezünk, 1573 májusának végén például a hónap 24-én kezdett tordai részországgyűlésen azokat a pereket tárgyalták, amelyeket a tábláról a *solius presentia* elé tettek át, az ügyet pedig Sulyok Imre ítélőmester adta elő.⁴³

Magyarországon már a 15. század második felére kialakult az a gyakorlat, hogy a személynöki szék beosztásában két protonotarius állott.⁴⁴ 1556-tól kezdődően Erdélyben is mindig két ítélőmester működött, mint ahogyan Trócsányi Zsolt, Erdély központi kormányzatát bemutató alapművében is helytállóan megállapította.⁴⁵ Ez talán szintén a *personalis praesentia* bíróságának mintájára alakult így, részint inkább az új államalakulat azon jellegzettségével magyarázható, hogy a Fejedelemség egyfelől az egykori erdélyi vajdaság, másfelől pedig Magyarország részeitől, a később Partiumnak nevezett területről alakult ki, és e két terület lakossága jogrendjét tekintve is jelentős mértékben különbözött. Az 1558 márciusában tartott országgyűlés végzéseiből arra következtethetünk, hogy – főlegképpen az eljárásbeli különbségek folytán – az eredeti elképzelés szerint a Partium ügyeit külön ítélőmester előtt kívánták tárgyalni. Ekkor ki is jelölték e feladatra Földvári

Bálintot, aki ítélőszéki ülnökeivel együtt a régi magyarországi szokások szerint volt köteles törvényt szolgáltatni a partiumi nemesek részére.⁴⁶ Ugyanezen év júniusában a rendek megismételték e két terület bírósági szervezetben való elkülönítését, eldöntve, hogy az említett Földvári Bálint mester legyen magyarországi ítélőmester, Mekcei László pedig erdélyi, de az ítélethozatalnál mindketten legyenek jelenek.⁴⁷ A peres ügyeknek a különböző „nemzetek”, jogrendek szerinti megkülönböztetését és külön tárgyalását az 1559 júniusában tartott országgyűlésen is megerősítették.⁴⁸ Ekkor határoztak úgy, hogy a magyarországi nemesek számára két terminus tartassék: az első október 18-ától december 6-áig, a másikon pedig április 24-étől 32 napon keresztül szolgáltatassanak igazságot. Az erdélyieknek szintén két törvényszakot jelöltek ki: január 6-ától egy 32 napig tartót és egyet június 1-jétől a hónap végéig, és két terminus jutott a székelyeknek is: március 10-étől április 7-éig és augusztus 1-jétől a hónap végéig. E beosztásból is látható, hogy mindkét ítélőmester ideje zömét az ítélőszéken, a terminusokon ítélkezve töltötte. A kezdeti bizonytalanságok után a 16. század végére a terminusok helyszíne is tisztázódni látszik: az erdélyi és partiumi nemesség törvényszakát Kolozsvárott tartják, a székelyek ügyeiben pedig általában Székelyvásárhelyen döntenek.

A táblai bíraskodás időpontjairól még annyit érdemes megjegyeznünk, hogy 1627-ben⁴⁹ is hivatkoztak arra a vélhetően országgyűlési végzésre, amely a II. Lajos király halála utáni ügyek tárgyalására vonatkozhatott. Ezt a rendelkezést először az 1565. évi kolozsvári országgyűlésen fogalmazták meg: „Az törvénytételek után pedig az *sententiákat* ő felsége *exequáltassa* személyválogatás nélkül, és minden *causák* Lajos király halálától fogva megítéltesse”,⁵⁰ de az erdélyi ítéletlevelekben már 1559-ban feltűnik.⁵¹ Hasonló módon hivatkoztak a magyar királyi udvarban is erre a rendelkezésre: Ferdinánd király 1559-ben kelt parancslevele is említi a perek ilyen módon való folyamatos tárgyalását.⁵² Ez a különböző variánsokban megjelenő kitétel vélhetően azt jelentette, hogy bizonyos ügyekben nem érvényesült elévülés, azokat egy megszabott időhatárig (II. Lajos vagy I. János király halála) terjedően bármikor tárgyalni lehetett.⁵³

A táblai szervezetben egyértelmű újítást jelentett az, hogy az 1558 júniusában tartott országgyűlésen létrehozták az elnöki tisztséget, és a magyar jogban jártas férfiú kiválasztását rendelték el, aki tekintélyével és jogi ismereteivel elejét veszi az állandó vitáknak, és biztosítja a rendet a táblán.⁵⁴ Tehát lényegében arról lehetett szó, hogy az ügyek tárgyalásakor megeshetett, hogy az ítélőmesterek és az ülnökök képtelenek voltak döntést hozni. Ezekben az esetekben léphetett fel az elnök, aki csillapítva a vitákat a fejedelem nevében ítéletet hozott. Az először *superintendentensnek*, később *praesidensnek* nevezett elnök kezéhez rendelték a tábla bírságokból származó jövedelmét, aki ebből törlesztette az ülnököknek járó fizetést, a maradékot pedig a kincstárnak utalta. Annak ellenére, hogy az országgyűlés már 1558-ban elrendelte táblai elnök kinevezését, az általunk vizsgált forrásokban Szentgyeydi Gergely deák az első, aki ezt a tisztséget viselte az 1590-

es években.⁵⁵ Ez természetesen nem jelenti feltétlenül azt, hogy betöltetlenül maradt ez az officium, talán további kutatások során előkerülnek korábbi praesidensek.

Végül, hogy valamelyest illeszkedjünk a konferencia témájához, arról is szólnunk kell, hogy a tárgyalta korszakban és a későbbiekben is a bírászkodás jogszabályi alapját a magyar királyok törvényei mellett egyértelműen Werbőczy *Tripartituma* jelentette. A kialakulóban levő Erdélyi

Fejedelemség területén készültek el e mű legkorábbi magyar nyelvű fordításai: a Bihar vármegyei jegyző és neves prókátor Veres Balázsé 1565-ben,⁵⁶ Laskai János gyulafehérvári káptalani levélkeresőé 1589-ben,⁵⁷ és azt is illik megjegyeznünk, hogy Bónis György szerint a legkorábbi *Hármaskönyv*-hivatkozás Erdélyből, a székelyektől származott, és 1535 novemberében, a vajda által tartott bírói közgyűlésen hangzott el.⁵⁸

BOGDÁNDI, ZSOLT

Entstehung und wichtigste Merkmale der zentralen Gerichtsbarkeit in Siebenbürgen (1541–1571)

(Zusammenfassung)

Nachdem die Reste des königlichen Hofes in Gyulafehérvár (dt. Weißenburg, rum. Alba Iulia) angesiedelt worden waren, gelangten die Gebiete jenseits der Theiß in die örtliche Zuständigkeit von György Fráter, die Berufungsinstanz des späteren Partiums hatte ihren Sitz in Nagyvárad (dt. Großwardej, rum. Oradea), und sie war zu gewissen Terminen tätig. Auf dem Gerichtsstuhl saßen als Beisitzer ortsansässige, rechtskundige Adelige und Geistliche, aber die wichtigste Rolle in der Urteilsfindung und Betätigung der ganzen Organisation spielten die Urteilsmeister. Im eigentlichen Siebenbürgen teilte Bruder György seine richterliche Obergewalt mit seinen Vizestatthaltern László Mikola und János Kemény. Neben ihnen funktionierte die Kurie von Isabella auch als Berufungsgericht in gewissen Sachen. In dieser verwirrten Situation galt selbst die Tatsache als beträchtlicher Erfolg, dass die Funktionsfähigkeit der Rechtsprechung gewährleistet werden konnte. Die wichtigste Rolle spielte dabei neben Bruder György eine Schar von rechtskundigen Fachleuten. Die genannten Gerichtsstühle nahmen trotz politischer Gegensätze die gleichen Schreibkräfte und den gleichen Urteilsmeister, Magister Máté in Anspruch.

Zur wesentlichen Neuordnung der Rechtsprechung konnte es nach 1556 kommen. In diesem Jahr wurde die zu dieser Zeit noch königlich, später jedoch fürstlich genannte Tafel aufgestellt. Sie hatte bezahlte Beisitzer, wurde später mit einem Vorsitzenden besetzt, der befugt war, in Streitsachen das Endurteil zu fällen. Zu dieser Zeit konnte sich die Zuständigkeit fast auf alle Sachen erstrecken, es konnten in der Regel ohne Einschränkung alle Sachen von den nachgeordneten Gerichtsstühlen vor die Tafel gebracht werden. In vor der Tafel verhandelten Sachen konnte persönliche Anwesenheit beantragt werden, dann wurden sie vom zuständigen Urteilsmeister vorgetragen, und im Prozess entschieden die Herren Räte und rechtskundige Personen, manchmal in Anwesenheit des Fürsten.

Die gesetzliche Grundlage der Tafelgerichtsbarkeit bestand einerseits in den Gesetzen der ungarischen Könige, andererseits eindeutig im Tripartitum von Werbőczy. Auch die erste Bezugnahme auf das Tripartitum stammt von den Seklern aus Siebenbürgen, sie wurde im November 1535 in der vom Wojwoden einberufenen Generalversammlung der Richter geäußert.

Jegyzetek

¹ 2014. március 25–26-án, a magyar jog fejlődésének fél évezrede (NKE 2014) – MTA–NKE-konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.
² A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.
³ Itt elsősorban a kolozsvári Erdélyi Múzeum-Egyesület műhelyében, néhai Jakó Zsigmond kezdeményezésére megindult fejedelemségi forráskiadási munkálatokra gondolunk, amelynek első nyomtatásban megjelent termékei: *Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei I. 1569–1602* (Erdélyi Történelmi Adatok VII. 1–3. Szerk. Jakó Zsigmond). VII. 1. *János Zsigmond Királyi Könyve (1569–1570)*, VII. 2. *Báthory Kristóf Királyi Könyve (1580–1581)*, VII. 3. *Báthory Zsigmond Királyi Könyvei (1582–1602)*. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi: Fejér Tamás, Rácz Etelka, Szász Anikó (EME, Kolozsvár, 2003–2005); *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1222–1599* (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 1. Szerk. Jakó Zsigmond). Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi: Bogdándi Zsolt, Gálfi Emőke (EME, Kolozsvár, 2006); *Torda vármegye jegyzőkönyvei I. 1607–1658* (Erdélyi Történelmi Adatok IX. 1. Szerk. Jakó Zsigmond). Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi: Dáné Veronka (EME, Kolozsvár, 2009).

⁴ Janits Iván: *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó működése 1526-ig* (Budapest, 1940; a továbbiakban: Janits 1940).
⁵ Janits 1940: i. m., 21. p. E helyen jegyezzük meg, hogy a Barát helytartósága idejéről van adatunk külön székely ispánról; nagymihályi Ödönffy László viselte e tisztséget, görgényi tisztartósága mellett, 1550 elején, lásd: *Székely Oklevéltár 1219–1776*. Közléteszi: Barabás Samu (Budapest, MTA, 1934, 409–410. p.). Külön vizsgálatot igényel, hogy miként oszlottak meg a bírászkodási hatáskörök György barát és alhelytartói, illetve a székely ispán között.
⁶ *Magyar jogtörténet. II.* Dr. Bónis György egyetemi ny. rk. tanár előadásai (Kolozsvár, Méhkas Diákszövetkezet, 1943, 67–69. p.).
⁷ *Werbőczy István Hármaskönyve*. Ford., bevezetéssel és utalásokkal ellátták Dr. Kolosvári Sándor és Dr. Óvári Kelemen (Magyar Törvénytár, Budapest, Franklin-társulat, 1897, 382–383. p.).
⁸ A külön erdélyi ítélőmesteri tisztség kialakulásáról lásd Jakó Zsigmond: *Az erdélyi vajdai kancellária szervezete a XVI. század elején*. In: Jakó Zsigmond: *Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez* (Bukarest, Kriterion, 1976, 42–61. p.; a továbbiakban: Jakó 1976).
⁹ Jakó 1976: i. m., 53–57. p.; Bónis György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon* (Budapest, Akadémiai, 1971, 397. p.; a továbbiakban: Bónis 1971).

- ¹⁰ E korszakról és György barát szerepéről részletesebben lásd: Oborni Teréz: *Udvar, állam és kormányzat a kora újkori Erdélyben. Tanulmányok* (Udvertörténet kötetei. IV. szerk. Szabó Péter) (ELTE, Budapest, 2011; a továbbiakban: Oborni 2011).
- ¹¹ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek I. 1540–1556 (Monumenta Comitalia regni Transylvaniae)*, Szerk. Szilágyi Sándor (Magyar Történelmi Emlékek III. Magyar Országgyűlési Emlékek. MTA, Budapest, 1875, 188. p.; a továbbiakban: Szilágyi 1875); György barát különböző címeinek alakulásához: Ember Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig* (Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet) (Irodalmi, művészeti és tudományos intézet, Budapest, 1946, 392–394. p.; a továbbiakban: Ember 1946); Oborni 2011: i. m., 56–61. p.
- ¹² *DJANC, Colecția de documente medievale, Fond fam. Bethlen de Iktar* (Iktári Bethlen lt. az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak a Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatóságán őrzött anyagában), számozatlan oklevél.
- ¹³ Ember 1946: i. m., 394–395. p.; Oborni 2011: i. m., 60–61. p.
- ¹⁴ A kézirat jelzete: Ms 1271, Biblioteca Universitară Lucian Blaga, Cluj-Napoca (az Erdélyi Múzeum-Egyesület egykori kéziratárának gyűjteményében; a továbbiakban: Formulárium). Erről bővebben lásd tanulmányomat: *Fráter György bírói működésének emlékei Bácsi János formuláskönyvében* (Történelmi Szemle, 2014. 4., 621–638. p.).
- ¹⁵ A nyolcados törvénykezési szakaszokról: *Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1458–1490*. Francisci Döry collectionem manuscriptam additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis, Geisa Érszegi, Susanna Teke (Budapest, Akadémiai, 1989, 268–269. p.).
- ¹⁶ A 15. napra való idézésből következett a kúriai állandó bíraskodásra pl. Laczlavik György: *Várday Pál helytartói működése 1542–1549* (Levéltári Közlemények, 83., 2012, 24. p.; a továbbiakban: Laczlavik 2012). Az általunk áttekintett bírói levelekben azonban szinte minden esetben a 15. napról a per halasztással valamilyen más terminusra került.
- ¹⁷ Bónis 1971: i. m., 264. p. Erre vallanak a bírói levelek halasztásra vonatkozó hátlapi feljegyzései is, amelyekkel az ügyet az ítélszék jegyzőjének bejegyzése szerint a Barát visszajöveteléig, vagy egy – a felek beleegyezésével meghatározott – időpontig az ítélmester elhalasztotta: DJANC, Colecția de documente medievale, Fond fam. Jósika (Jósika cs. hitbizományi lt. az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak a Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatóságán őrzött anyagában) nr. 21. Ritkábban fordult elő, hogy a halasztást egy országos rendelkezéssel indokolják: „1549 feria sexta proxima post festum Visitationis Marie causa intrascripta juxta generalem prorogationem causarum dominorum regnicolarum reiecta est ad festum Nativitatis beatissime virginis Marie proxime affuturum. Joannes litteratus de Buda notarius”: DJANC, Colecția de documente medievale, Colecția personală Kemény József (Kemény József gyűjteménye az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak a Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatóságán őrzött anyagában), nr. 44.
- ¹⁸ A stylonarium megfogalmazása szerint: „una cum nonnullis dominis praelatis magistrisque nostris prothonotariis et sedis nostrae judiciariae juratis assessoribus”.
- ¹⁹ Újabb digitális kiadása: *Váradai Jegyzőkönyv – Registrum Varadinense – The Varad Register (1208–1235)*, Szerk. Solymosi László és Szovák Kornél (Arcanum, CD-ROM, 2009).
- ²⁰ A Pécsi Anna által Fráter György ítélmestereként 1545-ig említett Bódi Gáspár működésének nyomát sem a formuláskönyvben, sem az ítéletlevelekben nem találtuk. Vö. Pécsi Anna: *Az erdélyi fejedelmi kancellária kialakulása és okleveles gyakorlata 1571-ig* (Budapest, 1938, 24. p.; a továbbiakban: Pécsi 1938). Valószínű, hogy Bódi csak 1551-től, Erdély Habsburg kézre kerülésétől működött Erdélyben, lásd Bogdándi Zsolt: *Wesselényi Miklós. Egy ítélmester életútja a 16. század végi Erdélyben*. In: *Certamen I.* Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szak-
- osztályában. Szerk.: Egyed Emese, Pakó László, Weisz Attila (EME, Kolozsvár, 2013, 237–238. p.).
- ²¹ 1537-ben a váradhegyfoki káptalan jelentésének hátlapjára a per elhalasztására vonatkozó feljegyzést tett: MNL OL, A Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára, F 17 Cista Comitatum, Com. Doboka, N, nr. 2.
- ²² Laczlavik 2012: i. m., 31–32. p.
- ²³ *Magyar Országgyűlési Emlékek II. 1537–1545.* (Monumenta comitalia regni Hungariae), Szerk. Fraknói Vilmos (Magyar Történelmi Emlékek III. MTA, Budapest, 1875, 492. p.; a továbbiakban: Fraknói 1875).
- ²⁴ Fraknói 1875: i. m., 498. p.
- ²⁵ 1537-ben említik alvajdaként: *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556)*. Kivonatokban közzéteszi és a bevezető tanulmányt írta: Jakó Zsigmond. II. 1485–1556 (Akadémiai, Budapest, 1990, 4592. sz.; a továbbiakban: Jakó 1990). Az alhelytartói cím annyira szokatlan volt, hogy Mikolát az 1540-es években is még többször alvajdának nevezték az oklevelekben, így például Izabella királyné 1544-es iktatóparancsában elrendelte, hogy az esetleges ellentmondókat alvajdája elé idézzék és a jelentést is oda küldjék: MNL OL, A Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára, F4 Cista comitatum, Com. Alb., Cista 3, fasc. 1, nr. 30.
- ²⁶ DJANC, Fond fam. Wass de Ţaga (A Wass cs. cegei lt. az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak a Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatóságán őrzött anyagában), Fasc. XVIII, nr. 26.
- ²⁷ MNL OL, A Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára, F4 Cista comitatum, Com. Alb., Cista 3., fasc. 5., nr. 17. Vö. Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540–1690* (A Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 6. Akadémiai, Budapest, 1980, 31. p.; a továbbiakban: Trócsányi 1980).
- ²⁸ DJANC, Colecția de documente medievale, Fond fam. Jósika cs. hitbizományi lt. az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak a Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatóságán őrzött anyagában), nr. 36. 1548 áprilisában kelt oklevele: DJANC, Colecția de documente medievale, Fond fam. Jósika (Jósika cs. hitbizományi lt. az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak a Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatóságán őrzött anyagában), nr. 40.
- ²⁹ Biblioteca Națională a României, Filiala Batthyaneum (Alba Iulia), Arhiva capitului din Alba Iulia, V, 92. (A gyulafehérvári káptalan lt. a Batthyaneum-könyvtár őrzetében). Trócsányi Kemény Jánost nem említi alhelytartóként, tanácsúrként pedig csak 1556-tól ismeri, vö.: Trócsányi 1980: i. m., 29. p.
- ³⁰ Szilágyi 1875: i. m., 188–189. p.
- ³¹ Szilágyi 1875: i. m., 295–296. p.
- ³² DJANC, Colecția de documente medievale, Fond fam. Jósika (Jósika cs. hitbizományi lt. az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak a Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatóságán őrzött anyagában), nr. 31. A királyné Bánffy Bernádhoz intézett parancsának indoklása szerint: „quia nos unacum vicelocumtenente nostro et aliis dominis consiliariis nostris recognoscendo publicam regni nostri constitutionem per dominos regnicolas, tam huius Transylvaniae quam Hungariae regnorum nostrorum in dieta anno proxime preterito Thorde celebrata editam, ut universe cause regnicolarum nostrorum factum honoris ac sententiam capitale[m] [...] in nostram presentium appellari possint”. Fráter György bírói széke a következő szavakkal érvényteleníti a döntést: „contra tenorem legis fuerant emannate, eas nos jure mediante cassas fecimus”.
- ³³ Jakó 1990: i. m., 4939, 4953, 4954, 4962, 4963. sz. (1549-ben kelt bejegyzések). A Fráter György joghatósága alatti területen a leleszi konvent is hajtott végre Ferdinánd nevében kelt bírói parancsokat, 1546-ban például a Kraszna vármegyei Nagyaluban idézték Bánffy Gáspárt personalis presentiaja elé: MNL OL, P 676, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Földvári cs. iratai, 1. tétel.
- ³⁴ A peres ügyeknek a királyi kúriába való feljebbvitelére még Báthory István idejéből is rendelkezünk példával. A Bánffy lányok a Kraszna vármegyei Valkó várát illető perükben próbáltak így előnyt szerezni, úgy tűnik sikertelenül: MNL OL, A Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára, F4 Cista comitatum, Cista Kraszna, fasc. 2, nr. 14.

- ³⁵ 1543 szeptemberében királynéi ítélmester: DJANC, Fond fam. Wass de Ţaga (A Wass cs. cegei lt. az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak a Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatóságán őrzött anyagában), fasc. XVIII. nr. 26; 1543-ban Fráter György ítélmestere: MNL OL, A Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára, F4 Cista comitatum, Com. Alb., Cista 1, fasc. 3, nr. 3; 1547 januárjában erdélyi ítélmester: MNL OL, A Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára, F4 Cista comitatum, Com. Alb., Cista 2, fasc. 5, nr. 7.
- ³⁶ 1547-ben a településen régóta birtokló Tompa család egyik jóságát szerezte meg, amelyért cserében a Fehér vármegyei birtokokra vonatkozó peres levelek árának törlesztését engedte el: DJANC, Arhiva fam. Kemény din Ciumbud, nr. 65. (Kemény cs. csombordi lt. az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak a Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatóságán őrzött anyagában).
- ³⁷ MNL OL, A Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára, F4 Cista comitatum, Com. Alb., Cista 2, fasc. 4, nr. 18.
- ³⁸ DJANC, Colecția de documente medievale. Colecția personală Kemény József (Kemény József gyűjteménye az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak a Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatóságán őrzött anyagában), nr. 50.
- ³⁹ Az erdélyi fejedelemségkori jogszolgáltatásról, a felmerülő kérdésekről újabbán lásd Dáné Veronka: „Minden birodalmak... törvényeinek is oltalmaztatnak”. *Az Erdélyi Fejedelemség törvénykezése* (Korunk, III. folyam, XXIV/3. 2013. március, 50–56. p.).
- ⁴⁰ János Zsigmond valamely mezővároszhoz intézi oklevelét, amelyben tudtul adja, hogy amikor a terminus utolsó napján Csáki Mihály tanácsúrral és kancellárral, Pókai Jakab udvarmesterrel és jogtudó férfiakkal ítélőszékét ülte (pro causarum de sede nostra iudiciaria in solius majestatis nostrae presentiam appellatarum revisione et adiudicatione pro tribunali consedissemus), [Wesselényi] Miklós ítélmester előadta, hogy a táblán hozott döntéssel a felperes nem elégedett meg, amiért a personalis presentia elé vitte ügyét, ahol végül a táblai ítéletet mindenben helybenhagyták. (Lásd: Formulárium 196v–197v.) A személyes jelenlét bírói székén Csáki 1566-ban is előfordult, ekkor azonban már presidensként helyettesítette az ítélmestert: „unacum reverendissimo Michaelae Chyaky cancellario et consiliario nostro in absentia magistri nostri prothonotarii in sede nostra iudiciariae presidente necnon consiliariis ac aliis prestantibus jurisperitis viris”. Lásd MNL OL, P 990, Fiáth cs. levéltára, Vegyes iratok, nr. 10.
- ⁴¹ Az 1569–1571 közötti időszakból maradt fent egy igen érdekes felbebeszés magyar nyelvű fogalmazványa, amelyben Bernáld Ferenc árvái nevében tételesen felsorolták, hogy miért tartották sérelmesnek a tábla Maros széki jóságaira vonatkozó ítéletét és mi „leon oka hogy f[el]seged) tulajdon zemelie elejbe kelleteek ez... dolgot appellalnunk”. Lásd: *Széky oklevéltár. II. 1520–1571*. Szerk. Szabó Károly (a Magyar Történelmi Társulat kolozsvári bizottsága, Kolozsvárt, 1876, 277–286. p.).
- ⁴² Bethlen Farkas: *Erdély története III. Báthory István trónra lépésétől Báthory Zsigmond uralkodásáig (1571–1594). VI–VII. könyv*. Ford. Bodor András, jegyz., Kruppa Tamás (Enciklopédia Kiadó, Budapest – EME, Kolozsvár, 2004, 61–86. p.).
- ⁴³ *Quellen zur Geschichte der Stadt Hermannstadt*. Herausgegeben vom Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde Heidelberg. *Zweiter Band: Handel und Gewerbe in Hermannstadt und in den Sieben Stühlen 1224–1579*. Herausgegeben von Monica Vlaicu unter Mitarbeit von Radu Constantinescu, Adriana Ghibu, Costin Feneşan, Cristina Halichius und Liliana Popa (Hora Verlag, Hermannstadt, Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde, Heidelberg, 2003, 428–431. p.).
- ⁴⁴ Szilágyi Loránd: *A magyar királyi kancellária szerepe az államkormányzatban 1458–1526* (Turul, 44., 1930, 76–79. p.); Hajnik Imre: *A király bírósági személyes jelenléte és ennek helytartója a vegyes-*
- házbeli királyok korában* (Értekezések a történeti tudományok köréből, 15. Budapest, 1892, 4. p.).
- ⁴⁵ Trócsányi 1980: i. m., 356–358. p.
- ⁴⁶ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek. II. (1556–1576) (Monumenta Comititalia regni Transylvaniae)*, Szerk. Szilágyi Sándor (Magyar Történelmi Emlékek III. MTA, Bp., 1877, 89. p.; a továbbiakban: Szilágyi 1877).
- ⁴⁷ Szilágyi 1877: i. m., 99. p.: „magister Valentinus sit prothonotarius Hungaricus, Ladislaus vero Mechkej Transylvanicus: iudicia exerceantur vtrisque presentibus.” Földvári Bálint 1554–1555-ben Báthory András országbírói kancelláriáján működött; lásd: *A Nagy-Károlyi gróf Károlyi család oklevéltára*. A család megbízásából kiadja gróf Károlyi Tibor, sajtó alá rendezi Géresi Kálmán. *Harmadik kötet. Oklevelek és levelezések 1491–1600* (Budapest, 1885, 279–283, 286–287. p.). Vö.: Pécsi 1938: i. m., 27–28. p. (az adatokat tévesen teszi Báthory erdélyi vajdasága idejére!).
- ⁴⁸ Szilágyi 1877: i. m., 114–115. p.
- ⁴⁹ DJANC, Fond fam. Wesselényi de Jibou, cutia 4 (Wesselényi cs. zsbíói lt. az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak a Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatóságán őrzött anyagában), 4. doboz (a dobozokban levő iratok számozatlanok, a keltezés alapján lehet keresni).
- ⁵⁰ Szilágyi 1877: i. m., 288. p.
- ⁵¹ 1559. október 28-án II. János oklevelében hivatkoznak ilyen módon a terminusra: „instante scilicet termino celebrationis iudiciorum eiusdem festi beati Lucae evangelistae, ad quem scilicet terminum universae causae fidelium nostrorum regnicolarum Hungarorum ab obitu quondam Ludovici regis, ex publica constitutione adiudicari solitae generaliter fuerant prorogatae”. DJANC, Colecția de documente medievale, Fond fam. Bethlen de Iktar, számozatlan oklevél (Iktári Bethlen lt. az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak a Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatóságán őrzött anyagában).
- ⁵² MNL OL, Diplomatikai Levéltár, DL 22894.
- ⁵³ A terminusok tartásával és az azokon tárgyalt ügyekkel kapcsolatos kérdések tisztázása további kutatásokat igényel. Ennek alátámasztására mellékeljük e formula egyik bonyolultabb változatát Báthory Kristóf vajda 1577. évi okleveléből: „instante scilicet termino celebrationis iudiciorum primi diei praesentis mensis Decembris ad quem utputa terminum universae causae dominorum regnicolarum Hungariae sub ditione nostra constitutorum ab obitu serenissimi quondam principis domini Ludovici regis Hungariae etc. ac eciam dominorum nobilium Transsilvanensium factum novorum maiorumque actuum potenciarorum tangentes et concernentes ab obitu serenissimi quondam principis domini Joannis secundi regis similiter Hungariae, Dalmaciae, Croaciae etc. felicissimae recordacionis nuper defuncti, item transmissionum liberarum civitatum et oppidorum dicioni nostrae tam in Hungaria quam Transsilvania adiacentes ex publica eorundem constitutione adjudicari solitae per nos generaliter fuerant prorogatae”. MNL OL, Diplomatikai Levéltár, DL 74176.
- ⁵⁴ Szilágyi 1877: i. m., 97. p.
- ⁵⁵ Bogdándi Zsolt: *Szentgyedyi Somlyai Gergely deákról*. In: *A magyar arisztokrácia társadalmi sokszínűsége, változó értékek és életviszonyok*. Szerk. Papp Klára és Püski Levente (Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, Debrecen, 2013, 37–46. p.).
- ⁵⁶ Péter Katalin: *Werböczy anyanyelvi fordításainak tanulságai – értelmiségi feladatvállalás a 16. században* (Történelmi Szemle, 54., 2012, 3. sz., 421–440. p.).
- ⁵⁷ *Az aradi káptalan jegyzőkönyv-töredéke (1504–1518)*. Előszóval, mutatókkal és jegyzetekkel regesztákkal közléstesi Gálfi Emőke (Erdélyi Tudományos Füzetek 270. EME, Kolozsvár, 2011, 8–9. p.).
- ⁵⁸ Bónis György: *Magyar jog – széky jog* (Kolozsvári tudományos könyvtár, 1. M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem, Kolozsvár, 1942, 24–25. p.).

Laczlavik György

A központi bíraskodás szervezetének vázlata a Magyar Királyságban a 16. század első felében¹

A 16. század törvénykezésében Mohács nem jelentett fordulópontot. Ezen nem változtatott jelentősen a Habsburgok monarchiájához való kötődés sem. A Magyar Királyság ugyanis a Habsburgok más országaitól merőben eltérő, saját joggyakorlattal bírt. Ezt a gyakorlatot az erős, évszázadok alatt kialakult szokásjogon (*consuetudo*) és az ország törvényein kívül mindenekelőtt Werbőczy István *Hármaskönyve* (1514) határozta meg. A magyar rendek ezeket a hagyományokat a Habsburg királyok alatt is megőrizték, akik sokszor nem ismerték ezeket. A Werbőczy munkáját kiegészítő és javító *Négyeskönyv* (1553), bár számos újítást hozott (magán-, per- és büntetőjog), és gondos összegzést jelentett, az udvarban készült átdolgozását a rendek sohasem fogadták el, így nem vált a magyarországi jogalkalmazás szerves részévé, s annak fő forrása a *Tripartitum* maradt. Nagyobb hatása volt a Mossóczy Zakariás nyitrai püspök (1582–1587) által összeállított első törvénygyűjteménynek (*Decreta, constitutiones et articula regum incliti regni Vngariae...*, 1584), amelyet a következő másfél évszázadban egyaránt haszonnal forgattak a bírák, ítélmesterek, ügyvédek, valamint a peres felek.²

A 15. század második felében a királyi kúriában kialakultak az állandó bíraskodás feltételei, létezett egy főpapkából, bárókból, ítélmesterekből és választott nemesekből álló kúriai bírói tanács, „királyi tába”. A központosítás legnagyobb érdeme, hogy a királyi kúria három bíróságát, amelyeket az ország rendes bírái: a nádor, az országbíró, a személynök vezettek,³ egyetlen királyi törvényszékbe (*sedes iudiciaria regie maiestatis*) egyesítette, ahol a rendes bírák generális joghatóságuknál fogva minden ügyben elnökölhettek és ítélhettek. Lett légyen szó a nyolcados (oktávák) törvényszékekről, vagy állandó bíraskodásról, amit a 15–16. század fordulóján *iudicia breviá*⁴-nak vagy *iudica brevia brevium*⁵-nak kezdték el nevezni. A kifejezés kezdetben a rövid törvényszékek (kisebb oktávák) elnevezéséből a rövid folyamatú perek, vagyis az állandó bíróság megjelölésévé alakult át. Elsősorban a fellebbviteli pereket, illetve a hatalmaskodás öt esetét kellett folyamatosan elbírálni. A nagybírók között egy idő után a személynök szerepe lett a legfontosabb. Ez minden bizonnyal összefügg azzal, hogy II. Ulászló halála után, 1516-ban – teljesítve az 1514:55. törvénycikk kívánságát – a személynöki tisztséget a hazai jogot és tudományokat ismerő, világi férfi foglalta el: Werbőczy István. Werbőczy után, aki 1525-ig látta el a *personalis* feladatát, nem is térnek vissza az egyházi személyek.

Mi történt Mohács után? Erre a kérdésre igen nehéz válaszolni, mivel az 1526 előtti időszakkal ellentétben a Mohács utáni központi bíraskodás szervezetére csak a törvénycikkek szövegéből következtethetünk. Ehhez kapcsolódóan sajnálattal kell megállapítani, hogy a 16. századi magyar központi bírósági szervezet szisztematikus feltárása még nem történt meg. A 20. században Gellért Árpád, Timon Ákos, Vinkler János, Degré Alajos, illetve érintőlegesen R. Kiss István munkásságát lehet kiemelni. Eredményeik azonban szinte kizárólag az országgyűléseken hozott törvényeken alapulnak. A nagybírák neve ismert. A középkori gyakorlathoz hasonlóan a bírói munka dandárját természetesen nem a nagybírák, hanem helyetteseik és ítélmestereik végezték, akiknek nevét azonban sokszor még nem is tudjuk. A Mohács előtti jogtudó értelmiség Bónis György munkássága nyomán megismerhető.⁶ Az 1526 utáni időszokról azonban nem készült ilyen összefoglalás, így például az ítélmesterekről is alig tudunk valamit, még archontológiájuk sem készült el, a bírósági személyzet egyéb tagjairól nem is beszélve. Kivételt egy szlovákiai kutató, Frederik Federmayer munkássága jelent, aki a nádori helytartók helyetteseinek 16. századi archontológiáját gyűjtötte össze.⁷

Most mégis arra vállalkozom, hogy a Mohács utáni évtizedekben történt változásokra és a kutatás lehetséges irányára rámutassak. A kezdeti évek esetében megállapítható, hogy az 1526 előtt kezdődött tendencia folytatódott. Nyolcados törvényszéket hosszú ideig nem tartottak, így a kúria állandó bíraskodására kell következtetnünk. Az 1527:5. törvénycikk a Szent Margit ünnepe (július 13.) óta elkövetett hatalmaskodásokat rövid perbehívással (15 napra) állandóan kívánta elbírálni. Erre a törvényre való hivatkozás folyamatosan megjelenik a hiteleshelyeknek kiküldött idéző levelek szövegében, de előfordul korábbi törvényre, például az 1522:55. cikkelyre történő hivatkozás is. A polgárháborús viszonyok között vergődő országban azonban törvénykezés aligha működhetett. Ennek megfelelően az 1536. évi törvénycikkek sora foglalkozik az igazságszolgáltatással. A 14. cikkely a hatalmaskodásokat, a fellebbviteli pereket, továbbá a szerződések és kötelezések, a zálogjog, a hitbérek, a magszakadás és hűtlenség vétkeinek címén felkért birtokok tárgyában indított pereket folyamatosan rendeli elbírálni. A 48. pedig a bírói tanácsról is gondoskodik, hat nemesi ülnök megválasztásával. A rendek emellett kéri a nyolcados törvényszékek visszaállítását is.

Az 1542. év nemcsak a politikában, hanem a törvénykezésben is komoly változásokat hozott. A pozsonyi országgyűlésen nádori helytartót választottak az addigi személynök, Révay Ferenc személyében. A lemondott Thurzó Elek helyett Nádasdy Tamás lett az országbíró, Várday Pál⁸ esztergomi érsek pedig a helytartó, akinek az egyik legfontosabb feladata az igazságszolgáltatás, hiszen a közbiztonság és az abba vetett hit a Mohács utáni polgárháborús évtizedekben ritkán tapasztalt mélységbe süllyedt. Várday helytartósága idején a bíraskodás folyamatos volt, bár a rendes törvényszéki időszakokat is megtartották. Az 1542. évi beszercebányai országgyűlés 18. és 19., illetve az 1543. évi országgyűlés 32. törvénycikke-

lyei előírták, hogy „a helytartó úrnak a hozzá tartozó többi rendes bírakkal együtt nemcsak a nagyobb hatalmaskodás öt esetét és a fellebbezéseket, hanem a zálogjogok, új adósságok, hitbérek és jegyajándékok, kártételek és erőszakos foglalások iránt indított összes pereket is szünet nélkül kell elbírálnia”, és hogy „a megítélt ügyeket hajtassa végre”. Az ezt követő országgyűlések majd mindegyike megismételte a helytartó bíraskodása folyamatosságának szükségességét.⁹ Felhatalmazták az országgyűlések a helytartót arra is, hogy bírói tevékenységét bárhol gyakorolhatja, habár az a törekvés, hogy Pozsony legyen a helytartó bírói székhelye is, a törvények között is tetten érhető.¹⁰

Figyelemre méltó, hogy az uralkodó, I. Ferdinánd király is igen nagy hangsúlyt fektetett az igazságszolgáltatás folyamatosságára. Várdaynak több alkalommal is meg kellett nyugtatni az uralkodót, hogy az igazságszolgáltatás folyamatosságán nem esik csorba, akkor sem, ha Várdaynak valamilyen okból el kell hagynia Pozsonyt. Az esztergomi érseknek többször meg kellett látogatnia érseksége székhelyét, Esztergomot. Egy alkalommal, mikor a húsvéti ünnepek alkalmával járt ott, megírta a királynak, hogy amíg visszatér, az igazságszolgáltatás terén a kormánytanács tagjai helyettesítik majd. Újlaky Ferenc győri püspök, Révay Ferenc nádori helytartó és Szalay János pozsonyi ispán futár útján gyorsan el tudják érni, ha bármilyen gond támadna.¹¹

A helytartó állandó bíraskodásán túl a hagyományos nyolcados törvényszékeket is megtartották, sőt egy évben akár kettőt is – 1546-ban területileg is megosztva. Az 1546:33. cikkely úgy rendelkezett, hogy a felső-magyarországi vármegyék részére Lőcsén is tartanak törvényszéket, ahol a személynök ítélkezzen ítélőmestereivel együtt Szent György huszadnapján. A helytartónak ebben az időben speciális hatásköre is kialakult (jórészt korábbi királyi személyes joghatóság), hogy külön név alatt össze is foglalták. Várday helytartósága idején az 1546:35. törvénycikk „*iudicia, quae ad officium locumtentiae spectant*” említi, az 1548:19. pedig „*iudicia tam iuxta publicas constitutiones, quam auctoritate locumtentis iudicari solita*”.¹² *Iudicia particularia* néven is előfordul, szemben a *iudicia generalia*val, amely azonban a rendes nyolcados törvényszékeket jelenti.¹³

Ezekben a perekben a helytartónak, aki innentől fogva úgymond *primarius iudex*,¹⁴ általában az ország rendes bíráival az oldalán kellett ítélnie. Erről rendelkeztek az 1542. évi beszercebányai országgyűlés 18. és 19. cikkelyei, sőt az 1543:32. törvénycikk az ország rendes bírait egyenesen a helytartóhoz tartozónak nevezte (*dominus locumtentens, una cum aliis ordinariis iudicibus sibi adhaerentibus*).

Ugyanakkor az 1537:24. törvénycikk 1.§ alapján figyelnie kellett arra, hogy az ország rendes bírának hatáskörét ne sértse meg.¹⁵

Ez fordítva is igaz: a helytartónak fenntartott jogkörökben is ítélkeztek más nagybírák is, legfőképpen a személynök, akivel szorosan együtt kellett működnie,¹⁶ de ugyanígy a nádori helytartó is. A peráttétel intézménye nem új: Mohács előtt szokványos volt, hogy az ítélőmesterek áttegyék a pert egy másik nagybíró ítélőszéke elé.¹⁷

Milyen forrásokat kellene megvizsgálni ahhoz, hogy a központi bíraskodás szervezetére, netalán a gyakorlati működésre fényt derítsünk? A nagybírák által kiadott ítéletvek vizsgálata kézenfekvő lehetne, hiszen például csak az Országos Levéltár által őrzött családi levéltárak anyagában számtalan példány található. Ezek összegyűjtése rendkívül időigényes feladat, hiszen az iratok szétszórta-

őrizetnek. A szervezetre vonatkozóan gyorsabb sikert remélhetünk a hiteleshelyeknek küldött parancslevelek vizsgálatával. Meg kell azonban jegyezni, hogy a törvénykezés nem volt elválasztva sem a kormányzati, sem pedig a törvényhozási feladatoktól. Az általam vizsgált zalavári és kapornaki konventek esetében 1527–1549 között 465 oklevélből 278, vagyis az oklevelek majdnem 60%-a idéző. Közeli 19%-a iktató, a maradék kb. 20%-on tudományvételt, eskütételt, bevallást stb. elrendelő oklevelek osztoznak.¹⁸

A Várday helytartósága idején kelt nagybírói idéző levelek többsége, függetlenül a kiadótól – kevés kivételtől eltekintve, amikor a nagybíró elé vagy becsületbeli ügyek esetében a király kúriába –, az idézetet a személyes jelenlét bírósága elé idézi meg, az oklevél bemutatásától számított 15. napra. Mindezek alapján feltételezhető, hogy a kúriában a bíraskodás nemcsak a hozott törvények alapján volt folyamatos, hanem a gyakorlatban is. A törvényeken kívül Nádasdy Tamás országbíró Várday Pál helytartóra is hivatkozik, akinek a rendelete alapján az erőszakos cselekedeteket rövid perbehívással kell elbírálni.¹⁹

Nádasdy Tamás országbíró

Hosszú és kitartó munka segítségével összeállítható lenne legalább az ítélmesterek archontológiája. Például Nádasdy Tamás országbíró nevében a Szemphely László és dobrakutai Székely Ferenc közötti perben hozott ítéletlevelet 1547. április 17-én a törvénykezési időszak 37. napján, amely rendszeren Reminiscere vasárnapján kezdődött, Raveni Mihály országbírói ítélmester mellett, Damján mester nádori és Pósa György személynöki ítélmester is aláírta.²⁰ 1498 után több alkalommal is előfordult, hogy mind a négy ítélmester ellenjegyezte a kiadványt.²¹ Mindez feltehetően azt jelentette, hogy az ítélmesterek kölcsönösen részt vettek egymás bírói tanácsában.

Révay nádori helytartóvá történt kinevezésével a személynöki állás megüresedett, a szakirodalom ugyanakkor úgy tudta, hogy Mérey Mihály személynökké választásáig (1544. szeptember 27.) ez a pozíció üresedésben volt.²² Várday Pál helytartó egyik első ítéletlevelének érdekessége – amit 1543. február 26-án a Pozsonyba menekült óbudai klarissza apácák és Pozsony városa között az ispotályá átalakított pozsonyi apácakolostorért folyó ügyben hozott –, hogy az ügyet a helytartó öccse, Várday Tamás intézte személynöki, illetve ami pedig még érdekesebb, a helytartó ítélmestere minőségében: az ítélethozatalnál Chernel Ambrus személynöki ítélmester is részt vett.²³

A személynök, a királyi személyes jelenlét bíróságának helytartója, a király bírói pecsétjének őre, az uralkodó nevében és pecsétjével expedálta az oklevelet. Az okleveleken található kancelláriai jegyzetekből következtethetünk az ítélmesterekre. A szórványos adatokból az állapítható meg, hogy Várday Tamás személynöksége idején bodoni Pósa György és Chernel Ambrus voltak az ítélmesterek.²⁴

A helytartó és a személynök irodája, a kisebb kancellária bizonyosan szorosan együttműködött, amit a családi

kapcsolatok még tovább erősíthettek. Ezt mutatja, hogy Várday Tamás kezdetben személynöksége mellett bátyja ítélmestere is volt. A személynöki ítélmesterek kézjeggyel később is találkozunk helytartói kiadványokon. Így *Lecta per Posa* jegyzetet olvashatunk Várday 1544. február 1-jei mandátumán.²⁵ Nagyváthy Antal ítélmester négy ismert jegyzete közül három is a helytartó oklevelén található.²⁶ Nagyváthynak 1549-ben, a Moson megyei Patzneusiederben (*Pachnewsyder*) volt hat jobbágytelke, 1559–1561 között pedig altárnokmesterként mutatható ki.²⁷

Feltételezhető, hogy a helytartó és a nádori helytartó – mivel a nádori helytartó a kormánytanácsnak is tagja volt, és ezért neki is állandóan Pozsonyban kellett tartózkodnia – igazságszolgáltatási ügyekben azonos infrastruktúrát használtak.²⁸ A nádori bírói iroda jegyzőjét,²⁹ Fülöp deákot a helytartó 1545-ben több alkalommal is követségbe küldte: 1545. április 29-én a trencsényi harmincadhoz,³⁰ 1545. szeptember 1-jén pedig Podmaniczky Rafaelhez.³¹ A kisebb kancellária írnokai közül jelenleg csak kettő nevét ismerem: Zlataria (Zlatharia) Jakabét, a kisebbik kancellária esküdt írnokáét (*iuratus scriba minoris cancellariae*)³² és Chuzy Jánosét, a királyi kisebb kancellária írnokáét (*scriba minoris cancellariae nostrae*).³³

Összefoglalóan megállapítható, hogy a központi bíráskodás szervezetét a törvénycikkek szövegéből nem lehet megismerni. Ténylegesen azt se tudjuk, hogy az azokban kitűzött nyolcados törvényszékeket valóban mind megtartották-e, nem tudjuk, hogy azokon kik ítélkeztek, azt pedig végképp nem, hogy meghozott ítéleteikben milyen jogforrásokra támaszkodtak; támaszkodtak-e például Werbőczy *Tripartitum*ára. Ha mindezekre a kérdésekre válaszolni szeretnénk, a fent említett alap kutatások elvégzése nem halogatható.

LACZLAVIK, GYÖRGY

Aufriss der zentralen Gerichtsbarkeit im Königreich Ungarn in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts (Zusammenfassung)

Einer der Schlüssel der Konsolidierung im Königreich Ungarn nach der Niederlage bei Mohács konnte die allmähliche Wiederherstellung des Ansehens der zentralen Rechtsprechung nach 1542 gewesen sein. Eine diesbezügliche Tätigkeit des königlichen Statthalters Pál Várday, des palatinischen Statthalters Ferenc Révay, des Personalis Mihály Mérey, sowie ihrer Protonotare fand vermutlich im von der mittelalterlichen Praxis erhalten gebliebenen kleinen Kanzleramt statt. Eine systematische Untersuchung der zentralen Rechtsprechung im Lande ist uns die Geschichtsschreibung leider immer noch schuldig. Die Antwort auf viele Fragen wissen wir leider nicht, wir kennen den Organisationsrahmen und auch die Arbeitsteilung zwischen den großen Richtern nicht, und wir kennen unter anderen nicht die Zeit, wann sie im Amt waren, und häufig nicht einmal den Namen der Hauptakteure, der damali-

gen tatsächlichen Richter, der Urteilsmeister. Wie könnte daran geändert werden? Die erlassenen Gesetze zu untersuchen reicht nicht aus. Welche Quellen sollte man untersuchen, um den Aufbau der zentralen Rechtsprechung, und möglicherweise auch ihre genaue Tätigkeit kennen zu lernen? Das Sammeln und Untersuchen der von den Großrichtern erlassenen Urteilsbriefe ist zwar sehr zeitaufwändig, aber nicht unlösbar. Ein gutes Beispiel dafür ist die Erforschung der in Siebenbürgen parallel tätigen zentralen Gerichtsorgane. Bei Klärung des Organisationsaufbaus ist ein schnellerer Erfolg in Aussicht, wenn man die an die Glaubwürdigen Orte verschickten Befehlsbriefe, vor allem die darauf stehenden Anmerkungen des Kanzleramtes unter die Lupe nehmen. Die Geschichte der zentralen Rechtsprechung kann nur durch diese mühsamen Forschungen ermittelt werden.

Jegyzetek

- ¹ 2014. november 5-én, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán, 500 éves Hármaskönyv – A Hármaskönyv szabályainak továbbélése címmel megrendezett konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.
- ² Pálffy Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században* (Historia Könyvtár Monográfiák, 27. Budapest, 2010, 310. p.).
- ³ 1486:68. tc. és 1492:52. tc.
- ⁴ 1504:6. tc.
- ⁵ 1507:18., 1514:55., 1518:17. és 41., 1519:28. és 1526:20. tc.
- ⁶ Bónis György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon* (Budapest, 1971; a továbbiakban: Bónis, 1971).
- ⁷ Federmayer, Frederik: *Klement Literát Beczency (a archontológia zástupcov palatinských miestodržiteľov)* (Historický časopis, 59, 2011. 3., 493–514. p.).
- ⁸ Laczlavik György: *Kettős pecsét alatt. Várday Pál esztergomi érsek, királyi helytartó (1483–1549)* (Pécs–Budapest, 2014).
- ⁹ 1545:35. tc., 1546:35. tc.; Nem sokkal a pozsonyi országgyűlés után (1543) keletkezett az az irat, amelyben felsorolták azokat a peres ügyeket, amelyekben a helytartó az ország többi rendes bírójával a törvényszéki időszakon kívül bárhol ítéletet mondhatott. Zálog- és tizedügyekben akár visszamenő hatállyal, Ferdinánd koronázásától kezdődően. R[ugonfalvi] Kiss István: *A magyar helytartótanács I. Ferdinánd korában és az 1549–1551. évi leveles könyve* (Budapest, 1908. Függelék No. XXIV.).
- ¹⁰ Pl. 1542. évi pozsonyi országgyűlés 31. cikkelye.
- ¹¹ 1543. március 1.: Österreichisches Staatsarchiv, Haus, Hof- und Staatsarchiv, Ungarische Akten (Hungarica), Allgemeine Akten [ÖStA, HStA, UA AA]. Fasc. 50. Konv. C fol. 47–48. (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára [MNL OL], Mikrofilmtár [MF] W 647).
- ¹² R. Kiss, 1908. CXVII–CXVIII.
- ¹³ *Magyar országgyűlési emlékek. Monumenta comitalia regni Hungariae. 1526–1606.* (MHHA III/a sorozat, 12 kötet). Szerk. Fraknói Vilmos és Károlyi Árpád (Budapest, 1874–1917, II. 83. p.); R. Kiss István az országgyűlési cikkelyek alapján a helytartó törvénykezési hatáskörét az alábbiakban foglalta össze: R. Kiss, 1908. CXIII–CXV.
- ¹⁴ 1574:18. tc.
- ¹⁵ „Per hoc tamen nolumus caeterorum iudicium ordinarium auctoritati in aliquo derogare.” Megjegyzem ugyanakkor, hogy a törvénycikk születésekor Thurzó Elek helytartó csak Révay Ferenc személynök jogkörét sérthette meg, ugyanis nádor ekkor nem volt, az országbíró tisztét pedig maga Thurzó töltötte be.
- ¹⁶ R. Kiss István szerint a személynök lehetőség szerint a helytartó mellett tartózkodott, sőt utazásaiban is követte. Thurzó helytartó mellett Révay Ferenc volt a személynök. Példa: *ut ubicunque locorum in arcibus suis dominus locumtenens conversabitur; illé ad latus suum commorans iudicium subditis Maiestatis Vetrae celebret.* R. Kiss, 1908, CXVIII–CXIX.
- ¹⁷ Bónis, 1971.
- ¹⁸ A parancslevelekre vonatkozó vizsgálatom eredményeit lásd: Laczlavik, 2014.
- ¹⁹ 1547. szeptember 27. Csáktornya. Nádasdy Tamás a Kapornaki Konventnek: *A zalavári és kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái, 1545–1548.* Ford., a mutatót készítette, szerk. és a bev. tanulmányt írta Bilkei Irén (Zalai gyűjtemény 54. Zalaegerszeg, 2008, No. 479.; a továbbiakban: Bilkei, 2008); 1548. február 2. körül, Sárvár Nádasdy Tamás országbíró a Kapornaki Konventnek: Bilkei, 2008. No. 498.; 1548. május 14., Pozsony. Nádasdy Tamás országbíró a Kapornaki Konventnek: Bilkei, 2008. No. 516.
- ²⁰ „Praesentata lecta et extradata in sede per me magistrum Michaelem Raweny prothonotarium domini iudicis regiae, Coram me magistro Damiano prothonotario domini locumtenentis palatinal[is], Et Coram me magistro Posa prothonotario.” MNL OL, Családok és személyek szerinti iratok [R 319] – No. 1987/1.
- ²¹ Bónis, 1971, 395. p., 125. jegyzet: MNL OL Diplomatakai Levéltár (Q szekció) [DL] 71068, 71101. – A szerző megjegyzése: Az iratokat korábban *A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa*. Szerk. Rác György. (CD–ROM, Arcanum, Budapest, 2003.) című segédlet segítségével kutattam, az iratokat pedig fényképnagyításokon keresztül. Az utóbbi időben nagy segítségemre volt a MNL OL online adatbázisa (<http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a110505htm?v=pdf&a=start>), az oklevelek digitális felvételeivel.
- ²² Fallenbüchl Zoltán: *Magyarország föméltóságai* ([Budapest], 1988, 107. p.).
- ²³ *Lecta et praesentata et extradata de Sede per me magistrum Thomam Warday locumtenentem personalis praesentiae et protonotarium domini Locumtenentis.* MNL OL, DL 36478. Kiadása: *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából.* I–V. Szerk. Bunyitay [Vince], Karácsonyi J[ános], Kollányi F[erenc] és Lukcsics J. (Budapest, 1902–1912, IV. 210–218. p. [No. 176.]).
- ²⁴ Érdekes, hogy Báthory István nádornak, II. Lajos király helytartójának egy 1522. szeptember 1-jén kelt oklevelében (MNL OL, DL 91063) már együtt szerepelnek (*Magister Thomas de Warda, Ambrosius de Chernehaza, Georgius Posa de Kysbodon*), mint akik a nádor irodájából az oklevélben tárgyalt ügyben eljárhatnak. Az oklevélben egyébként szerepel Várday Tamás aláírása is.
- ²⁵ *A zalavári és kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái, 1542–1544.* Ford., a mutatót kész., szerk. és a bev. tanulmányt írta: Bilkei Irén (Zalai gyűjtemény 54. Zalaegerszeg, 2002, No. 303)
- ²⁶ 1546. május 12., Pozsony, Zala Megyei Levéltár, Kapornaki és zalavári konventek hiteleshelyi levéltára [ZML] XII. 1. fasc. 19. nr. 1036. Bilkei, 2008. 55. (No. 435.); 1548. szeptember 8. U Bécs. ZML XII. 1. fasc. 5. nr. 286. Regesztá: Bilkei, 2008. No. 542.; 1549. február 23., Pozsony. MNL OL, Magyar Kamara Archivuma, Acta ecclesiastica [E 150] Fasc. 21. No. 6. Kiadása: *A podamini és aszódi Podmaniczky-család oklevéltára.* Közvetette, családtörténeti bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: Lukinich Imre. I–IV. (Budapest, 1937–1942, IV. 18–19. p. [No. 10.]); Személynöki oklevél: 1546. szeptember 4. *Lecta et correcta per me magistrum Anthonium Nagy-wathay prothonotarium personalis praesentiae Regiae* ZML XII. 1. fasc. 14. nr. 755. Bilkei, 2008. No. 443.
- ²⁷ Maksay Ferenc: *Magyarország birtok viszonyai a 16. század közepén.* I–II. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II., Forráskiadványok 16. Budapest, 1990, I. 491. p.); Veres Miklós: *A tárnoki hatóság és tárnoki szék. 1526–1849.* (MOL kiadványai 3. sorozat. Hatóság- és hivataltörténet 2. Budapest, 1968, 48. p., ill. 104. p.); Nagyváthy családjáról: Gecevényi Lajos: *Egy kamarai tisztviselő a XVI. században. Nagyváthy Ferenc* (Turul, 72, 1999. 3–4. sz., 77–83. p.).
- ²⁸ Révay formuláskönyvének behatóbb vizsgálata (MNL OL, Kolozsmonostori konvent országos levéltára, Protocolla, libri regii et styliornaria [F 15] 2. kötet) talán több kérdésre is választ ad ezek közül.
- ²⁹ Podmaniczky-Okl. III. 319. (No. 144.).
- ³⁰ Fráter György leveleskönyve. Közli Szilágyi Sándor. In: *Történelmi Tár*, 1893, 253.
- ³¹ Podmaniczky-Okl. III. 328–333. (No. 149.)
- ³² Bilkei, 2008. No. 567.
- ³³ MNL OL, R 319 – No. 393/2.

Manzinger Krisztián

Az önkormányzatiság igénye a magyarországi kisebbségeknél és annak magyar fogadtatása az 1848–1867 közötti időszakban

„Hazánk különböző nemzetiségekből áll,
 melyek öntudatra ébredtek.”¹

A külhoni magyarok autonómiatörekvései hosszú ideje a közbeszéd tárgyát képezik, bár a próbálkozások intenzitása időről időre és országról országra változik. Azon túlmenően, hogy az autonómiatörekvések célja a többségi nemzet és a kisebbségi közösség egyenjogúságának elérése az adott állam keretein belül, közös ezekben a törekvésekben az is, hogy azokat a többségi nemzet képviselői elutasítják, ezt pedig a magyarok felháborító igazságtalanságnak élik meg. Érdemes azonban visszatekintenünk az 1920 előtti időszakra, amikor a magyarság szembesült a magyarországi kisebbségek önrendelkezési igényeivel. Az akkori magyar elutasítás, a magyar nemzetállam kiépítésének igénye sokban határozza meg a mai helyzetet.

Bár ma a nemzetiségi kérdést – helytelenül – a legtöbbször a külhoni magyarságra korlátozzuk, arról ritkán veszünk tudomást, hogy a történelmi Magyarország lakosságának többsége 1900-ig – a török háborúk idejétől fogva – nem magyar volt. Az országon belül, Horvátország nélkül, a magyarság aránya ekkor emelkedett 51,5%-ra (jelentős részben a zsidók asszimilációjának köszönhetően), majd 1910-ben elérte a kárpát-medencei újkori zenitét, az 54,5%-ot, ám Horvátországgal együtt számolva még ekkor is 50% alatt volt. A Magyar Királyság mint magyar nemzetállam elképzelése – amelyet a magyar politikai vezetőség az időszakban végig kergettek – tehát nagyon, nagyon messze volt a valóságtól.²

A dolgozat az ebből fakadó problémákat kívánja a keretekhez mérten feltárni az 1848–49-es időszak eseményeitől az 1867-es kiegyezés idevonatkozó fejleményeiig bezáróan, rövid kitekintéssel az első világháborút megelőző évtizedekre. A tanulmány célja kettős: egyrészt annak bemutatásával, hogy a nemzetiségeink is autonómiát követeltek, egyértelműsíteni, hogy az azóta függetlenedett nemzetek mai ellenkezése az autonómiával szemben legalábbis álszent, másrészt feltárni azokat az okokat,

amelyek miatt Budapest és a magyarság akkor ellenezte a törekvéseket. Úgy vélem, ezek segíthetnek a mai helyzet megértésében. Nem célom a dolgozatban a maguk komplexitásában áttekinteni a nemzetiségi mozgalmakat, azokat csak abban a mélységben kívánom bemutatni, amennyiben a témához szükségesek.

A nemzetállam mint törekvés Magyarországon

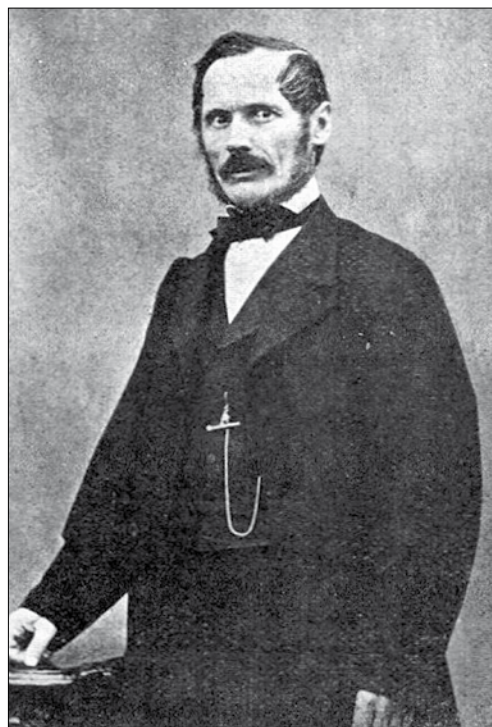
A nemzetállami eszmeiség 18–19. század fordulóján történt kialakulása a mai napig meghatározó. A mai értelemben vett nemzetállam gyökerei azonban még ennél is messzebbre nyúlnak vissza, akár a francia vagy spanyol uralkodók központosító törekvéseiig, amelyek célja – hatalmuk megerősítése végett – az egységes állam megteremtése, a regionális előjogok és nyelvi különbségek felszámolása volt. Az ipari forradalom, a vasút és a munkaerő agrárszektorból iparba vándorlása a társadalom korábban érintetlen kereteit is feltörte. A távolságok csökkentek, a migráció pedig új társadalmi struktúrát alakított ki, sőt a szakképzés és általában az oktatás elterjedése a nyelv egységesítését is célul tűzte. A felvilágosodás és a francia forradalom révén a legitimitáció új formája vált bevetté: az állam nem az uralkodó, hanem a nép akaratának eredménye. Az új társadalmi elit saját és az állam legitimitását is új alapokra helyezte: nemzeti történelem, közös nyelv, nemzeti szimbólumok, ünnepek stb.

A török megszállás alól felszabadult, népességében – különösen a magyar etnikumú központi országrészben – jelentős veszteséget szenvedett, átalakult Magyarország előtt nemzeti szempontból a 18. század legvégén három út állt. Az elsőt II. József németesítő törekvései testesítették meg, célja az ország – és a birodalom egészének – nyelvi, etnikai, kulturális és közigazgatási homogenizálásával a nemzetiségi különbözőségekből fakadó probléma felszámolása volt. Egy másik út lehetett volna Martinovics Ignácék 1790-es évekbeli elképzelése a föderatív átszervezéséről, autonóm nemzetiségi kerületek kialakításáról.³ A harmadik út a francia mintában és nemzetfelfogásban testesült meg, és később a magyarosításban teljesedett ki. Ennek következménye lett a magyar nyelv hivatalossá tétele (1844. évi II. tc.), egy több évtizedes nyelvi harc a betetőződéseként.⁴

A kor gondolkodóit és politikusait természetesen szintén foglalkoztatta a kérdés, magyar részről és a nemzetiségek oldalán is.⁵ Ez általános jelenség volt a modern nemzetállamokat építő nyugat-európai nemzetek liberális értelmiségeinél, amelyek saját társadalmi pozícióikat is erősíteni célozták az állam kulturális-nyelvi egységének megteremtésével.⁶ Wesselényi Miklós a *Balítéletekről* című művében az állampolgári jogok gyakorlását a magyar nyelv elsajátításához kívánta kötni⁷, míg a *Szózatban* a nemzeti nyelv mint államképző intézmény fontosságát hangsúlyozta.⁸ Széchenyi István a *Kelet népében* elvetette az erőltetett asszimilációt, de sürgette, hogy a közélet nyelve a magyar legyen.⁹ A legnegatívabb megítélése mégis Kossuth Lajosnak volt a nemzetiségi vezetők szemében, számukra ő volt a magyarosítás legvadabb híve.¹⁰

Ludovít Štúr

Gheorghe Bariț

Bár Kossuth kezdetben – legtöbb hazai és külföldi kortársához hasonlóan – valóban a francia minta alapján akarta a magyarországi kisebbségi kérdést rendezni, ennyire sarkított megítélése hibás, főként, hogy az 1848/49-es forradalom és szabadságharc eseményei jelentősen megváltoztatták a véleményét kisebbségi kérdésekben.¹¹

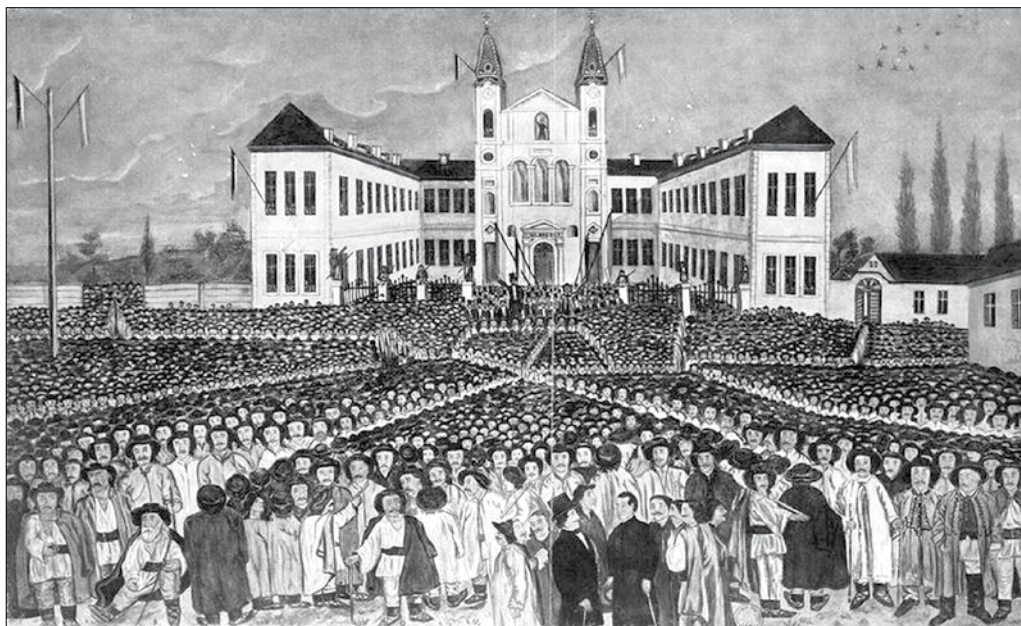
A magyar nyelv reformkori erőltetése a nemzetiségek ellenérzését váltotta ki, például 1842-ben a szlovákok és az erdélyi szászok is a trónhoz fordultak. A román Gheorghe Bariț a brassói *Foaie pentru minte, inimă și literatură* hetilapban közölt cikksorozatot *Români și maghiarizmul* (Románok és a magyarizmus) címmel. Ebben a magyar nyelv erdélyi hivatalossá tételének 1842-es – ismételt – megkísérlését a román nemzet megsemmisítésére irányuló törekvésnek nevezte.¹² A szlovák Ludovít Štúr az *Allgemeine Zeitung* 1843. június 15-i és 16-i számaiban mutatta be a szlávok harcát a magyar nyelv rájuk erőltetése ellen.¹³ A szintén román Alexandru Papiu-Ilarian szerint minden magyar politikus célja a magyar szupremácia a Kárpát-medencében, csak más-más utakon akarnak odajutni.¹⁴

A nemzetiségi törekvések történetével kapcsolatosan érdemes megemlíteni Miroslav Hroch érvelését, aki az európai nemzetiségek 19. századi történelmét vizsgálva rámutatott arra, hogy a nemzetiségi törekvések célja ugyanaz, mint a nemzetállamiaké: (1) a saját nyelv fejlesztése és használata a közigazgatásban, oktatásban és gazdaságban, (2) a teljes társadalmi struktúra kialakítása, a korábbi társadalmi előjogok felszámolása, valamint (3) valamiféle önrendelkezés.¹⁵ Hroch megkülönböztette azokat a nemzeteket, amelyek évszázadok óta „saját” államukban éltek, és így történelmüket vissza tudták vetíteni az adott állam múltjára (franciák, kasztíliai spanyolok, portugálok, hollandok, angolok, dánok, svédok, németek a Habsburg birodalom-

ban, illetve az oroszok), azoktól, akik múlttal és valamiféle korlátozott intézményrendszerrel rendelkeztek (magyarok, lengyelek, norvégok, csehek, horvátok), illetve akik számára az államiság múltja megvolt, de intézményrendszer nem állt rendelkezésükre (görögök, szerbek, litvánok, katalánok, baszkok, flamandok, walesiek, ukránok), attól a csoporttól, akik nemcsak intézményeknek, de állami múltnak is híján voltak (észtek, lettek, szlovének, szlovákok, beloruszok).¹⁶ Hroch felhívja a figyelmet, hogy a nemzetiségi törekvések nem „rosszak” vagy „jóak”, hanem egyszerűen természetes reakciók, amelyek tényleges tartalmát az adott nemzetiség helyzete és körülményei határozzák meg. Azok a nemzetiségek, amelyek állami múlttal és/vagy akkor működő intézményrendszerrel és teljes, rétegzett társadalommal rendelkeztek, sokkal hamarabb jutottak el az autonómiatörekvésekhez, mint a nyelvi jogaikra koncentrált „történelmen és teljes társadalom nélküli” nemzetek. Az első kategóriába tartozók célja ugyanis az volt, hogy az általuk lakott területeken a központi befolyást csökkentsék, a másodikba tartozóké pedig az, hogy a rétegzett társadalmat és annak kohézióját létrehozzák. Ezek fényében válik érthetőbbé – mint azt látni fogjuk –, hogy a horvátok, szerbek és az erdélyi románok miért kértek már kezdetől autonómiát, míg például a szlovákok vagy a ruszinok miért nyelvi-kulturális jogaik biztosítását sürgették először.

A forradalom és szabadságharc – és polgárháború

Az 1848. tavaszi átalakulás a polgári jogegyenlőség tálján állt, amely a nem „kiváltságolt” nemzetek jobbágyorsból felszabadított fiai számára ideig-óráig elég volt. A re-

Balázsfalvai népgyűlés, 1848

formkorban megjelent feszítő erejű társadalmi indulatok azonban erősödtek. A nemesség mellett a hatalomra törő rétegeként megjelent és egyre erősödött a liberális magyar polgárság, amely egyben a magyar nemzeti állameszme hordozója is volt, ami eleve kizárta a nemzetiségi vezetők bevonásának lehetőségét az átalakulásba. Az 1848 tavaszi törvények ennek a polgári, liberális nemzeti elitnek a győzelmét mutatták, azt a benyomást keltve, hogy egy csapásra megvalósíthatóakká váltak a reformkori célkitűzések. Ennek ellenhatásaként az egyes nemzetiségek sorra léptek fel követeléseikkel, sőt később többen – leginkább a szerbek, horvátok, az erdélyi románok és szászok – a magyar forradalommal szembeni fegyveres fellépést választották.¹⁷ Tény, hogy a magyar kormányzatnak voltak diszkriminatív rendelkezései, így a választásról szóló 1848. évi V. tc. 3. § szakasza, amely a passzív választójog (vagyis a megválaszthatóság) feltételül a magyar nyelv ismeretét tette, vagy a megyék működéséről szóló 1848. évi XVI. tc. 2. § e) pontja, amely a megyei hatóságok nyelvét a magyart nyilvánította.¹⁸

A horvátok és a szerbek számára államiságuk történeti tudata, az erdélyi románok vezetői számára pedig (a bizonytalan múltba visszavetített) államiság eszménye, illetve erdélyi számbeli többségük volt az alap a követeléseikhez. A magyar kormányzat egyetlen esetben, Horvátország irányában lett volna hajlandó – történelmi okok miatt – ezeket az érveket elismerni: 1848 augusztusában széles körű autonómiajavaslatot készítettek Zágráb számára. A javaslat betérjesztésekor Kossuth hangsúlyozta, hogy a horvátok egyedi eset, „senki ne gondolkozzék olyan lépésről, (...) hogy a külön népfajok külön statust követelhetnének maguknak. (...) [mert így] nem lehet egység”.¹⁹

A szerbek 1848. március 17–19-i pesti, illetve március 27-i újvidéki gyűlésükön sürgették autonómiájuk elismerését, továbbá megpróbálták a követelt délvidéki terület többségi román és német lakosságát meggyőzni arról, hogy

közösen követeljük a különállást a pesti magyar kormánytól.²⁰ 1848. április 14-én már Horvátország, Szlavónia, Dalmácia, illetve a szerb és horvátlakta régióknak (Nagykikinda, Újvidék, Óbecse vidéke, illetve Baranya megye egyes részei) és az osztrák tartományoknak egyesítését, a Magyarországtól elszakadást és a Habsburg Birodalmon belüli függetlenséget követelték, majd 1848. május 13-án Karlócán ki is kiáltották a Szerb Vajdaságot.²¹ A románok és németek meggyőzésére irányuló próbálkozásuk viszont sikertelen volt, mert szerb nemzetállamot „ígértek” a terület lakosainak, akiknek a nyelve így nem a magyarral, hanem a szerbvel szemben lett volna másodrangú.²² 1848 novemberében a magyar kormányzat és a szerb felkelők tárgyalásai elsősorban Rajačić pátriárka (vallási vezető) miatt buktak meg, aki nem volt hajlandó lemondani a saját államterületről.²³ 1849 tavaszán – egyévnnyi polgárháború után – már megelégedtek volna a Magyarországon belüli autonómiával is, de a magyar nemzetpolitika akkori döntő szava Kossuth szájából hangzott el: „Magyarországban Szerbia nincs, (...) [az] elszórt nyelvű szerb lakosok (...) nem kívánhatják, hogy (...) számukra egy külön kormány alkottassék, mely aztán legfeljebb olyan viszonyban álljon a magyar kormányhoz, mint áll Szerbia Konstantinápolyhoz”.²⁴ Ez pedig meg is tette a hatását: a délvidéki harcok a szabadságharc leveréséig folytatódhattak, folyamatosan lekötve jelentős magyar haderőt.

Az erdélyi románok kezdetben ingadoztak az unió tekintetében, de 1848. május 15–17-i balázsfalvai népgyűlésükön már annak elhalasztását, illetve a román nemzet elismerését kérték, továbbá a nemzeti egyház létrehozását, saját oktatási rendszerük kiépítését, szabad nyelvhasználatot a közigazgatásban és igazságszolgáltatásban, illetve a jogalkotásban való arányos részvételt. Politikai követelésekkel az 1791-es Supplex libellus Vallachorum óta most jelentek meg először, de a radikalizálódásuk a már említett Barnațiu hatására vezethető vissza, aki a románság negyedik törvényes erdélyi nemzetkénti elismerését és megfelelő román

képvisellel bíró erdélyi országgyűlést követelt. Amikor kiderült, hogy a magyar vezetés ezt nem biztosítja számukra, ők is fegyvert fogtak, és az ellenforradalom oldalára álltak.²⁵ 1848. december 28-i nagyszabeni gyűlésükön ismét a külön közigazgatást és minden őket érintő kérdésben a hivatalos román nyelvet követelték. A korszak egyik legfontosabb román személyisége, Andrei Şaguna püspök a bécsi udvarnál próbált közbenjárni: 1849 februárjában már a Habsburg Birodalom valamennyi románlakta területének egyesítését és osztrák koronatarományná szervezését javasolta.²⁶

A magyar kormánnyal való megegyezésre hajlott viszont a szűkebb magyarországi (vagyis a nem erdélyi) románság, számukra a legfőbb probléma a szerb ortodox egyházi hierarchiának alárendeltség volt.²⁷ Az idő múlásával azonban – köszönhetően valamennyi nemzetiség aktivizálódásának – ők is területi követelésekkel léptek fel: június 27-i lugosi nagygyűlésükön követelték a különválást a szerb ortodox egyháztól, nemzetük elismerését és külön kerületet román hivatalos nyelvvel, cserébe viszont fegyveres segítséget ajánlottak a szerb felkelők ellen.²⁸

A szlovák értelmiség tárgyalt időszakban, 1840 körül színre lépő harmadik generációjának tagjai: Štúr, Hurban és Hodža voltak azok, akik először követelték a szlovák nemzet elismerését.²⁹ Az 1848-as forradalom némiképpen felkészületlenül érte azonban a mozgalom vezetőit, hetek teltek el, amíg megfogalmazták követeléseiket.³⁰ A követeléseik fokozatosan radikalizálódtak: míg március 28-án Liptószentmiklóson a szlovák nemzet politikai és társadalmi elismerését, megyei autonómiát és az azon belül nyelvi jogokat követeltek, az április 28-i brezovai népgyűlésen már a nemzeti zászló szabad használatát, a május 10-i liptószentmiklósi 14 pontban külön szlovák kerületet, kizárólagos szlovák nyelvvel.³¹ A mérsékeltabb vezetők, így Hodža is, eleinte ennél kevesebbel, a szlovák nyelv hivatalossá tételével beérték volna, a megegyezést az akadályozta meg, hogy a pánszláv mozgalmaktól való félelemre hivatkozó magyar elit nem volt hajlandó lemondani vezető szerepéről a szlovák nyelvterületen.³² Bár Hurban elszakadási beszédeit

Milosav Jozef Hurban

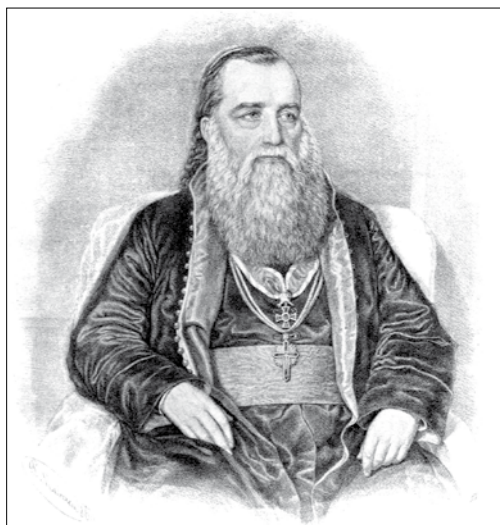
több ezer ember hallgatta meg Turócszentmártonban, Liptószentmiklóson, Alsókubinban és Eperjesen, amikor 1848 szeptemberében a szlovák légió csapatai Miavánál (Nyitra megye) megjelentek az ország területén, hiába volt a szlovák nemzeti mozgalom már függetlenségpárti, továbbra sem nyert teret a szlovákságban.³³ Érdemes megjegyezni, hogy maguk a szlovák (származású) vezetők ettől lényegesen eltérő utakat is bejártak: volt aki asszimilánsként a magyar mozgalmakat támogatta, de volt olyan is, aki elutasította a Hurban-féle megoldást, sőt szembe is szállt a szlovák felkelőkkel, a szlovákság jogaiért ugyanis a magyar államon belül kívánt harcolni.³⁴

A kárpátaljai ruszinok a forradalom időszakában nem léptek fel követelésekkel, csak 1849 októberében – vagyis két hónappal a szabadságharc bukását követően – tették közzé kiáltványukat,

amelyben követelték az olmtüzi alkotmány végrehajtását, a rutén nemzet elismerését, a megyék nemzetiség szerinti kikerekítését, nyelvi, egyházi, oktatási és kulturális jogaik elismerését, illetve az arányos részesedést a felsőbb hivatalokban.³⁵

A nemzetiségek egymás irányában 1848 tavaszától kezdve tapogatóztak, amiben jelentős szerepe volt a frankfurti össznémet gyűlés német egységet célzó törekvéseknek.³⁶ A szláv nemzetiségek tisztában voltak azzal, hogy együtt az osztrák birodalom lakosságának többségét adják, de ennek ellenére helyzetük hátrányosabb a német és a magyar lakosságénál. Az 1848 tavaszán-nyarán lezajlott nemzetiségi gyűlések ennek megfelelően többnyire kifejezték szolidaritásukat a többiek felé, a legintézményesítettebben a prágai szláv kongresszuson. 1848–49 telén a Birodalmi Gyűlés, illetve a bécsi udvar egyik fő vitatémájává a Monarchia jövője, ezen belül Magyarország átszervezésének kérdése vált. Egyes hangok – így például a cseh František Palacký, illetve a szlovák Štúr és Hurban – a nemzeti alapú közigazgatási átszervezést, valamint a közvetlen bécsi fenntartóságot követelték.

Ehhez képest továbblépést jelentett a román Andrei Şaguna, a horvát Ambros Vraniczany, Ivan Kukujevic, Fan

Andrei Şaguna

Oninovic és Mazuranic, a szlovák Kozarcsek, Hodža, Hurban és Štúr 1849. április 26-i – az április 14-i debreceni magyar függetlenségi kiáltványra és a nemzetiségi problémák figyelmen kívül hagyására válaszként adott – bécsi nyilatkozata, amelyben követelték a szlovákok és a románok elválását Magyarországtól, illetve a Szerb Vajdaság és Horvát-Szlavónország felállítását.³⁷

A magyar kormány a harci események előrehaladásával maga is módosított nemzetiségi politikáján, ezt mutatták a szerb és román felkelőkkel időről időre megújuló tárgyalások. Mértékadó magyar vezetők közül azonban mindössze a Párizsban tárgyaló Teleki László vélte úgy, hogy a nemzetiségekkel való kiegyezés útja önrendelkezési joguk elismerése, szükség esetén területi autonómiájuk biztosítása.³⁸ Az országban lezajlott egyenjogúsítási folyamat betetőzését az 1849. július 28-i nemzetiségi törvény jelentette, amely ennél jóval szűkebb jogokat adott, de lehetővé tette a nemzetiségi többségű településeken és megyékben az anyanyelvű adminisztrációt, a nemzetörök számára a nem magyar nyelvű vezénylest, a helyi iskolák szabad nyelv választást, illetve a görögkeleti egyházak autonómiáját.³⁹ Bár a dokumentum megkésett és valódi hatást már nem tudott kiváltani, Közép-Európa első ilyen jellegű dokumentuma volt, amely lemondott a francia mintájú egységes nemzetállam eszméjéről.⁴⁰

Az 1848 tavaszán győzedelmeskedő magyar forradalom nem tudta maga mellé állítani a nemzetiségeket, mert azok többet akartak a felkínált polgári jogegyenlőségnél: nemzeti szabadságot, autonómiát Magyarországon belül vagy azon kívül. A szabadságharc megmutatta, hogy a francia modell nem járható út, túl erős a nemzetiségek öntudata, illetve a külföldi – bécsi, orosz, szerb és román – befolyás. A kisebbségek közösségi jogainak elismerése az 1848–49-es forradalom és szabadságharc egyik legfontosabb önkorrekciója: az 1848 tavaszán kimondatott egyéni szabadságoktól Magyarország 1849 nyarára eljutott a nemzetiségek közösségi jogainak elismeréséig. 1848/49 megmutatta, hogy a nemzetiségi kérdés Magyarországon kulcskérdés, annak tartós rendezése nem képzelhető el csak a polgári demokratizálás keretében, szükséges a nemzeti jogok biztosítása is, mert nem várható a nemzetiségek tömeges és gyors elmagyarosodása.

Az 1849–1867 közötti évek

A magyar szabadságharc leverését követően a bécsi udvar a nemzetiségeknek tett ígéretei közül mindössze a Szerb Vajdaság és a Temesi Bánság felállítását teljesítette.⁴¹ Az átszervezett közigazgatás természetesen senkit nem elégitett ki, hiszen azok a nemzetiségek, amelyek már az olomützi alkotmány (1849. március) idején sejtették, hogy a bécsi udvar nem fogja kéréseiket teljesíteni, a közkeletű mondásnak megfelelően azt kapták jutalmul, amit a magyarok büntetésből. Leginkább talán a románok voltak felháborodva, akik már 1850 januárjában Vasile Ardeleanu nagyváradi görög katolikus püspök vezetésével kérvényezték Bécsben a Magyarországhoz, Erdélyhez, valamint a Szerb Vajdasághoz és Temesi Bánsághoz tartozó

románlakta területek egyesítését és egy Balázsfalván székelő román prefektus vagy kormányzó alá rendelését.⁴²

Bécs számára nyilvánvaló volt, hogy a gazdasági fejlődésnek kulturális haladással is párosulnia kell, megindult tehát az ország polgári alapjainak lerakása, amelyben kiemelkedő szerepet kapott az iskolarendszer. A Thun-féle oktatási reform részben megvalósította a nemzetiségek követelését, az alapfokú oktatás nyelvén az anyanyelvet tette,⁴³ illetve Erdély közigazgatási különállása megerősítette az ottani román nemzetiségi törekvéseket.⁴⁴ Ebben az időszakban vált gyakorlattá a közigazgatás legsőbb fokán az anyanyelv használata is. E a vívmányok később, amikor létük veszélybe került a magyar állam asszimilációs politikája miatt, hivatkozási alappá váltak a nemzetiségek számára.

A magyarság a passzív ellenállás időszakában nem törekedett az országos nagy kérdésekre, így a nemzetiségi problémának a megoldására sem, a Kossuth-emigráció viszont felismerve a szabadságharc tanulságait, 1851-es alkotmányjavaslatában kiemelt helyen foglalkozott a nemzetiségi kérdéssel. Helyi és megyei szinten a többség nyelvét kívánták hivatalossá tenni, elismerve azonban a kisebbségi nyelv használatának jogát is. Emellett biztosítani tervezték az egyházak mintájára egy személyi alapú önkormányzat kiépítését, élükön akár nemzetiségi vezetéssel, olyan formában, ami nem vezet az ország szétdarabolódásához. Az ország élére az általános szavazati joggal megválasztott képviselőház, illetve a megyék által választott felsőház került volna, és megszűntek volna a kiváltásos területek – a Székelyföld és Szászföld kivételével.

Az 1859-ben az olasz fronton elszenvedett osztrák vereség nyilvánvalóvá tette, hogy az abszolutista és bécsi központú államberendezkedésen változtatni kell, és a Habsburg birodalmi népesség minden részének vezető rétegeit érdekeltté kell tenni a monarchia megerősítésében. Az 1860. október 20-i uralkodói diploma megtette az első lépést, visszaállította az országok és tartományok történelmi jogait és a rendi országgyűléseket, de fölétük rendelte a birodalmi gyűlést. A Szerb Vajdaság és Temesi Bánság december 27-i beolvasztása a magyar közigazgatásba intó jel volt a nemzetiségek felé: a birodalmi vezetés számára a magyarokkal kialakítandó modus vivendi elsőbbséget élvez, ami a kisebbségi törekvések támogatásának ezzel egyidejű háttérbe szorítását eredményezheti. Ennek felismerése vezetett oda, hogy többek között a románok, a szerbek és a szlovákok is megfogalmazták a követeléseiket.

Erdélyben 1863-ban ült össze a szász-román többségű Landtag, amelyben a magyarok 54 képviselője közül 43 tiltakozásul nem jelent meg. A Landtag legfontosabb döntése a román nemzet erdélyi egyenjogúságának elismerése volt, amelyet az uralkodó 1863. október 3-án ki is hirdetett.⁴⁵ Ezzel teljesült az 1790-ben megfogalmazott román igény, amit kiteljesített egy másik, a románok a némettel és a magyarral egyenrangú nyelvnek elismerő erdélyi törvény. Lényeges megjegyezni, hogy az 1865-ben összehívott magyar többségű erdélyi rendi országgyűlés ezeket a törvényeket hatályon kívül helyezte, így a románság viszszerült az 1863 előtti jogi helyzetébe. Ez a politikailag egyértelmű és szimbolikus döntés jól mutatta azt a keretet,

amelyben 1865-re a politikailag feléledő és a többenemzetiségű monarchián belüli súlyában ismét megerősödő magyarság a jövőt elképzelte, és amibe a más nemzeteknek biztosított *nemzeti* egyenjogúság nem fért bele. Deák 1865-ös húsvéti cikke ráadásul azt is egyértelművé tette a nemzetiségek számára, hogy az emigránsok magyarokkal való bármiféle alkudozás immár haszontalan: a meg egyezés Ausztria és Magyarország között rövid időn belül megtörténik, így a kisebbségi kérdést azt *követően*, a hatalomra kerülő magyar liberálisokkal kell rendezni.

A kiegyezés körüli viták a nemzetiségi törvényről

A nemzetiségi kérdés már az 1861-es országgyűlésen terítékre került, Deák Ferenc szerint a magyarság célja a nemzetiségi kérdést méltányos, de az ország egységének megtartásával való rendezése volt.⁴⁶ Tisza Kálmán szerint az ellenzéknek is ugyanez volt a célja, sőt még abban is egyetértettek, hogy a kérdést csak akkor lehet rendezni, ha a távol lévő képviselők is megjelenhetnek – Erdélyből, Horvátországból, a Határőrvidékről és a Tengeremlékről.⁴⁷

Eötvös József kezdeményezésére jött létre az 1861-es országgyűlésen egy 27 tagú parlamenti bizottság – köztük 9 nemzetiségi képviselő: 6 román, 2 szerb és 1 szlovák –, amely feladatául a nemzetiségi törvény javaslatának kidolgozását kapta. Sürgette ezt az uralkodó is, így 1861. július 21-i leiratában amellelt, hogy elutasította Erdély és Magyarország unióját, „mely a szász és a román nemzet szabad beleegyezése nélkül lón elhatározva”, felhívta az Országgyűlést a nemzetiségi törvény kidolgozására.⁴⁸ Ezzel a hivatkozással a bécsi államvezetés lényegében a szász és román nemzetiségek önrendelkezési joga gyakorlásának hiányát jelölte meg érvénytelenségi alapként. A Képviselőház 1861. augusztus 8-i ülésén válaszfeliratot fogadott el, amelyben kijelentette, hogy Erdély egyesülése 1848-ban a fennálló törvényeknek megfelelően történt, az újbóli egyesítés pedig ugyanazokat a jogokat adná a Királyhágón túli részek minden lakosának, amelyeket a magyarországiak is élveznek, nemzetiségre való tekintet nélkül. A felirat vissza is vágott az uralkodónak: feltette a kérdést, hogy az abszolutizmus németesítő jogszabályai mennyivel tekinthetőek jobbnak, mint az 1848–49-es magyar törvények, illetve hogy Csehországban vagy Galíciában a nem német nyelvű lakosok vajon több joggal bírnak-e, mint a magyarországi nemzetiségek?⁴⁹ Mindemellett viszont hangsúlyozták elkötelezettségüket a nemzetiségi törvény elkészítésére, mert ez a nemzetiségek elismert érdeke és egyben a haza felismert közérdeke is.

A képviselőházi nemzetiségi bizottság elkészült jelentése a nemzetiségek önálló kerületre vonatkozó javaslataival (Túrócszentmárton, Karlóca) szemben az 1848-as magyar polgári jogegyenlőség és az egységes politikai nemzet eszméjét tette magáévá. A bizottság többségi javaslata szerint egy *politikai nemzet* létezhet Magyarországon, ez pedig a magyar, amelynek egyenjogú tagjai

az országban élő nemzetiségek is. Értelmezésük szerint tehát a „magyar politikai nemzet” egy politikailag és egyenlő jogaik által meghatározott *közösséget* jelentett, alkotóelemeinek etnikai, kulturális és nyelvi különbségeire való tekintet nélkül. Érvelésük szerint a nemzetiségek számára az általuk követelt önkormányzat (autonómia) a „legbiztosabb eszközül szolgálna arra, hogy az egyes nemzetiségek közötti súrlódások fennmaradhassanak”, és az elnyerni kívánt jogok körüli vetélkedés pedig az ország haladását gátolná. A célnak ezért olyan törvényi rendszer megteremtését nevezték, amely egyrészt a polgárnak az állam bármely területén ugyanazokat a jogokat garantálja, másrészt pedig az egységes magyar politikai nemzetben belüli egyenjogúság jegyében a valamely nemzethez tartozás érzésének kifejezését és megélését a községi autonómia mellett egyéni és egyesületi formában – ideértve a széles körű egyházi autonómiát – is lehetővé teszi.⁵⁰ A jelentést az országgyűlés már nem tudta tárgyalni, mert az uralkodó augusztusban feloszlatta a parlamentet, amely utolsó határozatával a következő országgyűlés feladatául tűzte a nemzetiségi törvény kidolgozását.

Amikor 1865 végén újra összeült az országgyűlés, a nemzetiségi jogokat a (magyar) többség ismét az egyéni jogok felől közelítette meg. A nemzetiségek előlötti ellenérzésüknek hangot is adnak: a román Aloisiu Vlad (Wlád Alajos) 1866. február 19-i felszólalásában utasította el az osztrák centralizációt és az osztrák–magyar dualizmust is, Ausztria jövőjét az egyenlő népek föderációjában jelölte meg.⁵¹ Másnap Milutinović Svetozar szerb képviselő mutatott rá, hogy a szimpla jogegyenlőség nem elegendő, és kérte, hogy az 1861-es második felirathoz hasonlóan a mostaniban is legyenek megemlítve a szerb nemzet is.⁵² A részletes vitában Stratimirović György szerb képviselő is vitatta a nemzetiségeket magában foglaló magyar nemzet létét, amire Deák válaszul megerősítette, hogy politikai nemzet márpedig csak egy lehet, és a nemzetiségi kérdés részleteiben pedig majd a nemzetiségi törvény tárgyalásakor merülhetnek el a képviselők.⁵³ Az uralkodói leiratot követően hosszas viták után sor került egy 30 fős bizottság felállítására, amelynek feladatául a nemzetiségi törvény tervezetének elkészítését szabták.

Mivel a bizottság munkája nehézkesen haladt, egy év elteltével 1867 júniusában Miletić Svetozar képviselő önálló határozati javaslatot terjesztett be „szerb nemzeti ügyben”, amelyben a jászkun kerület mintájára, az 1861-es karlócai határozat alapján kérte a szerb nemzet jogainak biztosítását, illetve ennek érdekében egy közös képviselőházi-felsőházi bizottság kiküldését.⁵⁴ A nemzetiségi bizottság javaslata 1868 végén – hosszas és méltatlan viták után – kerül a Képviselőház elé, egy román és szerb képviselők által készített kisebbségi változattal együtt. A nemzetiségek a kisebbségi javaslatukban 1861-es javaslatuktól eltérően már nem a magyarral egyenjogú nemzetiségekről beszélnek, hanem arról, hogy a magyarok, románok, szerbek, szlovákok, oroszok (kárpataljai ruszinok) és németek „országos nemzeteknek” ismertetnek el, amelyek számára a nemzetiségi és a nyelvi egyenjogúság az állam területi épségének és politikai egységének korlátai között biztosíthatik.⁵⁵ A nem-

zetiségi javaslat szerzői már a címválasztással – nemzetiségi törvény – is kifejezték, hogy Magyarországot nem tekintik nemzetállamnak, sem nemzeti, sem politikai szempontból.

Az 1861-es dokumentum⁵⁶ Aloisiu Vlad és Sigmund Popovici (Papp Zsigmond) magyarországi román képviselőktől⁵⁷ származott, az 1867-es pedig az országgyűlés 26 kisebbségi képviselje – köztük Vlad és Popovici, illetve más partiumi román, bánsági szerb képviselők és egy felvidéki ruszin – nevéhez kötődött. Amíg az 1861-es egy politikailag instabil időszakban készült, addig az 1867-es javaslatot alig pár nappal a kiegészítés törvénybe iktatását megelőzően nyújtották be.⁵⁸

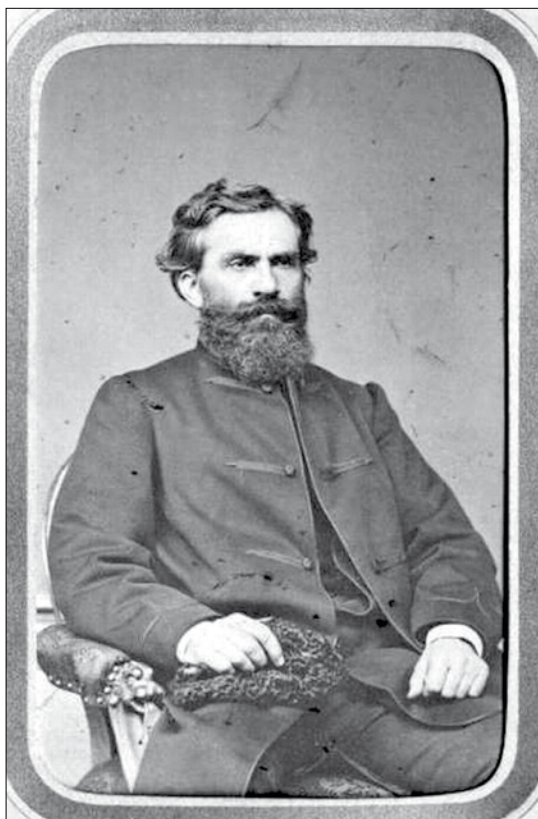
Mindkét nemzetiségi javaslat hat egyenjogú *országos nemzetet* ismert volna el, amelyek definiálása előbb „nagyobb számmal tömegesen lakó külön nyelvű népek” (1861), később „történeti országos népségek” (1867). Ez a hat nép – a magyar, a román, a szlovák, a szerb, az orosz (ruszin) és a német – önálló nemzeteket alkotva él Magyarországon, és az ország vezetése közös feladatuk. Együtt alkotják „Magyarország politikai nemzetét”, közülük a magyar csak egy. Mindkét tervezet fontosnak tartotta a szimbólumokat: lehetővé tették a nemzeti színek, zászlók és öltözékek szabad használatát, de az 1867-es javaslat a hivatalos épületeken már kettős zászlózást írt elő: a nemzeti zászló mellé a magyar korona zászlóját is ki kell tenni. A nemzeti területek megszervezését a fennálló megyei igazgatási határok „kikerekítésével” akarták elérni, úgy hogy „legalább általános többségben ugyanazon nemzetiségű lakosokat foglalnak magokban” (1861)⁵⁹, illetve a lakosság „legnagyobb vagy nagyobb részben azonos nemzetiségből” álljon (1867). A cél egyértelmű: a nemzeti közösségek politikai és jelképes tereinek kijelölése, az ország területi kormányzási rendjében a nemzeti/nemzetiségi jelenlét tükrözése és az ennek

Miletic Svetozar

tokat, megbízásokat és bárminemű közléseket”.

Az országos vezetés hivatalos nyelvének a magyart nyilvánították volna, ám az 1867-es javaslat előírta volna, hogy a kinevezésen alapuló pozíciókban – felsőház, központi hatóságok, feltörvényszékek, vármegyék, kerületek élén – törekedni kell arra, hogy minden országos nemzetiség arányosan képviselve legyen (4. §). Jogot biztosítottak volna arra, hogy az Országgyűlésben minden képviselő anyanyelvén szólalhasson föl, illetve hogy a törvényeket és a kormány, valamint a központi hatóságok rendeleteit kétnyelvűen közöljék. Az 1867-es tervezetben *expressis verbis* már nem volt benne az, ami az 1861-esben még szerepelt, miszerint eltérés esetén az irányadó a magyar nyelvű változat. Mindkét tervezet a létrehozandó közösségekre és azok egyházaira bízta volna az oktatás megszervezését, amelyen belül „azon nyelv használandó bel- és külügyvezetési s kezelési, illetőleg oktatási nyelvül, mely az illető egyházi vagy iskolai közönségnek nemzeti nyelvét képezi” (1861).⁶⁰ Az 1867-es javaslat szerint „minden országos nemzetnek joga van (...) iskolákat és intézeteket (...) a szellemi (...) művelődés, úgy mint a műveltség, tudomány, szépirodalom, művészet és népgazdaság fejlesztésére alapítani (...) és

Papp Zsigmond

(...) saját közegei útján önállóan kezelni”, és „a hat országos nemzet minden népiskoláiban, felsőbb művelési és tanintézetekben saját nemzeti nyelvek az oktatási nyelv”. Az oktatás finanszírozásnak kérdésére csak az 1867-es tervezet tért ki: „a nemzeti oktatás (...) állami feladatnak ismertetik el és ehhez képest előmozdítása, valamint minden nemzet saját ereje, úgy az állam vagyonából leendő egyarányú segélyezés által is elrendeltetik”, illetve elismerte volna a nemzeti közösségek népoktatási, nemzeti művelődési és felvilágosodási célú adókiivetéshez kapcsolódó jogát is.

A végül elfogadott nemzetiségi törvény döntően két államférfi, Eötvös József és Deák Ferenc alkotása volt, akik közül az első a nemzeti mozgalmakban a korszellemet látta, és ennek megfelelően kereste a megoldást, a második pedig a magyar alkotmányosság alapján állva igazságérzetének és lelkiismeretének szavára hallgatott.⁶¹ Eötvös szerint a nemzetiségi kérdés megoldásának a kulcsa két feltétel együttes alkalmazása: egyrészt a nemzetiségi igényeknek csak ott szabad ellenállni, ahol az állam igényei azt elkerülhetlenné teszik, másrészt a nemzetiségektől nem szabad több áldozatot követelni, mint ami a cél eléréséhez szükséges. Ezen az alapon utasította el a kisebbségek 1861-es önálló kerületekre vonatkozó igényét, mert az részben az egyéni és a polgári szabadság korlátozását, így a nemzetek közötti küzdelem kieleződését vonta volna maga után, részben pedig Magyarország és az osztrák birodalom felosztásához vezetett volna.⁶² Deák – aki az 1839/40-es országgyűlés óta az ellenzék vezére és a magyar nyelvért folytatott küzdelem harcosa – nagy alkotása e téren a magyar nemzetfogalom alkotmányból eredeztetett újraértelmezése volt, amelynek főbb ismérveit már az 1861-es parlamenti vita során kifejtette.

A nemzetiségi törvény megalkotásának vitáját 1866. április 21-én kezdte az Országgyűlés, amelynek során több, a nemzetiségek terveivel és a magyarság elképzeléseivel kapcsolatos állítás is elhangzott. Deák mindjárt a vita elején hangsúlyozta, hogy ez nem egyes nemzetiségek kérdése, hanem az egész országé, ami arra mutatott, hogy a magyar vezetők az állampolgári jogegyenlőség alapján, az autonómia lehetőségének kizárásával kívánják a kérdést rendezni. A nemzetiségi – elsősorban román és szerb – képviselők a nemzetiség szerinti (sőt „jó román, jó szerb”) részvétel fontosságát hangsúlyozták, míg a magyarok – és egyes szlovák, így Stefanidesz Henrik – képviselők az etnikai arányosságot elutasították, mert abban a nemzetiségi autonómia előfutárát vélték felfedezni.⁶³

A nemzetiségi egyenjogúság tárgyában elfogadott 1868. évi XLIV. törvénycikk a magyar alkotmányfejlődés logikus eredménye volt. Nem szakított a magyar politikai nemzet kategóriájával, viszont liberális alapra helyezkedve maximális teret kívánt nyitni az állampolgári kezdeményezéseknek, egyetlen korlátként a magyartól különböző *politikai nemzet* követelésének tiltását állítva fel. Megkoronázta több évtized küzdelmét: az állam hivatalos nyelveként a magyart tette, de közben az egyházak számára teljes nyelvhasználati szabadságot adott, az önkormányzatok számára a kisebbségi nyelvek használatának lehetőségét, az állampolgárnak pedig az anyanyelvű kérelmezés jo-

gát biztosította. Szabaddá tette a bármilyen nyelvű iskola alapításának és fenntartásának a jogát – a magyar nyelv kötelező oktatását csak 1879-ben foglalják törvénybe. A területi kérdések lezárásával – a nemzeti kerületek kialakításának elutasításával – elejét vette a nemzetiségek közötti csatározásnak, az államot gyengítő küzdelmeknek, de ugyanakkor egységbe is kovácsolta őket a nemzeti igényeiket megtagadó – a magyar politikai nemzetállamot építő – Magyarországgal szemben.

A nemzetiségek autonómiaigénye az 1860-as években

Az általános és alapvető, egyszerre gyakorlati és nagyon is jelképes államigazgatási és -működési kérdésen – többnyelvű vagy nemzetállam-e Magyarország – túl, a kor másik fontos kérdése a nemzetiségek önkormányzatiságra irányuló törekvéseinek kezelése volt. Láttuk, hogy a nemzetiségi törvény elfogadásával a magyar politikai elit elutasította a polgári magyar nemzetállamot veszélyeztető törekvéseket, így logikusan ez a sors kellett várjon a nemzetiségi autonómiatörekvésekre is. Szemléltető áttekintésként a jelen fejezetben ezek mellett bemutatjuk a kisebbségi képviselők 1861-es és 1867-es nemzetiségi autonómiákra vonatkozó javaslatait, illetve az 1867-es ruszin kéréseket is.⁶⁴

Az októberi diploma aktivizálta a nemzetiségeket, amelyek közül a szerbek és a szlovákok 1861-ben meg is fogalmazták követeléseiket. Az általános – országos – nemzetiségi szabályozás igényét nem lehet elválasztani a partikuláris – önálló kerületre vonatkozó – igényektől, amelyek tekintetében a nemzetiségi vezetők sokat tanultak 1848, majd a Bach-korszak tapasztalataiból. Mindhárom bemutatásra kerülő nemzeti követelés – itt most eltekintünk Horvátország és Erdély kérdésének tárgyalásától – elméleti alapokat igyekezett keresni a kérés megindokolására.⁶⁵ A szlovákok a nemzeti jogegyenlőségben, az „élet szükségleteinek kielégítésében”, az ősi jogokban; a szerbek a római császárok és a magyar királyok adta kiváltságokon alapuló „geographiai” terület létében; a ruszinok pedig az alkotmányosság kiteljesítésében és nemzetük egybefüggő, koncentrált területi elhelyezkedésében vélték megtalálni a megfelelő érveket. Közös céljuk olyan *nemzeti kerület* kialakítása volt, amelyben a saját népességük alkotja a lakosság tényleges többségét.

A szerb és a szlovák elképzelések/követelések közös jellemzője a területi „kikerekítés” volt, míg a ruszin nem említette a fennálló közigazgatási keretek megváltoztatását. A szerbek aprólékos, faluról falura haladó követelése szerényebb volt, mint 1848-ban, vagy mint amit „kaptak” 1849-ben Bécsből: lemondtak a nyilvánvalóan a magyar többségű Észak-Bácskáról és a román többségű Kelet-Bánáról.⁶⁶ A Szerb Vajdaságnak nevezett területnek Szerém, Bács, Torontál és Temes megyék vonatkozó részein túl részét képezték volna a Határvidékből a pétérvári, a német-bánsági és a szerb-bánsági ezredek területei, valamint a titeli sajkás kerület. A szlovák memorandum mesze nem ilyen pontos, csak annyit tekint biztosnak, hogy

az etnikai határok kijelölése során Pozsony, Nyitra, Bars, Hont, Nógrád, Gömör, Torna, Abauj és Zemplén megyék területét meg kell osztani.⁶⁷

Ha szervezeti szempontból nézzük a követeléseket, egyértelműen látszik az, hogy a szerbek konkrét elképzelésekkel rendelkeztek igazgatási kérdésekben. Ennek megfelelően a magyar közigazgatás rendszerét teljesen felretéve szerb közigazgatást kértek, élén a vajdával és a szerb nemzeti kongresszussal, szerb ügykezelési nyelvet a közigazgatásban, a törvénykezésben és a felsőbb hatóságokkal való érintkezésben. A terület rendelkezett volna saját címerrel és zászlóval, amely utóbbit hivatalos ünnepek alkalmával a Bácska és a Bánság területén a magyar zászlóval együtt kellett volna használni. A szerb vajdaság autonómiáját népképviselőten alapuló gyűlésen (kongresszus) keresztül gyakorolta volna, jogalkotási, törvény-ki hirdetői, adókivetési és beszédési, újoncozási jogkörökkel, amelynek létrehozási szabályait a szerb patriarcha és meghatározott személyek részvételével összeülő tanács alkotta volna meg.⁶⁸ A vajda államfő, a Vajdaság nemzeti őrseregének (hadseregének) főparancsnoka, aki mindig szerb ortodox, és akit a király erősít meg tisztségében. Az oktatási rendszert a – továbbra is autonóm – szerb ortodox egyház, illetve a világi szerb hatóságok működtették volna, amely felett a pesti Országgyűlés semmilyen, a központi magyar kormányzat pedig csak felügyeleti joggal rendelkezett volna. A terület népessége mind a magyar, mind a horvát országgyűlésben képviselőkkel rendelkezett volna, ahol a „szerb nemzetet, mint ilyent képviselik”. A karlócai szerb patriarcha mind a két országgyűlésben megjelenhet, sőt a szerb elképzelések szerint a horvátban előbb lett volna jogosult szavazni, mint a zágrábi érsek, Magyarországon pedig közvetlenül az esztergomi prímás után. Államjogi szempontból érdekes megoldást kértek: a terület egyszerre két állam fennhatósága alá tartozott volna, hiszen egyik része Magyarországból, másik része Horvát-Szlavónországból lett volna elkerítve. Ezzel saját mozgásterüket kívánták bővíteni, bízva abban, hogy a magyar–horvát viszály számukra elegendő lavírozást enged majd meg: a horvátokra a magyarokkal szemben, a magyarokra pedig a horvátok „elnyomása ellen” számítottak volna.⁶⁹

Ezzel összehasonlítva, a szlovák memorandum jóval kevésbé körülhatárolt követeléssorral bírt, középpontjában a nyelvvédelem állt: „a mi nyelvünk legyen az egyetlen hivatalos nyelv, úgy a polgári, mint az egyházi nyilvános élet terén, s egyedüli tanítási nyelv az iskolákban.”⁷⁰ Félelmük történelmi eredetű: „régii országgyűléseink (...) egyedül a magyarok nemzeti fejlődéséről s nyelvöknek kiműveléséről gondoskodnak, mirőlünk ellenben említést sem tesznek, mintha mi (...) nem is léteznénk”, ezért szerették volna, hogy a szlovák nyelv „mint honi nyelv (...) megtámadtatások ellen biztosítva legyen”.⁷¹ Megjelent a kisebbségvédelem elve is a memorandumban, mégpedig abban a formában, hogy biztosítani kívánták a saját nyelv használatát a szlovák megyékben elhelyezkedő más nemzetbeli községeknek, mert a „mi nyelvünket senkire sem erőszakoljuk”.⁷² Tervük tiszta szlováknak (szlávoknak) tekintett megyék létrehozása, a szlovák öntudat megerősítésé-

sítése és a szlovák közigazgatás és oktatás rendszereinek kialakítása volt. A tervezet kapcsán lényeges megemlíteni, hogy nem vázolta fel a szlovák megyék bárminemű összekapcsolását, nem törekedett állami formáció kialakítására, amit megerősített a memorandum azon kitétele is, hogy „mi nem lehetünk ellenei szeretett hazánk egységének s integritásának”⁷³, hanem a magyar önkormányzati rendszer ismérveit és kereteit fölhasználva, illetve azok közé beilleszkedve kívánták a helyi-megyei autonómiájukat a többségi nemzet számára elfogadható javaslattá tenni, és nemzeti közösségüket ezáltal megerősíteni.⁷⁴

A ruszin kérvény még ennél is kevesebbet tartalmazott, szerény nyelvi jogokat kértek – „mi a magyar nyelvnek az elsőséget megadjuk, mely azt történetileg megilleti (...) hanem annál nagyobb okunk van nekünk ruthéneknek féltetni a mi nemzetiségünket”⁷⁵ – a közigazgatásban pedig anyanyelvi tisztségviselőket.⁷⁶ Szerették volna, hogy Máramaros vármegye főispánja felváltva legyen magyar és ruszin,⁷⁷ a tisztán ruszin választókerületekben ruszin országgyűlési képviselőket válasszanak, ruszin nemzetiségű szolgabírák nevezzenek ki, a megyei szintű közigazgatás állománya arányosan ruszin legyen, valamint a közoktatás is ruszin anyanyelven történjen.

Láthattuk a nemzetiségi törvény vitája kapcsán, hogy a magyar elitben nem történt változás 1848 óta a kollektív jogok elismerése kapcsán. Deák Ferenc egy 1861-es levelében írta, hogy a horvát, román és szerb politikai nemzetek elismerése az országot feldarabolná és „a magyar faj az ország közepén természetes védhető határok nélkül csak töredéket képezne”.⁷⁸ Deák azonban egyes források szerint mégis hajlandó lett volna bizonyos engedelményekre: így a Bácska és a Bánság szerb többségű vidékein nem ellenezte a megyehatárok nemzetiség szerinti kikerekítését (1861), sőt a belgrádi olasz konzul szerint (1863) a szerb autonómiát sem.⁷⁹ 1866-ban viszont Svetozar Miletić szerb képviselő felvetésére reagálva már elutasította az ország föderatív átalakításának gondolatát, és hitet tett az egységes magyar politikai nemzet mellett.⁸⁰ Az egyetlen kivétel ismét Horvátország volt: a magyar vezetők elismerték a horvát követeléseket, „mindössze” Muraközt és Fiumét tartották meg Magyarországnak.⁸¹ Nemcsak a magyar politikusok tiltakoztak a nemzetiségi kerületek ügyében. A túrócszentmártoni szlovák kérvény ellen 1861-ben több panasz is beérkezett a Képviselőházhoz: Nagyszombat városa, Trencsén megye „tótajkú lakosai”, Nyitra megye 328 (!) községe és Rózsahegy városa is „kikérte” magának, hogy egy szláv kerületbe tagoltasson be.⁸²

A nemzetiségi törvény számukra kedvezőtlen tartalommal történt 1868-as elfogadása és autonómiaigényeik elutasítása a nemzetiségek részéről ellenállást szült, másrészt nem lezártnak tekintve a küzdelmet, további követelésekkel jelentkeztek. 1868 végén a „Zemplén megyei oroszok” kérelmezték valamennyi nemzetiség magyarral egyenjogú politikai nemzetközi elismerését, illetve a sárga-kék orosz (ruszin) lobogó magyar melletti használatát.⁸³ 1869. január 28-án a szerbek Nagybecskerekén, február 7-én pedig a románok Temesváron tüntettek a dualizmus, „a nemzeti egyenjogúsággal szemben álló intézmény” ellen, illetve követelték a megyék nemzetiségek

szerinti kikerekítését. A román tüntetésen támogatták Ilie Măcelariu képviselő indítványát az erdélyi unió megsemmisítésére, a horvát nemzeti párt radikálisabb programját, illetve a kiegyezést elutasító magyar ellenzékét. Az erdélyi románok 1869. március 7-8-án a Szeben megyei Szerdahelyen tartották első politikai gyűlésüket, ahol az erdélyi románság egy része a politikai passzivitás mellett döntött.

A kiegyezést követő évtizedek

A kiegyezés után a magyar polgári állam konszolidációja, társadalmi, gazdasági és infrastrukturális fejlődés következett. A nemzetiségi kérdés továbbra is fontos maradt, részben, mert állandó belpolitikai feszültséget okozott, részben pedig azért, mert a közép-európai térség a nagyhatalmi geopolitikai célok és törekvések homlokterébe került. A korszak nemzetiségi politikáját Bethlen István a két világháború közötti időszakban szakadatlan önvédelmi harcnak nevezte, amelyet egyrészt a nemzetiségek „autonómiák bő köpenye” mögé bújtatott elszakadási törekvéseivel, másrészt a magyarság kiszorítására irányuló nemzetiségi gazdasági törekvésekkel szemben kellett vívni.⁸⁴ Mikó Imre értékelése szerint a korszak komoly problémája volt, hogy a magyar nemzetpolitikára nem volt jellemző a következetesen átgondolt és végrehajtott irány. Egymást váltották a nemzetiségeknek tett engedmények és a megtorlások, „a nemzetiségek [pedig] a magyar belpolitikai élet sokirányú meghasonlását kitűnően tudták kamatoztatni a maguk javára”.⁸⁵

Érdemes megemlíteni azokat az egymást követő oktatási törvényeket,⁸⁶ amelyek próbáltak a magyar nyelvnek egyre nagyobb teret biztosítani a nemzetiségek elmagyarosítása érdekében. E törvények kudarcát az akkori politikai elit is beismerte, de az évtizedeken keresztül folyó polémia és a helyzetet kitűnően kihasználó nemzetiségi vezetők miatt a külföldi sajtó gyakran cikkezhetett a „barbár magyar nemzetiségpolitikáról”. Kiemelt kudarcot jelentett Magyarország számára a román nemzeti komitét tagjai ellen az 1894-ben lefolytatott Memorandum-per is, amely az ország külföldi hírnevének rendkívül sokat ártott.⁸⁷

A nemzetiségek harcosabb vezetői – elsősorban az erdélyi románok és a szlovákok között – passzivitásba merültek 1868 után, ami azonban, főleg a románok esetében nagyon intenzív társadalmi és gazdasági szervezkedéssel párhuzamosan zajlott. Fordulópont volt a kiegyezés utáni időszakban az 1875-ös kormányváltás megszüntetve azt a Deák-párti kormányzati gyakorlatot, amely a mérsékeltbb nemzetiségi vezetők egy részét főispáni és államtitkári állások révén megnyerte a magyarságnak.⁸⁸ Ezekben az években került sor néhány párt (Szász Néppárt, Szerb Nemzeti Párt, Szlovák Néppárt és a Román Nemzeti Párt) megalakulására, amelyek etnikai alapú politizálást folytattak. A szerbek voltak eleinte a leghangosabb közösség, de Svetozar Miletić 1878-as elítélése után a helyükre a románság lépett, amit segített többek között a nagyszebeni *Tribuna* című lap 1884-es megindulása és állandó támadása a magyarsággal együttműködést szorgalmazó

„mérsékelt” románokkal szemben, majd a Liga Culturală, a külhoni románok „kulturális” törekvéseit segítő bukaresti intézmény 1891-es létrejötte.⁸⁹ A románság politikailag passzív része 1881-ben lépett a nyilvánosság elé, és a Román Nemzeti Párt megalakítása mellett a Nagyszebenben elfogadott programjukban követelték Erdély autonómiájának visszaállítását, a román nyelv közigazgatásba és igazságszolgáltatásba való bevezetését, valamint román tisztviselők alkalmazását.⁹⁰

A korábbi ellenfelek közül leginkább az erdélyi szászok közeledtek a magyar állameszméhez, a Királyföld 1876-os felszámolását követően létrehozott Szász Néppártot például 1890-ben azért szüntették meg, mert elfogadták a kiegyezést, a nemzetiségi törvényt és a magyar nemzetállam gondolatát. A párt önfeloszlatása után az idősebb nemzedék tagjai, a feketék, beléptek a Szabadelvű Pártba, az ifjak, a zöld szászok viszont – bár továbbra is aktívak maradtak a politikában – nem alakítottak új pártot.⁹¹

A szászokhoz hasonlóan a többi nemzetiség is a dualizmus révén kialakított államrend elfogadása felé mozdult el, és a nemzetiségi követeléseiket e keretek figyelembevételével igyekeztek megfogalmazni. Az 1895 augusztusában Budapesten tanácskozott magyarországi románok, szerbek és szlovákok képviselői már hitet tettek az ország területi integritása mellett, de követelték a magyar nemzeti állam víziójával való leszámolást. Nem kívántak nemzetiségi területeket kialakítani, de szorgalmazták a megyék határainak etnikai alapú átrajzolását, az adott egységekben a helyi többség nyelvének hivatalossá tételét és egy tárca nélküli nemzetiségi miniszter kinevezését a magyar kormányba.⁹² Az újra aktivitásba lépő Román Nemzeti Párt 1905-ös programja sem tartalmazta már az erdélyi autonómia követelését.⁹³ Ezt az is elősegítette, hogy a román nemzeti mozgalom egyik központja ekkor már az Erdélyen kívül eső Arad lett.⁹⁴

A politikai szerepvállalás mellett a társadalomépítésben és a gazdaságfejlesztésben is aktívvá váltak egyes nemzetiségek. Tevékenységük célja nemzetiségi társadalmuk modernizálása mellett az önálló bankrendszer (elsősorban a románok és az erdélyi szászok) létrehozására fókuszált, amelynek feladata nemcsak a hitelezés volt, hanem a nemzetpolitikai célok (iskolák, egyesületek, szegények) támogatása is.⁹⁵ Az erdélyi szászok, de főleg a románok esetében a bankok hitelezési tevékenysége jelentős mértékű földvásárlással is összekapcsolódott, amely egyes erdélyi magyar politikusokban már a magyarság Erdélyből való kivásárlásának rémképét vetette fel.⁹⁶

Érdemes megemlíteni, hogy a dualizmus kori Magyarország talán legfontosabb politikai eseménye, az ezredéves ünnepség is etnikai feszültségeket keltett. A nemzeti mozgalmak többnyire „magyar” ünnepnek titulálták az eseménysozozatot, és távolmaradásukkal tüntettek. A legnagyobb ellenkezés a nemzetiségi politikusok mellett egyes egyházfők részéről volt tapasztalható. Az ünnepségek a legtöbb helyen rendszerben folytak, de például a szlovák nemzeti mozgalom székhelyén, Liptószentmiklóson botrányba fulladtak, más helyeken – például Németbogsán, Lugos, Lippa, Fehértemplom, Nagybecskerek – több-kevesebb ellenállásba ütköztek.

A román érsekek bojkottra szólították a híveket – ugyanakkor az ünneplést támogatták az aradi ortodox, illetve nagyváradi és fogarasi görög katolikus román püspökök. A nemzetiségek tehát ebben a kérdésben is megosztottak maradtak, de az eseményekhez kapcsolódó konnotációk jól mutatták a magyar nemzetállam eszmeiségéhez továbbra is kapcsolódó érzékenységet.⁹⁷

Az 1900-as évek elejétől egyre világosabbá vált, hogy a nemzetiségi kérdés tekintetében cselekvésre van szükség. A kettősség továbbra is megmaradt, ekkor született például a nemzetiségek számára hírhedt Apponyi-féle oktatási törvény (1907: XXVII. tc.), de ekkor került sor több hullámban Tisza István miniszterelnök megbeszéléseire a románság vezetőivel is. A nemzetiségi kérdés foglalkoztatta a nemzetiségek radikális vezetőivel kapcsolatot tartó Ferenc Ferdinánd trónörökösét is, akik között az egyetértés egyik alappontját a magyar hegemonia megtörésének szándéka és a birodalom etnikai alapú kerületekre alapított föderális átszervezése képezte. E tekintetben külön érdemes megemlíteni a magyarországi születésű – a Memorandum-ügy miatt külföldre távozott és Ferenc Ferdinándra később komoly hatást gyakorló – Aurel Popovici 1906-ban Lipcsében kiadott Nagy-ausztriai Egyesült Államok [Die Vereinigten Staaten von Groß-Österreich] című könyvét.

Tisza István eközben a magyar állami keretek fenntartását garantáló megállapodásra próbált jutni a románság vezetőivel. 1910-ben, majd 1913–14-ben és a háború során is folytak tárgyalások, amelyek bizonyos előrelépéseket eredményeztek: anyanyelvű vallásoktatás⁹⁸, 1914 őszén amnesztiát kaptak a román politikai foglyok, a belügyminiszter pedig engedélyezte a román színek használatát. Még ezt megelőzően, 1914 elején lezajlott egy nemzetiségi vita az Országgyűlésben, ahol Tisza hangsúlyozta, hogy az általa kilátásba helyezett engedményeket minden nemzetiségnek hajlandó megadni.⁹⁹ Az események alakulása azonban teljesen más irányba haladt és egy pár év múlva, a soknemzetiségű Magyarország széthullása után a magyar nemzetpolitika fókuszpontjai alapvetően változtak meg.

Összegzés helyett – Lehetett volna másképp?

A történelemben a legritkább esetben szerencsés felvetni a „mi lett volna ha” kérdést. Nincs ez esetünkben sem másképp, de – összefoglalásként – érdemes egy picit árnyalnunk a képet. A kiegyezés idejére a magyarság nagyrészt elérte, amit évszázadok óta akart. „Ez eredmények [Erdély 300 év elteltével való visszacsatolása, a határörvidékek Budapest alá rendelése] idejében lehetlenség volt a nemzetiségek területi elhatárolására gondolni.”¹⁰⁰ A múlt nagy küzdelmeinek megnyerésével viszont a magyarság elveszítette a megegyezés lehetőségét. František Palacký már 1865-ben azt írta, hogy a dualizmus napja szükségszerűen elkövetkezik, de az lesz egyben panszlávizmus legkevésbé kívánatos formában

való újjászületésének napja is.¹⁰¹ Az ekkor elkövetett hiba – a megbékélés történelmi lehetősége elszalasztásának és a magyar nemzetállam erőltetésének – felelőssége alól Rudolf Kučera azzal menti fel a magyarságot, hogy Herder megsemmisülésről szóló jóslata kizárta a nagyvonalúságot egy olyan időszakban, amelyben megszerzték az uralmat az egész országban, és hozzáláthattak az akkori Európában szokványos gyakorlathoz, vagyis a nemzetállam megteremtéséhez.¹⁰² Jászi Oszkár szerint a nemzetiségek közjogi-territoriális követeléseit ellentétbe kerültek a modern nemzetállam megteremtésének előfeltételeként látott egységes közigazgatási és gazdasági rendszer kiépítésével. A nemzetiségek elhatárolódásukra, közjogi státusuk elismerésére vonatkozó igényei – Jászi szerint – ezért már eleve lehetetlenné tették a megegyezést a magyar politikai vezetéssel.¹⁰³

Fontos hangsúlyoznunk, hogy Magyarország törekvése a 19. század második felében az egységes, központosított nemzetállam megteremtésére azonos volt szinte minden más állam gyakorlatával: ekkor jött létre az egységes Német-, illetve Olaszország, de akár Romániát, Szerbiát vagy Bulgáriát is említhetjük. Sőt, a nyelvi szempontból egységes állam megteremtésének igénye – és most tekintünk el attól, hogy *ma* ez morális-e – sem volt idegen Európától: ez az az időszak, amikor Franciaországban büntették a – nem francia – anyanyelvüket használó diákokat, amikor Spanyolország felszámolta a középkor óta meglévő autonómiákat párhuzamosan a regionális nyelvek (baszk, katalán) visszaszorításával,¹⁰⁴ vagy amikor Románia gyakorlatba ültetette a dobudzsai telepítési és a csángó magyarokat elrománosító politikáját.

Nem árt tekintetbe vennünk azt is, hogy a magyar nemzetiségpolitika semmivel sem volt agresszívabb vagy korlátozóbb, mint más államoké, sőt például nyelvhasználati jogok, az anyanyelvű oktatás lehetőségének biztosítása tekintetében azoknál megengedőbb volt, másrészt pedig, hogy a nemzetiségek maguk is nemzeti alapú kizárólagosságra törekedtek, hiszen saját területükön nyelvük kizárólagos hivatalossá tételét akarták elérni.

A mai kor jogfelfogásának visszavetítése tehát ebbe a korba valótlán képet sugall, ezért hamis. Ráadásul, ha azokra a küzdelmekre gondolunk, amelyeket a mai Európa őshonos kisebbségeinek – így a külhoni magyar közösségeknek is – folytatniuk kell, látható, hogy közel sem oldódtak meg az akkori problémák, sok esetben változatlanok a megközelítések, legfeljebb a szerepek cserélődtek fel. A magyar közösségek autonómiaigényei kapcsán épp ezért elmondható, hogy ha az adott nemzetiségek akkori ilyen irányú törekvéseit ma legitimnek tekintik ugyanők, semmi okunk sincsen – sem nekünk magyaroknak, sem az érintett nemzeteknek – elvitatni a magyar kisebbségektől az autonómiához való jogot. Az autonómia célja a 19. században és ma is a nemzetállam korlátozása. A magát elnyomottnak érző nemzetiségek az elnyomás megszüntetését, az egyenlőség elérését tűzik zászlójukra, ennek pedig eszköze lehet az autonómia. Hogy ez a legmegfelelőbb eszköz-e, arról lehet vitatkozni, de kétségtelen, hogy lehet az egyik megoldás.

MANZINGER, KRISZTIÁN

Anspruch auf Selbstverwaltung bei den ungarischen Minderheiten und seine Aufnahme in der Zeit zwischen 1848–1867

(Zusammenfassung)

Die Idee der mit einem Territorium verbundenen Nationalstaatlichkeit übernahm die Dominanz in Europa nach der französischen Revolution und hatte auch im Karpatenbogen eine große Wirkung. Die Errungenschaften eines immer stärkeren Staates und der industriellen Revolution schufen nicht nur ein System von Mitteln der staatlichen Assimilationspolitik, sondern sie gaben diese Mittel auch den ihr gegenüberstehenden nationalistischen Bestrebungen in die Hand. Die Nationalitäten Ungarns vor 1920 sahen das Mittel gegen die staatlichen Assimilationsziele – teilweise ähnlich wie die heutigen Ungarn im Ausland – in der territorialen Selbstverwaltung, in einer regionalen Autonomie. Der damalige ungarische Staat aber – ähnlich wie die Staaten des damaligen Europas bzw. die Praxis

der Nachbarstaaten nach 1920 – bezog den Standpunkt einer unitarischen Staatlichkeit und setzte sich – mit Ausnahme von Kroatien – gegen die Möglichkeit einer durch die Selbstverwaltung der Nationalitäten gewährten Selbstständigkeit ein, weil er darin die Gefahr der Abspaltung, also der Verminderung des Landterritoriums sah. Zum einen entfremdeten die ungelösten Nationalitätenfragen die Führungspersönlichkeiten der Ungarn von denen der Nationalitäten, später dann die Menschenmengen von einander, bzw. sie gaben Wien den Anlass zur Schwächung der internen Basis der Revolution und des Freiheitskampfes 1848–49, und zum anderen dienten sie als Grundlage für die Auflösung der Österreichisch-Ungarischen Monarchie und des tausend Jahre alten Ungarns.

Jegyzetek

- ¹ Báró Eötvös József: *Naplójegyzetek – gondolatok. 1864–1868*. Szerk. Lukinich Imre (Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1941, 192. p.).
- ² Mintegy 70 évvel azelőtt, a dolgozatban áttekintett időszak kezdő időpontjában (1841) került nyilvánosságra Fényes Elek statisztikája, amely szerint Magyarországon belül (Erdéllyel együtt, de Horvátország nélkül) csak 37,4% a magyarok aránya. (Katus László: *Deák Ferenc és a nemzetiségi kérdés. Kisebbségkutatás*, 2003. 3., 536. p.) Erről az arányról sikerült 70 év alatt 54,5%-ra emelni a magyarság részesedését az összlakosságon belül.
- ³ A magyar jakobinusok szerint egy szlovák, egy délszláv és egy román (Erdély egyes részeit is magában foglaló) terület, valamint az ezekben nem szervezett magyar terület együtt alkották volna Hunniát. Elképzelésük semmilyen komoly hatással nem járt. Lásd: Szarka László: *A föderalizmus alternatívája a régi Magyarországon*. In: Szarka László: *Duna-táji dilemmák* (Ister, Budapest, 1998, 18–19. p.).
- ⁴ A nyelvi átállás nem ment egyszerűen, ezzel kapcsolatban lásd pl. a Kassa és Besztercebánya esetét bemutató tanulmányt: Kömives Tibor: *Nyelv és Forradalom. A kassai városi tanács nyelvi struktúrája 1848–49-ben*. In: Otčenášová Slávka, Zahorán Csaba (szerk.): *Kereszünk közös nyelvet a közös múlthoz – Szlovák és magyar történetesek fiatal nemzedékének párbeszéde*, Košice 2012, pp. 64–70.
- ⁵ A kérdés rövid összefoglalását adja Mikó Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*, Minerva, Kolozsvár 1944, pp. 9–19, ill. 29–37.
- ⁶ Witte Els, Van Velthoven Harry: *Languages in Contact and Conflict – The Belgian Case*, Uitgeverij Pelckmans, Kalmthout 2011, pp. 13–14.
- ⁷ Wesselényi Miklós: *Balítéletekről*, <http://mek.oszk.hu/01100/01135/01135.pdf>, p. 17.
- ⁸ Wesselényi Miklós: *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében*, Lipcse 1843, <http://books.google.ro/books?id=SF9IAAAAYA AJ&printsec=frontcover&hl=hu#v=onepage&q=nemzeti%20nyelv&f=false>, p. 66.
- ⁹ Széchenyi István: *A Kelet népe*, Pozsony 1841, <http://mek.niif.hu/04900/04957/04957.pdf>, p. 62, ill. p. 64.
- ¹⁰ Köpeczi Béla: *Románok és szlovákok a reformkorban – Egy román kortárs a reformkori magyar politikai gondolkodásról*, Regio 1993/2. szám, pp. 130–133, illetve Kiss László: *A „szlovák triumvirátus” a szlovák-magyar együttélésről az 1840-es években*, innen: Egry Gábor – Feitl István (szerk.): *A Kárpát-medence népeinek*

együttélése a 19–20. században, Napvilág Kiadó, Budapest 2005, pp. 188–189.

- ¹¹ Lásd részletesebben: Veliky János: *Kossuth és a nemzeti kisebbségek helyzete*, Kisebbségkutatás 1998/1. szám, pp. 11–14., illetve I. Tóth Zoltán: *Kossuth és a nemzetiségi kérdés 1848–1849-ben*, innen: I. Tóth Zoltán (szerk.): *Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1952, pp. 249–340. Kossuth a pozsonyi országgyűlés 1848. március 3-i ülésén azt mondta, hogy „Az ország egységének kapcsa múlhatatlanul az, hogy a haza közéletének diplomatikai nyelve a magyar legyen (...) [de a magyarság] minden népségnek a maga nyelvét s annak belügyeiben, egyházi dolgaiban szabad használatát tiszteli. I. Tóth Zoltán: i. m. p. 250.
- ¹² Köpeczi Béla: i. m., pp. 124–125.
- ¹³ ŠTÜR, Ludovít: *A szlovák és a jövő világa*, Kalligram, Pozsony 2012, pp. 106–116.
- ¹⁴ Köpeczi Béla: i. m., p. 134. Hasonlóan fogalmazott Ludovít Štúr is az említett cikkében, lásd uo. p. 113.
- ¹⁵ HROCH, Miroslav: *National Self-Determination from a Historical Perspective*, In: Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes Vol. 37, No. 3/4 (September-December 1995), pp. 283–299.
- ¹⁶ Kivételt a finn nemzet jelentett, amely bár állami múlttal nem rendelkezett, az Orosz Birodalomhoz csatolást követően valamiféle autonóm intézményrendszerrel azonban igen.
- ¹⁷ Bibó István a nemzetiségek elképzelései közötti eltéréseket a magyar államhoz való viszony szorosságával magyarázza: a déli területek nemzetiségeit a Habsburg Birodalom szabadította fel a török uralom alól, míg az északi területek szlovák és orosz (ruszin) lakosága nem került ki a magyar államiság keretei közül. BIBÓ István: *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*, Kriterion, Bukarest–Kolozsvár 1997, pp. 23–24.
- ¹⁸ 1861-ben a Képviselőház az uralkodónak címzett feliratában hangsúlyozza, hogy ezek a rendelkezések nem voltak új keletűek, hanem az 1830. évi VIII. tc., az 1840. évi VI. tc. és az 1844. évi II. tc.-kek megerősítései. Képviselőházi irományok 1861. I. kötet. 47. és 49. sz. (számú irat) p. 26.
- ¹⁹ Jancsó Benedek: *A román irredentista mozgalmak története*, Attraktor, Máriabesenyő–Gödöllő 2004, p. 48.
- ²⁰ A szerbek már 1790-es temesvári nagygyűlésükön önálló kerületet kívántak maguknak, de mindössze annyit értek el, hogy az Ország-

- gyűlés 1791-ben a szerb ortodox egyházat bevett vallásnak ismerte el. Az 1848-as szerb követelések mögött erős belgrádi hatás állt, és a később kibontakozó harcot is sok szerbiai önkéntes, illetve orosz támogatás segítette.
- 21 Az ezt követő fegyveres konfliktus rendkívüli volt Magyarországon, amit lehet akár népiértésnek is titulálni. A harcok összefoglalóját lásd például Hermann Róbert: *Etnikai konfliktusok és a magyar–szerb háború 1848–1849-ben*, http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=155:-etnikai-konfliktusok-es-a-magyar-szerb-haboru-1848-1849-ben-&catid=15:tanulmányok
- 22 I. Tóth Zoltán: i. m., p. 273.
- 23 Mikó Imre: i. m., p. 61.
- 24 Szarka László: *A Szemere-kormány nemzetiségi politikája*, Kisebbségkutatás 1998/1, p. 17.
- 25 A szakítást megelőzően még elkészült „A román nemzet polgári jogainak egyenlőség alapjainak biztosításáról” szülő 1848. évi. XXI. (erdélyi) tc. magyar–román kompromisszumos tervezetét, amelyet azonban Lamberg pesti meggyilkolása és az Országgyűlés feloszlata miatt már nem vitattak meg. A tervezetet idézi Mikó Imre: i. m., pp. 55–59.
- 26 Jancsó Benedek: i. m., pp. 49–50.
- 27 Manzinger Krisztián: *Ortodox egyház a magyar nemzeti érdekek szolgálatában?*, Regio 2010/3, p. 159.
- 28 I. Tóth Zoltán: i. m., pp. 278–279. A Királyhágótól nyugatra élő románok később is fontos szerepet játszottak: közvetítettek a magyar kormányzat és az erdélyi román felkelők között – csakúgy, mint az elbukott havasalföldi forradalom vezetői.
- 29 Náluk az önálló szlovák nemzet és a közös magyar honhoz tartozás még nem zárta ki egymást, épp ellenkezőleg, mindkettő integráns részét képezte az identitásuknak.
- 30 Kiss László: i. m., p. 200.
- 31 Kiss László szerint a követelés nem egyértelmű, a céljuk lehet Magyarországon belüli autonómia, de az államból való kiszakadás is. I. m. p. 203.
- 32 I. Tóth Zoltán: i. m., pp. 274–277.
- 33 ŠKVARNA, Dušan: *Az 1848. évi forradalom és a szlovák kérdés. Elszalasztott lehetőségek*. Kisebbségkutatás 1998/1., p. 27.
- 34 DEMMEL József: *1848 és a szlovákok*. In: KOLLAI István (szerk.): *Meghasadt múlt – Fejezetek a szlovákok és magyarok történelméből*, Terra Recognita Alapítvány, Budapest 2008, pp. 79–88.
- 35 Mikó Imre: i. m. pp. 71–72.
- 36 A frankfurti gyűlés felhívta Ausztriát, hogy mondjon le Magyarországon kívüli területeiről a német egység megvalósítása érdekében. Ebben a beolvadási kísérletben a szláv népek nemzeti létük felszámolásának veszélyét látták. Ludovít Stúr: i. m. pp. 208–209.
- 37 CORDOȘ, Nicolae: *Începuturi ale colaborării naționalităților din Imperiul Habsburgic (1848–1868)*, innen: *Români, sârbi, slovaci, Congresul naționalităților – 100 de ani, Tratatul de la trianon – 75 de ani*, Biblioteca Musei Devensis, Deva 1995, p. 66. A kiáltvány már az olmützi alkotmány 1849. március 4-i kibocsátása után látott napvilágot. Az olmützi alkotmány előrevetítette a bécsi udvar szándékait: a szerbeket vajdaság, a szlovákokat és a románokat pedig önálló tartomány nélkül hagyta, mert „célja nem a nemzetiségek védelme”, hanem Magyarország és a szabadság ügyének gyengítése volt. Mikó Imre: i. m. p. 69.
- 38 I. Tóth Zoltán: i. m. p. 327.
- 39 Mikó Imre Szekfű Gyulára és Jancsó Benedekre hivatkozva közli, hogy a törvény már 1848 tavaszán sem elégítette volna ki a nemzetiségeket. I. m. p. 70. Ennek oka az, hogy nem ismerte el nemzeti különállásukat, hanem az egységes magyar nemzet keretén belül biztosított (volna) számukra nyelvi jogokat.
- 40 Veliky János: i. m. p. 12.
- 41 A Temesvár központtal létrehozott Vajdaság sem volt szerb autonóm terület, hiszen a hivatalos nyelv az 1850-es években csakúgy, mint mindenhol az országban, a német lett, és a közigazgatás sem tekintette céljának a szerb érdekek hangsúlyozását, vagy bármiféle védelmét. Arról is érdemes szót ejteni, hogy a lakosság relatív román többségű volt, a szerbek aránya alig haladta meg a 20%-ot.
- 42 Jancsó Benedek: i. m., pp. 55–56.
- 43 Ezzel ellentétben azonban a középfokú oktatás német nyelvűvé tették, még a Vajdaságban is. Az intézkedés nemcsak a magyar nemzeti vezetőket idegenítette el, hanem a kisebbségeket is, hiszen az ő törekvéseikkel sem esett egybe az, hogy intelligenciájuk német nyelvű és esetleg német mentalitású legyen.
- 44 A magyarországi románság mintegy fele lakott Erdélyben, a másik fele pedig az azzal határos részekben.
- 45 A törvény nem jelölt ki nemzetiségi körzeteket, mind a három nyelvet használóknak nevezte az ügyfelekkel való érintkezés során. A 10–11. §§ szakaszok lehetőséget biztosítottak arra, hogy az egyes közigazgatási egységek saját belső ügyviteli nyelvüket szabadon meghatározhassák. DEMETER János: *Nemzetiségi nyelv a közigazgatásban*, Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Jog- és Közgazdaságtudományi Karának Ismeretterjesztő Kiadványa, Kolozsvár 1946, pp. 9–10.
- 46 Képviselőházi napló (a továbbiakban KN) 1861. I. Kötet 1861–21 (1861-I-108).
- 47 A vita részleteit lásd Mikó Imre: i. m., pp. 89–110.
- 48 Mikó Imre: i. m., p. 104.
- 49 Képviselőházi irományok 1861. I. kötet 47. és 49. sz. p. 24., ill. p. 26.
- 50 A jelentést lásd: BALOGH Sándor (főszerk.): *A magyar állam és a nemzetiségek 1848–1993*, Napvilág Kiadó, Budapest 2002, pp. 47–50.
- 51 KN 1865-26 (1865-I-233).
- 52 KN 1865-27 (1865-I-249).
- 53 KN 1865-28 (1865-I-264). A felirati vita során több más pont esetében is felmerül a nemzetiségi kérdés megfogalmazásának problémája, de a többségi álláspont a Deák által megfogalmazott marad, lásd Mikó Imre: i. m. pp. 111–117.
- 54 Irományok 1865 II. kötet pp. 224–229.
- 55 Mikó Imre szerint a különbség akkora volt a két álláspont között, amit már nem lehetett áthidalni, szemben az 1861-es lehetőségekkel. I. m. p. 179.
- 56 Ez a törvényjavaslat a képviselőház által felállított 27 tagú nemzeti-ügyi bizottság által készített tervezet módosított változata. Lásd Galántai József: *Nemzet és kisebbség Eötvös József életművében*, Korona Kiadó, Budapest 2008, p. 58.
- 57 Mindkét képviselő már az 1848. júniusi országgyűlési választásokon mandátumot szerzett és a magyar–román megegyezés elkötelezett híveiként végig támogatták az 1848–49-es szabadságharcot.
- 58 1867. február 11-én nyújtották be az Országgyűlésnek a törvényjavaslatot, a felelős magyar kormány kinevezése pedig 1867. február 17-én történt meg.
- 59 Ez a rendelkezés volt az, amely a nemzetiségi bizottmány javaslatától leginkább megkülönböztette a két román képviselő különvéleményét. Lásd Galántai József: i. m. pp. 59–61.
- 60 Magyarországon az abszolutizmus időszakában életbe léptetett Thun-féle iskolareform lehetővé tette az alapfokú anyanyelvi közoktatás megteremtését. Érdemes megemlíteni, hogy a szerb és román ortodox egyház autonómiával rendelkező oktatási ügyekben, így ők szervezték meg az anyanyelvű közoktatás jelentős részét.
- 61 Mikó Imre: i. m. p. 172.
- 62 Mikó Imre: i. m. p. 173.
- 63 A vita jegyzőkönyvét lásd Képviselőházi napló 1865. II. kötet 1865–52 (1865-II-46-tól 1865-II-61-ig).
- 64 A dokumentumokat közli KEMÉNY G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában I. (1867–1892)*, Tankönyvkiadó, Budapest 1952, pp. 5–9, 28–52.
- 65 1866-ban az erdélyi románok még megpróbálták elérni – immár a pesti országgyűlésen –, hogy Erdély olyan autonómiát kapjon, mint Horvátország. Jancsó Benedek: i. m. p. 77.
- 66 Így is igényt formáltak azonban még a Zentától délre elhelyezkedő magyar–német lakta Bácskára, illetve a Temesvár környéki német-lakta vidékre.

- ⁶⁷ A tervezett határvonal – amely még így is jócskán belélogott volna a magyar nyelvterületbe – lényegesen északabbra húzódtott volna, főleg nyugaton, mint a mai magyar–szlovák határ.
- ⁶⁸ A memorandum – a szerb nemzeti kongresszus határozata – itt nyilvánvalóan túllép a tervezett tartományi kereteken. A vajdát ugyanis minden szerb általános kongresszusa választja, akik Magyar-, Horvát-, Tót- (Szlavón) és Dalmátországokban, az egész katonai határ-örvidéken laknak. A vajda megválasztásában arányosan részt vehetnek a Vajdaságban lakó más nemzetiségűek is – III. pont, Kemény G. Gábor: i. m. p. 37. Ez a kettősség már az 1848. május 13–15-én tartott karlócai szerb gyűlésen is megjelent, amely a Kárpát-medence egész szerb lakosságát nyilvánította a szerb nemzetnek, államjogi keretnek viszont a Szerémségből, a Bácskából és a Bánságból létrehozandó autonóm Vajdaságot tekintette. Lásd Galántai József: i. m. 13. old.
- ⁶⁹ Lásd egy erre vonatkozó cikket Polit Desančić Mihálytól. Közli Kemény G. Gábor: i. m. pp. 68–70. A cikk a *Zastava* 1868. évi 4. számában (január 14.) jelent meg.
- ⁷⁰ Nem sokkal később, 1868. február 24-án a *Federatiunea* című román lapban Dobrzánszky Adolf Szepes megyei képviselő már 3 millió szlovák nevében követelte a nemzetiség szerinti megyék kialakítását, a nemzeti nyelvű közigazgatást és igazságszolgáltatást, a fehér-kék-piros nemzeti zászló párhuzamos használatát, a megyei hivatalokban a szlovák nyelv ismeretét. A szlovák nyelvű községek vonatkozásában szlovák tannyelvű általános iskolát és középiskola-hálózatot, utóbbiakban a magyar nyelv kötelező oktatásával, ezenfelül 6 állami főgimnáziumot, 8 állami algimnáziumot, két főreáliskolát és 6 alreáliskolát, 2 szlovák nyelvű tanítóképzőt, 2 felsőfokú gazdasági iskolát, 2 jogakadémiát, megyénként egy-egy gazdasági alreáliskolát, erdészeti iskolát és ipariskolát követelt. Konkrét igényként jelent meg a nemzeti egyesületek, tudományos társulatok állami finanszírozása a nemzet arányának megfelelően. Lásd: Kemény G. Gábor: i. m. pp. 75–77.
- ⁷¹ Szlovák memorandum, Kemény G. Gábor: i. m. p. 29.
- ⁷² Visszás viszont a kiáltványnak azon rendelkezése, amely az elmagyarosodott szlovákok „visszavezetéséről” értekezik a szlovák nemzet fiai közé, a „hős magyar nemzetről nem tehetjük fel azt, hogy számos elfajult fiainkkal gazdagodni, s ezen nemzeti gyalázatunkkal dicszeni akarna”. Kemény G. Gábor: i. m. p. 31.
- ⁷³ Kemény G. Gábor: i. m. p. 32.
- ⁷⁴ Az 1848. május 10-én Liptószentmiklóson tartott szlovák tanácskozás még azt kívánta, hogy az ország nemzetei külön-külön hozzák létre saját törvényhozó testületeiket, és azok tagjaiból létesüljön az országgyűlés, lásd Galántai József: i. m. p. 13.
- ⁷⁵ Kemény G. Gábor: i. m. p. 41.
- ⁷⁶ Mikó Imre beszámol egy 1861-es Dobrzánszky Adolf képviselő nevéhez kötődő ruszin követelésről, amely kérte Magyarország 5 nemzeti kerületre osztását – ebből az egyik a ruszin lett volna –, illetve egyéb jogok biztosítását is. I. m. pp. 108–109.
- ⁷⁷ A főispán a kormány által kijelölt területi államigazgatási vezető volt, így azt szerették volna, ha a megye élére minden második ciklusban ruszin nemzetiségű vezetőt jelölt volna a kormányzat.
- ⁷⁸ Katus László: i. m., p. 537.
- ⁷⁹ Katus László: i. m., p. 544. Az emigrációban élő Kossuth 1859 áprilisában készített alkotmánytervezetében hasonló gondolatokat fogalmaz meg, így hajlandónak mutatkozott Horvátország függetlenségre való joga mellett, végső esetben (ha csak ez biztosíthatja Magyarország függetlenségét) egy dél-magyarországi – szerb többségű! – Szerb vajdaság felállítását, illetve Erdély lakosságának jogát az unió eldöntésére is elfogadni. Szarka László: A federalizmus alternatívája... p. 21.
- ⁸⁰ KN-1865 (1865-XI-6).
- ⁸¹ A két terület birtoklása akkor már egy évszázada vitatott volt a két ország között. 1849-ben mindkettőt Horvátországhoz csatolták, majd 1861, illetve 1867 után újra Magyarországhoz. 1918-ban az előbbi a délszláv államhoz – 1941–45 között ismét Magyarországhoz – 1991 után pedig Horvátországhoz, az utóbbi 1920-ban Olaszországhoz, 1954-ben Jugoszláviához, majd Horvátországhoz került. Fiume lakosságának többsége 1945-ig olasz volt, a Muraközé az 1941-es (magyar) népszámlálást leszámítva mindig horvát.
- ⁸² A leveleket lásd Képviselőházi irományok, 1861. I. kötet 1–57. sz. 1861–40, 41, 42, 43 és 44 (1861-1-161-től 169-ig)
- ⁸³ A dokumentumot közli Kemény G. Gábor: i. m. pp. 168–169. Kemény szerint a megfogalmazásban nagy valószínűséggel részt vett Dobrzánszky Adolf szlovák képviselő is, amit a kérelem további pontjainak hasonlósága is alátámaszthat Dobrzánszky 79. lábjegyzetben bemutatott tervezetében megfogalmazottakkal.
- ⁸⁴ Szavait idézi Mikó Imre: i. m. p. 247.
- ⁸⁵ Mikó Imre: i. m. p. 248. Ugyanott megjegyzi, hogy ez az ingadozás csak a tényleges kormányzati cselekvésben volt látható, a jogalkotásban nem, az ugyanis mind nagyobb egységet mutatott a magyar nemzetállam felé haladás tekintetében.
- ⁸⁶ 1879. XVIII. tc., 1883. XXX. tc., 1891. XV. tc., 1893. XXVI. tc.
- ⁸⁷ Mikó Imre: i. m. p. 257.
- ⁸⁸ Mikó Imre: i. m. p. 254.
- ⁸⁹ A román törekvések összefoglalásával kapcsolatosan lásd például JANCSÓ Benedek: i. m. különösen a IV., V. és VII. fejezeteket
- ⁹⁰ A Román Nemzeti Párt történetével kapcsolatosan lásd például Szendrei Ákos: *A Román Nemzeti Párt választási szereplése és tevékenysége, 1905–1910*, in: *Múltunk* 2006/2, pp. 54–90.
- ⁹¹ EGRY Gábor: *Erdélyi szászok: autonómia nélkül*, Provincia 2002/6–7., pp. 11–12.
- ⁹² JANCSÓ Benedek: i. m. VIII. fejezet.
- ⁹³ A programot közli Kemény G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez a dualizmus kori Magyarországon IV. (1903–1906)*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1966, p. 534.
- ⁹⁴ Szendrei Ákos: i. m. p. 59.
- ⁹⁵ Egrý Gábor: i. m. p. 12.
- ⁹⁶ Bethlen István: *A magyar birtokpolitika feladatai Erdélyben*, Pátaria, Budapest 1913
- ⁹⁷ Az ünnepségek kapcsán lásd Varga-Kuna Bálint: *A millennium és a nemzetiségek*, Magyar Kisebbség 2009/1–2., pp. 93–105.
- ⁹⁸ 1797/1914. sz. és 730/1915. sz. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumi rendelet.
- ⁹⁹ Mikó Imre: i. m. pp. 269–270.
- ¹⁰⁰ Szekfű Gyula: *Az öreg Kossuth 1867–1894*, innen: I. Tóth Zoltán (szerk.): *Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1952, p. 383.
- ¹⁰¹ Kučera, Rudolf: *Közép-Európa története egy cseh politológus szemével*, Korona Kiadó, Budapest 2008, p. 26.
- ¹⁰² Kučera: i. m. p. 84.
- ¹⁰³ Jászi Oszkár: *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés*, Gondolat, Budapest, 1986, p.122.
- ¹⁰⁴ Clark, Robert P: *The Basque Insurgents, ETA 1952–1980*, The University of Wisconsin Press, Madison 1984, p. 13.

Nagy Péter

A Hármaskönyv és Dósa Elek Erdélyhoni jogtudomány című műve

2014-ben ünnepeltük Werbőczy István *Hármaskönyv*-ének ötszázadik évfordulóját. Ebből az alkalomból számos tudományos konferencia emlékezett meg a jeles tudós érdemeiről, a korszakos mű születésének körülményeiről és hatásáról. A hazai jogtörténet-tudomány képviselői is számba vették a Werbőczy-kutatások eddigi eredményeit, és kijelölték az életmű további elemzésének főbb irányait. Ez alkalommal egy kevésbé ismert tárgykörre, a *Tripartitum* erdélyi hatására szeretném felhívni a figyelmet egy kiváló hazai jogász, Dósa Elek *Erdélyhoni jogtudomány* című művének bemutatásával. A tanulmány a cím három elemének megfelelően Dósa Elekkel, az *Erdélyhoni jogtudománnyal* és Werbőczy *Hármaskönyv*ének az erdélyi tudós művében fellelhető értelmezésével foglalkozik.

Dósa Elek, az elfelejtett jogtudós

A Dósa, vagy más írásmóddal Dózsa család a tősgyökeres székely familiák egyike volt. Dósa Gergely, Dósa Elek édesapja a marosvásárhelyi református főtanoda katedráin a jog különböző területeiről tartott előadást a hivatalnoki és politikusi pályára igyekvő fiataloknak. A számos emberi tragédiát átélte, a szegénységet is megszenvedő, de a jó ügy mellett elkötelezett rokoni közösség számos férfitagja a főtanoda oktatója volt.¹

Dósa Elek 1803. március 15-én született, ahogyan mondogatta: „*Julius Caesar halála, az 1811-iki devalvatio s az 1848-iki emlékezetes események napján.*”² Tanulmányait 1810-ben, a marosvásárhelyi református főtanodában kezdte. A latin nyelvű osztályt kitűnő eredménnyel végezte, majd 1819-től ugyanitt tanult, történelem, bölcsészet, jog és teológia szakokon. 1825-ben, utolsó iskolai évében már a filológiai osztályban tanított.³ 1825-ben írta meg *Jus Patrium Magni Principatus Transilvaniae* című művét.⁴ 1826-ban édesapja meghalt, a megüresedő jogtanári katedrát alig 23 évesen ő kapta meg, azzal az engedménnyel, hogy előtte három évet önképzéssel töltött.⁵ 1827-ben sikeres vizsgát tett jogból, törvényszéki gyakorlatból és történelemből. Ugyanebben az évben Pest megyei alispán lett, később egy ügyvéd mellett gyakornokoskodott. Kövy Sándor Dósát vizsgáinak sikeres letételét követően megajándékozta egyházi jogtannal foglalkozó munkájának kéziratával. Ügyvédi tanúsítványát 1828-ban vehette magához, a jogtudori oklevelét 1829. június 16-án kapta meg a pesti egyetemen, és így Erdély első jogtudósa lett.⁶ Az akkori szakvizsgának megfelelő rigorózumra ké-

szülve hat kivonatot készített a jogtudomány különböző területeiből.⁷

Még ebben az évben engedélyért folyamodott, hogy tudásának gyarapítása érdekében németországi egyetemet látogathasson. A metternichi kormányzat magyarokra vonatkozó oktatáspolitikája miatt, amely a tanulni és világot látni vágyó magyar fiatalokat itthon akarta tartani, az ilyen jellegű engedélykérelmeket rendszerint elutasították. Dósa Elek is csak kivételesen, I. Ferenc király magánkihallgatása után kapott fél évre szóló külföldi tartózkodási engedélyt. 1830 tavaszát és nyarát barátjával, Szentkirályi Mórral Németország egy részének beutazásával töltötte, végigjárva mindazon egyetemekeket, amelyek látogatására engedélyt kapott. Így előadásokat hallgathatott a göttingeni, kasseli, berlini, hamburgi és müncheni egyetemek jogi fakultásain.⁸ E körútja során gyűjtötte össze híres könyvtárának jelentős részét. Kemény Zsigmond is ebben a könyvtárban szerezte meg jogtudományi ismereteit.⁹

Dósa 1831-ben foglalta el katedráját Marosvásárhelyen, ahol a kétéves képzés keretében erdélyi köz- és magánjogot, perjogot, büntetőjogot, római magánjogot és református egyházjogot tanított egészen 1848-ig. Sorra szerkesztette a tankönyveket, amelyek később kéziratban terjedtek és széles körben ismertté tették a nevét és korabeli gondolatait.¹⁰ Kedélyes természete, élcelődő humora és egyéni látásmódja a kollégium központi figurájává tette. Iskolai szobája szellemi centrum volt: még az idősebb korosztályból is szívesen keresték örökké kedélyes társaságát.¹¹ Iskolai végeztével az erdélyi királyi tábla írnoka lett.

Előadásai rendkívül népszerűek voltak. Több forrás is megjegyzi: óráin a terem mindig zsúfolásig megtelt. Erdély egész területéről jöttek a fiatalok, hogy magyar, német vagy latin nyelvű előadásait hallgassák. Gondolatai főképpen a szász fiatalok körében voltak rendkívül népszerűek. Más jogtanár hiányában gyakran az összes előadást egymaga tartotta meg. Szász Károly jogtanár halála után Dósa Eleknek köszönhetően lassan Marosvásárhely lett a jogi és politikai pályára készülők központja. E két tanár óráiról került ki Erdély csaknem összes jeles publicistája.¹² Érdemes megjegyezni, hogy Nagyné Szegvári Katalin állítása – miszerint Szász Károly Marosvásárhelyen 1851–1853 között tanított¹³ – helyes, azonban nem jogot adott elő, hanem az akkor nyugállományba vonuló Bolyai János helyét vette át a matematikai katedrán. Dósa tudományos működésének egyik sajátossága volt, hogy tanulmányai főképp kéziratban terjedtek el Erdély egész területén. A könyvnyomtatás időigényessége miatt, továbbá az anyagi források hiányában ezek közül kevés került sajtó alá, illetve újságok hasábjaira.¹⁴ Műveinek elterjedtségét és jelentőségét bizonyítja, hogy Wesselényi Miklós utolsó, 1848-ban Dósa Eleknek címzett levelében arról írt, hogy a fiataloknak szóló államismereti tankönyvének megírásakor nagyban támaszkodott Dósa *Jus Publicum* című művére.¹⁵

Dósa fiatal korától figyelemmel kísérte mind az erdélyi, mind az anyaországi közéletet,¹⁶ amelyből egyre nagyobb mértékben vette ki a részét. Az 1830-as évektől kezdve aktív résztvevője lett Marosszék politikai küzdelmeinek.¹⁷

A Marosvásárhelyi Kulturpalota

A jog alapján nyugvó, mérsékelt szabadelvűséget vallotta, magát Széchenyi István követői közé sorolta. Publicisztika terén ebben az időszakban volt a legaktívabb. Nagyszámú tanulmányt jelentetett meg, ezek közül az ismertebbek: *A három politikai rendszerről honi tapasztalások szerint*,¹⁸ *A szokásról törvényes értelemben*.¹⁹ Ahogyan a tudóst meglehetősen ellentmondásos személyiségnek lefestő Miskolczy Ambrus fogalmaz: Dósa a 30-as években a magyar nemzeti „ellenállás” egyik legnépszerűbb alakjává vált.²⁰

Ebben az időszakban is több kéziratot készített, ezek közül a legfontosabbak: *Elementa Iuris publici Transylvanici*,²¹ *Jus romanum Pars generalis et specialis*,²² *De Actionibus*,²³ *Bevezetés az erdélyi törvénytudományba*,²⁴ *Erdélyi közönséges törvény*.²⁵

1832-ben részt vett a marosvásárhelyi kaszinó megalapításában, amelynek első titoknoká lett. A tagok száma rohamosan növekedett, így ez a társasági fórum rövid idő alatt a reformkori Marosvásárhely egyik szellemi központjává vált.²⁶

Wesselényi Miklós 1833-as erdélyi körútja során Marosvásárhelyre és Marosszékbe is eljutott, ahol Dósa Elek volt egyik legfőbb támogatója. Marosszék gyűlésén csak a helyi birtokosok vehettek részt. Dósa Elek kezdeményezésére, a tehetősebbek hozzájárulásával Makfalván egy telket vásároltak, amit Wesselényinek ajándékoztak, aki így már felszólalási és szavazati jogot kapott a szék vezető testületében. A báró hálából a makfalvi iskola fölállítását

4000 forinttal támogatta. Később Wesselényi Dósára bízta Károly fia taníttatását is.²⁷

Fontos említenünk azt a – 40-es években igen nagy port kavart – hírlapi vitát, amelynek középpontjában a jobbgyi terhek megváltásának, továbbá az úrbéri viszonyok székelyföldi sajátosságainak kérdései álltak. Dósa álláspontja az volt, hogy a székely alkotmány értelmében ezen a területen *de jure* nincs jobbágyság,²⁸ és Székelyföldön a társadalmi feszültség feloldását csak a közteherviselés deklarálása révén lehet remélni. Dósa a szóban forgó kérdéstről 1842-ben hírlapi vitát kezdett Pálffy Jánossal és Berzenczey Lászlóval, akik úgy vélték, hogy az úrbért a Székelyföldre is ki kell terjeszteni, hiszen annak ellenére, hogy jog szerint nincs jobbágyság, mégis sokan élnek jobbágysorban e területen. A vita érzékenysége miatt nagy figyelmet kapott, és a jogi tények, érvek megvitatása helyett a diskurzusban a politika vette át a fő szerepet: Dósa Elek gondolatait teljesen félremagyarázták. Ez volt a döntő oka annak, hogy Dósát ettől kezdve – a korban kimondottan liberálisnak számító gondolatai ellenére – úgy tartották számon, mint aki „a reformellenzékkel szembe fordított székelyföldi nemesi törekvések ideológusa”.²⁹ Berzenczey László és gróf Lázár Dénes a jeles tudóst egyenesen „pechovitsnak”, hazaárulónak nevezte. A Berzenczey által vezetett, főként fiatalokból álló, a forradalmat pártoló tömörülés a márciusi forrongó hangulatban ezt az ellen-szenvet még tovább gerjesztette. Amikor Csányi László, Erdély teljhatalmú kormánybiztosa a szabadságharc

elején Marosszékben növekvő elégedetlenséget tapasztalt, a kormánybiztosi posztot Dósának kínálta fel, azzal, hogy vegye elejét a további zűrzavarnak. Dósa ezt el nem vállalhatta, kiváltképp, mivel Lázár úgy nyilatkozott „hogy ha Dósa a kormánybiztosságot elfogadja, két nap alatt agyonveretett volna”.³⁰

A függetlenség kimondását követően Csányi még egyszer felkereste, és kérte, hogy vállalja el a Brassó környéki területek kormánybiztosi posztját. A megbízást ezúttal elfogadta. Az volt a feladata, hogy a zűrzavaros időszak után kezdje meg a rend helyreállítását. Ehhez Dósa teljhatalmat kapott.³¹ Tevékenységét nem a boszszú és a megtorló szigor, hanem a kiegyensúlyozottság és a következetesség jellemezte. Újraéledt a sajtó is, immár cenzúra nélkül.³² További teendői közé tartoztak a terület felszabadításával együtt járó feladatok: a lefegyverzés, az igazgatás újjászervezése. Egészen addig a helyén maradt, amíg az orosz cári csapatok elérték Brassó határát.³³

A szabadságharc levereése után elfogták, és Marosvásárhelyre internálták.

A marosvásárhelyi kollégium vezetése közben rábízta a nevelőtanári hivatalra, azért, hogy jogtanári katedrájának helyreállításáig se maradjon munka nélkül. Ismételt felkéréseket is kapott, hogy vállalja el Székelyföld polgári kormánybiztosi posztját. Dósa mindannyiszor nemet mondott azzal az indokkal, hogy az ő hivatása a jogtudomány oktatása a marosvásárhelyi kollégiumban, és elveivel ellenkező lenne a hivatal vállalása az adott politikai helyzetben.³⁴ Erre válaszul 1851. október 15-ére a pesti törvényszék elé idézték. 1852. május 5-én négyévi várfogságra és teljes vagyonelkobzásra ítélték.³⁵ Május 9-én Marosvásárhelyen elfogták, először Szebenbe, majd Bécsbe vitték.³⁶ A josefstadi fogság alatt fordította le Jeremy Bentham *Theory of Legislation* című művét, amely a mai napig az egyetlen magyar nyelvű Bentham-mű.³⁷

Fél év múlva, november 25-én, császári kegyelem útján kiszabadult a börtönből, de az ott eltöltött idő mind kedélyén, mind egészségén mély nyomokat hagyott. Mivel sem jogtudori, sem tanári rangjától nem fosztották meg, így kérvényezte, hogy más tantárgyat taníthasson, mivel ekkor jogtanári hivatal nem lehetett viselni. 1853-ban az a válasz érkezett, hogy forduljon a Felsőházhoz re-

habilitációjának ügyében. Az a döntés született, hogy „minden közhivatalra rehabilitáltatik, a tanítói hivatalon kívül”. Ez a hatalom újabb erőszakos kísérletének tekint-

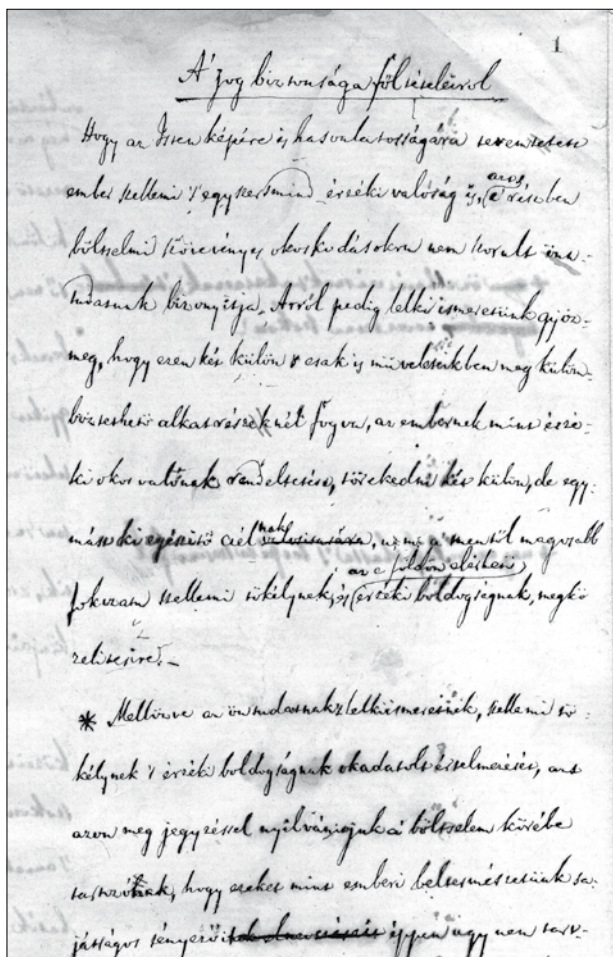
hető arra, hogy Dósa Eleket hivatalvállalásra kényszerítse. A marosvásárhelyi kollégium előjárósága ismét a segítségére sietett, és ideiglenesen felállították a jog- és vagyoni ügyi igazgatói hivatalra, amelyet rögtön fölajánlottak neki.³⁸ 1860-ban meghívták a gyulafehérvári értekezletre, hogy képviselje a székely nemzetet, azonban betegsége miatt nem tudott eleget tenni a felkérésnek.³⁹ 1861-ben az erdélyi királyi tábla ítélőmesterei hivatalát is visszautasította. Egyetlen dolgot szeretett volna: visszatérni a jogtanári katedrára.⁴⁰

Fél évvel később megérkezett a régóta áhított levél, miszerint az egyházi főtanács elrendelte a jogi tanszék felállítását. Dósa életkedve visszatért, megújult szorgalommal és lelkesedéssel kezdett a tanszék szervezésébe. Ugyanebben az évben jelent meg a hányatott sorsú *Erdélyhoni jogtudomány*. A terjedelmes mű megjelenése után, még az 1861-ben, a Magyar Tudományos Aka-

démia levelező tagjai közé választotta.⁴¹ Székfoglaló előadását 1863-ban olvasták fel,⁴² melynek témája az éppen akkor sajtó alatt lévő, *Az erdélyhoni evangelico reformátusok egyházi jogtana* című munkája volt.⁴³

Dósát még ugyanebben az évben a Tudományos Akadémia tiszteleti tagjává választotta.⁴⁴ Székfoglaló beszédét azonban már nem tudta megtartani. Először annak elhalasztását kérte báró Eötvös Józseftől, betegsége és temérdek elfoglaltságára hivatkozva,⁴⁵ azonban mielőtt még befejezhette volna *A jog biztonsága föltételeiről*⁴⁶ című székfoglalójának megírását, 1867 novemberében meghalt.

1865-ben, a Schmerling lemondását követő politikai élnkülés idején Dósa Elek ismét közjogi feladatot kapott, ő képviselte Marosvásárhelyt az 1865 novemberében Kolozsváron megnyíló erdélyi országgyűlésen. Nehéz szívvel hagyta otthon családját és tanári állását. A gyűlésen hosszú és heves viták zajlottak magyarok, székelyek, szászok és románok között. December 5-én Dósa egy két és fél órás beszédet tartott, amelyben hevesen támadta az uniót ellenzők nézeteit. „Az országgyűlési követekre azonban mély benyomást tett a Dózsa Elek⁴⁷ beszéde. Látni való

A jog biztonsága föltételeiről c. székfoglaló

volt, hogy ily beszéd után ok nélkül valóság még továbbra is vitázni a magyaroknak, a mint hogy alig is élt még egy pár csak a felszólalási jogával. Dózsa beszédje után az ellenfél támadására több tér nem volt, és így csak elismerést érdemeltek azok a férfiak, kik elég önmegadással bírtak szólási jogaiktól elállni, hogy végre a kapacitálhatatlan ellenféllel szemben a tárgyalás véget érhesen.”⁴⁸

Ettől kezdve Dósa legfőbb célja Erdély és Magyarország uniójának megteremtése volt.⁴⁹ Az erdélyi képviselőket Pestre hívták az országgyűlésbe, amelyen Dósa ismét Marosvásárhely képviselőjeként vett részt. A minisztérium újraszervezésekor Horvát Boldizsár államtitkárnak kérte fel, Wenckheim Béla pedig Marosszék főtitkárságát kínálta neki. Mindkettőt visszautasította, ismételve, hogy legfőbb célja az unió elősegítése.⁵⁰ Végül az országgyűlés a képviselőház másod-alelnökévé választotta.⁵¹ Dósa a képviselőház számtalan bizottságának munkájában részt vett, ebből legjelentősebb a Kodifikációs Bizottságban végzett tevékenysége, melynek elnöke is volt. Fontos feladatokat vállalt az Unió Bizottságban is.⁵² Az 1867-ben megjelent Országgyűlési Emlékkönyv úgy jellemzi, hogy „igen jól tudják képviselő-társai, hogy p. o. az unio- a codificáló-bizottságban nálánál élesebb ítéletű, alaposabb készségű férfit kevés, az erdélyi jogok és szokások ismeretében gyakorlottabb, egy sem foglal helyet”.⁵³

Dósa 1867. november 19-én, délben egy elhanyagolt lábsérülés miatt halt meg.⁵⁴ Az országgyűlés képviselőháza a központi költségvetés terhére rendezte meg temetési szertartását⁵⁵ a Nemzeti Múzeumban, ahol megjelentek a képviselőház, a főrendi ház, a kormány és a Tudományos Akadémia tagjai, valamint a magyarországi egyházak vezetői. A gyászszertartást Török Pál szuperintendens vezette.⁵⁶

Dósa Elek a történettudományba úgy vonult be, mint a székely kiváltságos nemesség konzervatív ideológusa.⁵⁷ Álláspontom szerint e felfogás az 1842. évi hírlapi vitában kinyilvánított véleményén alapul, amelynek teljes félreértése és félremagyarázása miatt billog került egész munkásságára és életére.

A marxista-leninista ideológiára támaszkodó (vagy erre kényszerített) történetírás új nézőpontokból közelítette meg a reformkor küzdelmeit, amelynek révén még messzebb kerültünk az események helyes értékelésétől. Trócsányi Zsolt, a neves Wesselényi-kutató sem említi műveiben a marosvásárhelyi jogtudósról.⁵⁸ Csizmadia Andor a *Magyar választási rendszer 1848–1849-ben* című könyvében is úgy utal Dósa Elekre, mint a „földbirtokosok érdekeinek ékesszóló védőjére”, aki az 1848. évi erdélyi országgyűlésen negatív szerepet játszott,⁵⁹ és aki ugyan liberális volt, mégis éles szó- és tollharcot vívott Berzenyey Lászlóval a székelyföldi jobbágság felszabadítása felett.⁶⁰

Az alapmű: az Erdélyhoni jogtudomány

Az *Erdélyhoni jogtudomány* Dósa Elek legfontosabb műve. Különlegessége, hogy Dósa nemcsak a történeti jogot kívánta összegyűjteni, hanem a hatályban lévő er-

délyi szokásjogot is rögzíteni kívánta. Könyvét azonban gyakran csak tudományos forrásként használták, olyan tudományos munkának tekintették, amelyet ismerni kell, ha az érdeklődő Erdély jogtörténetének ’48 előtti szakaszával foglalkozik. A tudománytörténeti értékelések mind ez idáig elkerülték nemcsak a tárgyalt művet, hanem annak alkotóját is. Noha jelen tanulmány megírásáig közvetlen és személyes kapcsolat írásos bizonyítékára nem akadtam, de mindenféleképpen figyelemre méltó adalék, hogy Dósa Elek 1830-as, német egyetemeken történő látogatása idején Berlinben Savignyt hallgatta, pesti tanulmányai időszakában magánjogra Frank Ignác oktatta. Ez lehet a magyarázata annak, hogy Dósa írásaira a realiztikus történeti-jogi iskola komoly hatást gyakorolt, és alapművében is igazolható nyomai vannak a kritikai-elemző tudományos módszernek.⁶¹

A Kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtár Kézirat-tárában, a Dósa Elek által 1844-ben írt *Erdélyhoni törvénytudomány* bevezetésébe fűzve található az *Erdélyhoni jogtudomány* előszavának eredeti kéziratai.⁶² A két kézirat közül az egyikben Dósa kézírását, a másikon sógorát azonosíthatjuk. A két kézirat és a nyomtatásban megjelent előszó összehasonlításával további információkhoz jutunk a mű keletkezésével kapcsolatban. A különbségeket nem külön, hanem a történések sorrendjében tárgyaljuk.

Az 1848:7. törvénycikk 5. §-a úgy rendelkezett, hogy „Magyarhon Erdély mindazon külön törvényeit, és szabadságait, mellyek a mellett, hogy a teljes egyesülést nem akadályozzák, a nemzeti szabadságnak, és jogegyenlőségnek kedvezők, elfogadni s fentartani kész”. Teleki József kormányzó Erdély akkori legnagyobb jogtudósát, Dósa Eleket bízta meg azzal, hogy írjon minél rövidebb idő alatt egy átfogó művet Erdély hatályos írott és szokásjogáról, és lássa el magyarázattal, ezzel is megkönnyítve a „fenttartható erdélyi jogviszonyok tekintetbevételét” az egyesülés során.⁶³

Valójában e mű kevésbé volt az eseti megbízás teljesítése, mint inkább többéves módszeres forráskutatás eredménye. Ékes bizonyítéka ennek a *Történeti Lapok* hasábjain megjelent utolsó ismert, Dósa Elek által Wesselényihez írt levél is. Dósa ebben úgy fogalmazott, hogy „volt hazánk törvényei esméretére törvénytárunk tömkelegébeni buvárkodás útján szert tenni nékem is 18 évi fáradozásba került”. Kéri barátját, hogy a tizennyolc évi kutatómunka nyomán Teleki József erdélyi kormányzó kérésére összeállított, azonban a „kormányrendszer zsarnok mostohasága” miatt korábban meg nem jelentethetett, Erdély jogrendszerét összefoglaló művét segítsen Deák Ferencnek és az unió ügyéért felelősöknek eljuttatni. Második kérése arra vonatkozott, hogy Wesselényi kövesse figyelemmel a mű magyarországi fogadtatását, és írja meg neki, hogy van-e esély arra, hogy egyáltalán megkíséreljék a nyomtatást. A mű valódi célját tekintve bizonytalanság olvasható ki a levélből: „multunk jövendőben felmerülhető jogi kérdéseit megfejtését könnyítő kézi könyv gyanánt használathassék, akár azért, hogy a volt külön hazánk jogi viszonyait tolmácsolandó történetnek adatul szolgálhasson.”⁶⁴ A válaszlevél eddig nem került elő.

A szabadságharc alatt a kézirat eltűnt. Dósa hosszabb ideig kerestette, ahogyan az Előszóban írta, 1851-ben Pesten és Bécsben folytatott kutatásai során sem akadt nyomára.⁶⁵ Az ekkoriban a passzív ellenállásba visszavonuló, címétől megfosztott kormányzó arra kérte Dósát, hogy készítse el még egyszer a munkát, ha másért nem is, hogy „*az egyetemes magyar történelem számára, Erdély jogviszonyait jobb időkhöz emlékezetben tartandó adatok szolgáltatassanak*”.⁶⁶ Dósa emberfeletti önfegyelméről és elhivatottságáról tanúskodik, hogy 1853-ban teljesítette a kérést. Tovább emeli a mű rendkívüliségét, hogy – mint ahogyan fentebb tárgyaltuk – mindezt a börtönből hazatérve, könyvtára nélkül, megtört testtel és lélekkel tette. Egészsége valójában sosem állt helyre, gyakran törtek rá „szemfájások”, olykor még írni és olvasni is alig bírt. A betegség magyarázhatja azt is, hogy a végleges előszót (noha később módosították) Dósa sógora jegyezte le.

Fontos megjegyezni, hogy Dósa Eleknek nem volt sok ideje újraírnia művét. Mindennapi megélhetési gondjai nem hagytak sok időt az elmélkedésre. Ezen túl a szabadságharc leverését követő időszakban a régi erdélyi törvények megőrzésére irányuló törekvések magukban rejtették akár a vonatkozó írásművek, kéziratok elkobzásának veszélyét is.⁶⁷ A jogtudós szabadkozásából nemcsak a sokak által kiemelt szerénységére, hanem a hosszú évek alatt összegyűjtött erdélyi joganyag módszeres rendezésére és elemzésére is következtetni lehet. A háromkötetes mű második megírásánál kiemeli, hogy sietségéből fakadóan „*...rendszerbe iktatandott cikkeknek fennállott törvényeink rendszerében halmozásbóli válogatása közben czéllenes hibák követtetenek el, s a kiválasztottak is nem mindegyik iktattattak illő helyeikre...*”.⁶⁸ A mű elkészültét követően Dósának nem volt elég pénze a kiadás költségeire, sem Pesten, sem Kolozsváron nem talált olyan kiadót, amelyek felvállalták volna az előre kiszámítható politikai kockázatot. Éppen ezért Dósa biztos helyre rejtette a kéziratot. A következő évek a várakozás, a tudománytól való eltávolodás (eltávolítottság) és a megélhetés kényszere miatti ügyvédi munka jegyében teltek.

Dósa Elek 1856-ban a kéziratot elküldte Mikó Imrénnek, azzal, hogy ítélje meg: használhatónak tartja-e. Utalt arra, hogy opusát a „hatalom által bezárt jogtanári pályája” lezárásának szánta.⁶⁹ Beletörődni látszott, hogy sem tudományos, sem tanári munkáját nem folytathatja.

Végül az erdélyi előkelők siettek Dósa Elek segítségére, akik báró Bánffy János vezetésével egyesületet alapítottak, s a kiadás költségeit és gondjait magukra vállalták. Csupán a munka elvégzéséhez való hozzájárulásra volt szükség, amelyet gróf Mikó Imre az átruházott jogok birtokosa azonnal meg is adott.⁷⁰

1867-ben az *Erdélyhoni jogtudomány* elnyerte a Tudományos Akadémia nagydíját, amellyel a szerző 200 forint pénzzutalmat is kapott. A nagydíjat eredetileg Deák Ferencnek szánták, azonban a haza bölcsének művét kizárták, mivel az Akadémia szabályzata tiltotta, hogy olyan művet díjazzanak, amelyet azelőtt publikáltak. Az értékelő jelentés Dósa pályázatáról nagy elismeréssel szólt. A mű „*Erdély egész köz és magánjogát s jogtörténetét magában foglalván, nagy gonddal, szorgalommal s az adatokat lel-*

*kiismeretesen felhasználó ügyszeretettel összeállítva, nem csak alaposság, világosság s kimerítő terjedelmesség által kitűnő, hanem a maga nemében egyetlen, s így eredeti is, közhasznúságára nézve pedig szinte első helyet foglal el, mert mindazoknak, kik e munka megjelenése óta Erdély jogáról irtak s jövőben írni fognak, gazdag forrásul szolgált és szolgáland, valamint az erdélyi jogtanuló ifjúságnak megbecsülhetetlen kézi- s vezérkönyve.*⁷¹

Dósa Elek *Erdélyhoni jogtudománya* megelőzte Kautz Gyula *Nemzetgazdaság s pénzügytan*, Pauler Tivadar *Büntetőjogtan*, Wenzel Gusztáv *Magyar s Erdélyországi magánjogtan*, Hoffmann Pál *Római magánjog rendszere* című munkáit. A bíráló bizottság Dósa másik nyomtatásában megjelenő könyvét, *Az erdélyhoni evangelico-reformátusok egyházi jogtana* című munkáját⁷² is dicséretben részesítette.

A Hármaskönyv és az Erdélyhoni jogtudomány

A *Hármaskönyv* erdélyi hatásának jogtörténeti elemzése még várat magára. Dósa Elek művének a források pusztulása és a megmaradt archivált anyagok szétszórtsága miatt is kiemelkedő jelentősége van.

Köztudomású, hogy a Diploma Leopoldinum 3. cikke az erdélyi jogforrások közé emelte Werbőczy *Tripartitum*-át. Jelen dolgozat harmadik része csupán arra vállalkozhat, hogy a *Hármaskönyvet* elhelyezze az *Erdélyhoni jogtudomány* jogforrástani rendszerében. A *Hármaskönyv* megjelenését Dósa művében kétféleképpen lehet megközelíteni. Egyrészt ahogyan Dósa Elek ismertette Werbőczy művét, másrészt ahogyan a Werbőczy által összefoglalt szokásjog megjelent az erdélyi jogrendszerben. Az utóbbi vizsgálati lehetőséget újabb két részre lehet bontani: a jogintézmények egyedi megoldásaira és az egész művet átszövő jogelvekre és maximákra.

Werbőczy művét Dósa hosszasan elemezte.⁷³ Először a mű keletkezésének történetét mutatta be, majd ezt követően a *Tripartitum* szerkezeti sajátosságait taglalta. Ezt követően Dósa meglepő módon nem a különböző kiadásokat sorolta fel, hanem az első kiadást követő újabb verziók sajátosságait emelte ki. „*A hármaskönyv valamennyi kiadásai magán vállalat eredményei levén, ezek közül egyet sem lehel teljes hitelességűnek tartani; ilyennek csak azon kiadás tartathatván, mely a törvényhozó hatalom kezelői által eszközöltetett, vagy legalább szokott innepélyességgel hitelesítetett. Az eredeti kiadást azonban a többen hitelesebbnek méltán tarthatni, a mennyiben az a szerkesztő fel ügyelete alatt jelent meg.*”⁷⁴

Dósa Elek munkájának, nézőpontjának és módszerének jellegzetességeit összehasonlító elemzés segítségével mutathatjuk be. Egy céljában és volumenében hasonló műnél, Frank Ignác *Az osztó igazság törvénye Magyarhonban* című munkájánál részletesebben sorolta fel Dósa az egyes megjelent *Tripartitum*-kiadásokat, azonban kritikát nem fűzött azokhoz.⁷⁵ A művek alaki összehasonlító vizsgálata is szolgálhat új információval a két tudós közelítésmódjáról, de a módszer használatának további indo-

kolásául szolgálhat az a hipotézis, miszerint Frank Ignác művei komoly hatással voltak a tanítványra, Dósa Elekre.

Frank Ignác nyolcvan oldalt kitevő *Alapismeretek* című fejezetének jogforrástani része az írott törvények és a szokás ismertetésére oszlik. Werbőczy életének és munkásságának rövid összegzése és a *Hármaskönyv* ismertetése a szokásjogi rész majdnem felét teszi ki. A szokás természetével azonban csupán tíz oldal foglalkozik. Az *Erdélyhoni jogtudomány* negyvenoldalas jogforrástani bevezetőjének fele viszont szokás ismertetése. Dósa hangsúlyosan foglalkozik a szokás törvénytől való elhatárolásával, kellékeivel, törvénytárgyító, törvénypótló, törvényrontó erejével. Művében nagy terjedelmet szentel az érvényben lévő szokásnak, alaposan elemzi annak keletkezését és hosszasan taglalja a „*törvény gyanánt használható érvényes szokások*” gyűjteményeit. Ezek alapján megállapítható, hogy Frank Ignác *Az osztó igazság törvénye Magyarhonban* című munkájában a súlypont inkább a törvényeken van, míg Dósa Elek *Erdélyhoni jogtudományában* a szokás áll a tudományos vizsgálat középpontjában.

Az előbbi fejtegetés indokoltságát tovább erősíti az a tény, hogy Dósa negyvenoldalas jogforrástani bevezetőjében több mint negyven utalás történik Werbőczy *Hármaskönyvére*.

A szokás fogalmát a *Hármaskönyvből* vette, és az elhatárolás szempontjai is Werbőczy gondolatait követik: „*mint a hallgatag a nyilván kijelentettől [...] mint írott a nem írottól [...] mint pillanatnyi a folytonostól.*”⁷⁶ Törvényhozó hatalommal, a *Hármaskönyv* szerint, a fejedelem a néppel együtt bír,⁷⁷ a szokás törvényi erejűvé a nép (melyet az 1791:11. tc. értelmében az országgyűlés képvisel) által hallgatólagos jóváhagyása vagy ellen nem mondással való beleegyezés által válik.⁷⁸ E felfogásban azt a szabályt lehet szokásnak nevezni, amelynek törvényként való használatát az országgyűlés elnézés, vagyis ellent nem mondás által tanúsította.⁷⁹

A szerző részletesen tárgyalja a szokás törvényrontó erejét. A tárgybeli három pontban Dósa ismerteti Werbőczy kapcsolódó elméletét, majd a második fejezet címében a szokás törvényrontó erejét kérdőjelezte meg. A harmadik pontban azon véleményének adott hangot, miszerint ezek a törvények erejének gyöngítésére irányuló felfogások károsak. Ezt a véleményét kilenc pontban foglalja össze. Lényege, hogy a *Hármaskönyv* előbeszédében foglaltak alapján, a szokásnak bizonyos cselekvéssel kell kezdődnie.⁸⁰ Dósa ebből arra a következtetésre jutott, hogy ez a törvényrontó szokásra is alkalmazandó, azzal

a különbséggel, hogy természetéből fakadóan olyan cselekménnyel kell kezdődnie, amely törvénybe ütközik.⁸¹ Noha a cél az lenne, hogy ennek segítségével az igazság és méltányosság elveinek ellentmondó törvények káros hatásának elejét vegyék, a szokás e törvényrontó ereje a jogok sérthetlenségét és az alkotmányos szabadságot biztosító törvények megdöntésére is használható lenne.⁸² Dósa hangsúlyozza, hogy nem lehet egy alkotmányos „polgárzatra” nagyobb veszélyt elképzelni annál, ha a törvényhozói, a bírói és végrehajtói működésének alkotmány szerinti egyensúlya megbillen. Már pedig a szokás törvényrontó ereje a hatalmát éppen ezen egyensúly zavarásában gyakorolja.⁸³

Dósa Elek véleménye nem magyarázható mással, mint annak az uralkodói törekvésnek az opponálásával, amely a székely kiváltságokat fej és jószágvesztés esetén úgy próbálta meg felszámolni, hogy jogellenesen meggátolta a székely vagyon visszaháramlását a családra, magszakadás esetén a székely népre. Ezzel vált lehetővé, hogy személyükben más jog alá tartozó, az uralkodóhoz hű emberek települtek be Székelyföldre. Ez a folyamat olyan társadalmi széttagoltságot okozott, amely ellehetetlenítette a reformkori erdélyi úrbér haladó reformját.

***

Dósa Elek Erdély egyik legnagyobb hatású jogtudósa volt. Nemcsak politikai tevékenysége, hanem jogtudományi művei is hatottak Magyarország és Erdély közéletére. Politikus, jogász, publicista tanítványai komoly befolyást gyakoroltak Erdély közéletére. Az *Erdélyhoni jogtudomány* nem csupán leghíresebb tudományos munkája, hanem közéleti életművének összegzése is. A Magyar Tudományos Akadémia nagydíja pedig méltó jutalma, elismerése volt egy küzdelmes, nélkülözést és szenvedést ismerő, de példaértékű, munkás életűnek. Úgy vélem, hogy Dósa Elek tudományos életútja, jogtudósi tevékenysége további tudományos elemzések méltó tárgya lehet.

„*Ha sikerülend magyarhoni testvéreinknek az erdélyhoni fentartást érdemlő jogviszonyok megismertetésére szolgáló adatokat nyújtanom, korosabb hazámfiak fejében és szívében törvényeink elhomályosult emlékezetét följújtanom, és az ifjú nemzedékben a tisztelet és kegyelet érzelmeit ősi alkotmányunk iránt meggyökereztetnem: kimondhatlan örömemre leend, s gazdagon érzendem magamat jutalmazva munkámra tett fáradságomért.*”⁸⁴

NAGY, PÉTER

Das Tripartitum und das Werk „Rechtswissenschaft in der Siebenbürger Heimat” von Elek Dósa

(Zusammenfassung)

Die Studie befasst sich mit der Auslegung des Tripartitums von Werbőczy im Werk des Siebenbürger Wissenschaftlers Dósa. Das Tripartitum fügte sich nach der Dreiteilung Ungarns auch auf dem Gebiet Siebenbürgens allmählich ins Gewohnheitsrecht, die Gerichte berücksichtigten es bei der Urteilsfindung. Die 1691

erlassene Diploma Leopoldinum verlieh dem Tripartitum – mit Ausnahme der Widerstandsklausel – Gesetzeskraft in Siebenbürgen. Eine rechtshistorische Analyse der Wirkung des Tripartitums in Siebenbürgen lässt auf sich noch warten. Das Verschwinden von Quellen und das zerstreute Vorhandensein noch erhaltener archivier-

ter Materialien verleihen dem Werk von Elek Dósa eine besondere Bedeutung. Die Besonderheit des Buches besteht in der Absicht des Verfassers, nicht nur das historische Recht darzustellen, sondern auch das in Siebenbürgen geltende Gewohnheitsrecht schriftlich festzuhalten. Elek Dósa war auf dem Gebiet des öffentlichen Rechts

und der Politik aktiv tätig, und auch seine rechtshistorischen Werke beeinflussten das öffentliche Leben Ungarns und Siebenbürgens. Die *Rechtswissenschaft in der Siebenbürger Heimat* ist nicht nur sein berühmtestes Werk, sondern sie ist gleichzeitig auch die Zusammenfassung seines wissenschaftlichen Lebenswerks.

Jegyzetek

- ¹ Incze István, Dósa Elek anyai nagyapja filozófiát és számtant tanított, míg másik anyai nagyapja, Basa István Szabó a teológia professzora volt. Lásd: Szabó Samu: *Maľfalvi Dósa Elek* (Székely Közlöny, 1867. 35. sz., 254–256. p.).
- ² *Protestáns Képes Naptár* (Heckenast Gusztáv nyomdája. Pest, 1868, 22. p.).
- ³ Koncz József: *A marosvásárhelyi evangelico református kollégium története* (Imreh Ny., Marosvásárhely, 1889, 356 p.; a továbbiakban: Koncz).
- ⁴ Direcția Județeană Mures a Arhivelor Naționale, Fond Colectia de documente ale bibliotecii documentare Teleki Bolyai Seria: Manuscrise Inv. 53.
- ⁵ Fábrián Dániel feljegyzései a Főkonsistorium üléséről. Direcția Județeană Mures a Arhivelor Naționale, Fond Colegiul reformat Tirgu-Mures: Documentum Scolare 817.
- ⁶ Koncz: i. m., 357. p.
- ⁷ *Brevis Extractus Jurisprudentia Regni Hungaria* (1828); *Brevis Extractus Institutionum Juris Criminalis Hungarici* (1828); *Extractus Juris Civilis Romani* (1828); *Procognosenda historica juridica juri civilis romani* (1828); *Extractus juris canonici* (1828). Direcția Județeană Mures a Arhivelor Naționale Colegiul reformat Tirgu-Mures: Seria: Manuscrise; *Extractus juris natura*, 1828., Biblioteca Telekiana Ms 269.
- ⁸ Koncz: i. m., 356. p.
- ⁹ Papp Ferenc: *Báró Kemény Zsigmond*. I. (Magyar Tudományos Akadémia kiadója. Budapest, 1922, 122–124. p.).
- ¹⁰ *Vasárnapi Ujság*, 14. évf., 1867. 47. sz., 1. p.
- ¹¹ Farkas Albert (szerk.): *Országgyűlési Emlékkönyv* (Heckenast Gusztáv nyomdája. Pest, 1867, 400p.; a továbbiakban: Farkas).
- ¹² *Vasárnapi Ujság*, 14. évf., 1867. 47. sz., 1. p.
- ¹³ Nagyné Szegvári Katalin: *Bónis György*. In: Hamza Gábor (szerk.) *Magyar jogtudósok I.* (Magyar felsőoktatási könyvek. Budapest, 1999, 159. p.).
- ¹⁴ *Vasárnapi Ujság*, 14. évf., 1867. 47. sz., 1. p.
- ¹⁵ Wesselényi Miklós levele Dósa Elekhez 1848. 09. 25. Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale, F 250 Fond familial Wesselényi din Jibou, 168 Copii iunie-decemrie 1848.
- ¹⁶ Általános jegyzések és kivonatok az erdélyi országgyűlési jegyzőkönyvekből és irományokból, Kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtár (a továbbiakban: KKEK) Kézirattár: Ms 3158; A maroszéki primipilus és pixidarius székelyek tisztválasztásbeli szabad votumok megszorítása ellen előterjesztett vélekedés KKEK Kézirattár: Ms 1994. Balás Gábor: *Erdély jökora jogtörténete 1540-ig* (Budapest, 1977, 39. p.).
- ¹⁷ Farkas: i. m., 400. p.
- ¹⁸ *Nemzeti Társalkodó*, 1834. 18. sz., 273–285. p. és 19. sz., 289–300. p.
- ¹⁹ *Nemzeti Társalkodó*, 1834. január 1–2. sz.
- ²⁰ Miskolczy Ambrus: *A konzervatív ellentámadás*. In: Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története 1830-tól napjainkig* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986, 1333. p.; a továbbiakban: Miskolczy).
- ²¹ 1833. KKEK Kézirattár: Ms 1981.
- ²² 1836. KKEK Kézirattár: Ms 1911.
- ²³ 1839. KKEK Kézirattár: Ms 1971.
- ²⁴ 1841. KKEK Kézirattár: Ms 2035.
- ²⁵ KKEK Kézirattár: Ms 1974.
- ²⁶ Lakatos Sámuel: *Ötven év a marosvásárhelyi casino életéből 1833–1883*. (Az evangelico református kollégium nyomdája. Marosvásárhely, 1886, 6. p.)
- ²⁷ Koncz: i. m., 361. p.
- ²⁸ Miskolczy: i. m., 1333. p.; Nagy Péter: *Dósa Elek és az úrbér kérdésének hírlapi vitája* (Acta iuvenum Caroliensia V. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar. Budapest, 2014, 94–110. p.).
- ²⁹ Miskolczy: i. m., 1333–1334. p.; Török Albert: *A székely örökségről és székely urbériségről* (Jogtudományi közlöny, 5. évf., 23. sz. [1870], 147. p.).
- ³⁰ Dósa Elek: Marosszék. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) P 5/b. Erdélyre vonatkozó iratok.
- ³¹ Azzal a kitéttel, hogy Csányi Lászlóval egyeztetnie kell. Csányi László levele Dósa Elekhez 1849. 04. 19. MOL, Fond X716. 17670/8.
- ³² Miskolczy Ambrus: *Bem erdélyi hadjárata. A forradalmi konszolidáció és ellentmondásai*. In: Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története 1830-tól napjainkig* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986, 1414. p.).
- ³³ Dósa Elek kormánybiztos 1849-1849. MOL Fond F 248.
- ³⁴ Koncz: i. m., 366. p.
- ³⁵ A pesti hadi törvényszék ítélete 1852. május 5. Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale, Fond Dósa Elek.
- ³⁶ Marosvásárhelyi főiskola előljárósága az Egyházi Főtanácsnak. Direcția Județeană Mures a Arhivelor Naționale, Fond Colegiul reformat Tirgu-Mures: Documente scolare 2035.
- ³⁷ KKEK ms. 1818. Bentham kéziratát Étienne Dumont rendezte össze francia nyelven: *Principes de législation, Traités de législation, civile et pénale*. Ezt a művet fordította le Charles M. Atkinson 1914-ben angolra. Ezek alapján kijelenthetjük, hogy e jelentős művet előbb fordították le magyarra, mint angolra. Dumont, Étienne–Atkinson, Charles Milner: *Bentham's Theory of Legislation* (London–Edinburgh–Glasgow–New York–Toronto–Melbourne–Bombay, Oxford University Press, 1914).
- ³⁸ Az Erdélyi Református Egyház főtanácsának üléséből. Direcția Județeană Tirgu-Mures a Arhivelor Naționale, Fond Colegiul reformat Tirgu-Mures 1857.
- ³⁹ Koncz: i. m., 368. p.
- ⁴⁰ Mikó Imre levele Dósa Eleknek. Direcția Județeană Tirgu-Mures a Arhivelor Naționale, Fond Colegiul reformat Tirgu-Mures: Colectia de documente a filialei 113.
- ⁴¹ Fekete Gézáné: *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–1973* (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Budapest, 1975, 59. p.; a továbbiakban: Fekete Gézáné).
- ⁴² Magyar Tudományos Akadémia (a továbbiakban: MTA) Nagygyűlési jegyzőkönyv 1863. MTA Kézirattár.
- ⁴³ Fekete Gézáné: i. m., 59. p.
- ⁴⁴ Fekete Gézáné: i. m., 59–60. p.
- ⁴⁵ Dósa Elek levele báró Eötvös Józsefhez, Pest, 1867. január 6. Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár RAL:194/1867.
- ⁴⁶ KKEK Kézirattár: Ms 2215.
- ⁴⁷ Nevét egyaránt írták Dósának és Dózsának is.
- ⁴⁸ Ürmössy Lajos: *Tizenhét év Erdély történetéből 1949. július 19.–1866. április* (Csanád-egyházmezei Könyvsajtó, Temesvár, 1894)
- ⁴⁹ Szabó Samu: *Dósa Elek életrajza* (Székely Közlöny, 1867. 35. sz., 277. p.).

- ⁵⁰ VK.: Dósa Elek. Hon 1867. 268. sz. 2. p.
- ⁵¹ Farkas 4: i. m., 1. p.
- ⁵² VK.: i. m., 2. p.
- ⁵³ Farkas: i. m., 401. p.
- ⁵⁴ Szabó Samu: i. m., 277. p.
- ⁵⁵ CLXXVI. ülés jegyzőkönyve In: Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés képviselőházának jegyzőkönyve III. (Emich Gusztáv Magyar Akad. nyomdásznál. Pest, 1868, 70. p.)
- ⁵⁶ Dósa P.: *Pesti levél* (Székely Közlöny, 1867. 35. sz. 280. p.).
- ⁵⁷ Miskolczy Ambrus: *A konzervatív ellentámadás*. In: Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története 1830-tól napjainkig* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986, 1333. p.).
- ⁵⁸ Trócsányi Zsolt: *Wesselényi Miklós* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965); Trócsányi Zsolt: *Wesselényi Miklós és világa* (Gondolat, Budapest, 1970).
- ⁵⁹ Dósa Elek nem vett részt az országgyűlésen, ahogyan Csizmadia Andor is leírja, 1848-ban Marosszék követe Berzenczey László volt. A megtévesztő jelző alapjául a marosszéki közgyűlésen elhangzottak szolgáltak.
- ⁶⁰ Csizmadia Andor: *A magyar választási rendszer 1848–1849-ben* (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1963, 84. p.); Homoki-Nagy Mária: *Jobbágyfelszabadítás és annak nehézségei Magyarországon 1848/49-ben*. In: Mezey Barna, Vörös Imre (szerk.): *A magyar polgári átalakulás alkotmányos forradalma. Jogi történetesek 1848-ról* (Logod Bt., Budapest, 2001, 105–118. p.).
- ⁶¹ Stipta István: *A jogtörténet-tudomány kialakulása és helyzete Magyarországon*. In: Jakab András–Ményhárd Attila (szerk.): *A jog tudománya. Tudománytörténeti és tudományelméleti írások, gyakorlati tanácsokkal* (HVG-ORAC, Budapest, 2015, 389. p.); uő: *The Main Tendencies of Hungarian Legal Historiography in the 20th Century and its Present Situation* (Journal on European History of Law. II. 2011. No 1., 78. p.).
- ⁶² Dósa Elek: *Erdélyhoni törvénytudomány*. Bevezetés (1844. KKEK Kézirattár: Ms. 2211.).
- ⁶³ Dósa Elek: *Erdélyhoni jogtudomány I. Erdélyhoni közjogtan* (Közlösvár, 1861, III. p.; a továbbiakban: Dósa 1861).
- ⁶⁴ Dósa Elek levele Wesselényi Miklóshoz 1848 (Történeti Lapok, 1875. 1. sz., 44. p.).
- ⁶⁵ Dósa 1861: i. m., IV. p.
- ⁶⁶ Dósa 1861: i. m., IV. p.
- ⁶⁷ KKEK Kézirattár: Ms 2211.; Dósa Elek Dósa (1861) IV–V. p.
- ⁶⁸ KKEK Kézirattár: Ms 2211.
- ⁶⁹ Dósa 1861: i. m., VI. p.
- ⁷⁰ KKEK Kézirattár: Ms 2211.
- ⁷¹ A Törvénytudományi Osztály értekezleti jelentése 1867. Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár RAL: 271/1867.
- ⁷² Dósa Elek: *Az erdélyhoni evangelico-reformatusok egyházi jogtana* (Osterlamm K., Pest, 1863).
- ⁷³ Dósa 1861: i. m., 8–10. p.
- ⁷⁴ Dósa 1861: i. m., 10. p.
- ⁷⁵ Frank Ignác: *Az osztó igazság törvénye Magyarországon* (Magyar Királyi Egyetem, Buda, 1845, 69–71. p.); Homoki-Nagy Mária: *A polgári kori magánjog kialakulása*. In: Máthé Gábor (szerk.): *A magyar jog fejlődésének fél évezrede. Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán* (Nemzeti Közszerkesztési és Tankönyv Kiadó Zrt. Budapest, 2014, 273. p.; a továbbiakban: Werbőczy 500).
- ⁷⁶ Dósa 1861: i. m., 21. p.
- ⁷⁷ Werbőczy István: Hármaskönyv 2. Rész 3. cím.
- ⁷⁸ Werbőczy István: Hármaskönyv Elő beszéd 10. cím 7. §
- ⁷⁹ Dósa 1861: i. m., 21. p.; Mezey Barna: *A Hármaskönyv büntetőjoga*. In: Werbőczy 500, 293. p.
- ⁸⁰ Werbőczy István: Hármaskönyv Elő beszéd 10. cím 7. §.
- ⁸¹ Dósa 1861: i. m., 29. p.
- ⁸² Dósa 1861: i. m., 32. p.; Rácz Lajos: *Werbőczy – A szerződéselmélet kezdetei*. In: Werbőczy 500, 318. p.
- ⁸³ Dósa 1861: i. m., 34. p.
- ⁸⁴ Dósa 1861: i. m., VII. p.

Alapvetően egyetértés van abban, hogy a magyarországi alkotmánybíráskodás¹ kialakulásának – az európaihoz hasonlóan – két közvetett és egy közvetlen külföldi előzménye van. Előbbiek között részben az angol Edward Coke bíró 1610-ben kifejtett álláspontját, miszerint a törvényhozó hatásköre nem korlátlan, részben intézményesült formában az amerikai Legfelsőbb Bíróságot említik.² Utóbbi Európában „az alkotmánybíráskodás kialakulására és elterjedésére”³ erőteljes hatással volt, és vált „a majd csak Hans Kelsen⁴ nyomán létrejövő óvilági alkotmánybíráóságok fő példaképévé, prototípusává”⁵. Mindamellett, hogy az egyes államok által választott szerződési megoldásokban a hagyományos jogintézmények, és a szerves fejlődés is meghatározó volt. Ténylegesen – Kelsen nyomán – az 1920-as években jelentek meg az első alkotmánybíráskodó szervezetek: előbb az osztrák⁶, majd a weimari⁷ alkotmányban, illetve Csehszlovákiában és Spanyolországban történtek erre irányuló kísérletek⁸, valamint a francia jogtudomány is felvetette a kérdést⁹. Ennek ellenére zömében azonban csak a második világháború után jelennek meg a klasszikus alkotmánybírási funkciókat gyakorló szervezetek.¹⁰

A magyar alkotmánybíráskodás normatív szabályozásban megjelenő gyökereinek vizsgálatakor ugyancsak az

Rónay Zoltán

Alkotmány őr szék

Kossuth alkotmánytervének továbbélése a magyar Alkotmánybírárságra vonatkozó szabályozásban

az alapvetően szilárdnak tekinthető álláspont, hogy az Alkotmánybírárságról szóló 1989. évi XXXII. törvény megalkotásáig „a magyar közjogban az alkotmánybíráskodás klasszikus funkcióit gyakorló intézménnyel nem találkozhatunk”¹¹

Érdekes módon azonban a Kossuth Alkotmánytervében¹² megjelenő Alkotmány őr szék¹³ intézményére kevés utalást találunk.¹⁴ Ez különösen azért meglepő, mert rápillantva az európai alkotmánybíráskodás történetére, igencsak figyelemreméltó, hogy Kossuth 1851 és 1859 között mennyire előremutató és korszerű, bizonyos elemeiben később garanciaként megjelenő vagy éppen az

ezredforduló gyakorlatához, illetve törvényi szabályozásához képest – legalábbis a garanciális elemeket, illetve az alapjogok és a népfelség elvnek rendíthetlenségét tekintve – mennyivel magasabb szintű gondolatokat fogalmazott meg.

Az európai alkotmánybíróóságok kialakulásának fentebb vázolt kronológiáját figyelve, azonnal szembetűnik számunkra: Kossuth tulajdonképpen jelentősen megelőzte korát.¹⁵ Természetesen azt hangsúlyozni kell, hogy Kossuth elgondolása kizárólag szervezeti jellegű volt, tehát jogelméleti alapvetéseket nem is kereshetünk Alkotmánytervében. Ugyanakkor a pusztá gondolat, amely a törvényhozást alkotmányjogi kontroll alá veti, feltétlenül előremutató. Kossuth ugyanis az Alkotmány Őr székéről a következőket írja:¹⁶

„Az (...) Országgyűlés, a Népfelség organumát képezi mind azon ügyekre és érdekekre nézve, mellyek az egyének, családok, községek és megyék önkormányzati alapjogaihoz nem tartoznak – mert ezen jogok szint ugy sérthetetlenek és örökösök, és minden következő nemzedékek sajátját képezik; mint általában minden a mi a Népfelség lényegéhez tartozik és azért az élő nemzedék azokról nem rendelkezhetik, azokat el nem idegenítheti.

Ezen jogok biztosítása tekintetéből egy Alkotmány Őr szék lesz felállítandó; – melly a törvények kihirdetése előtt azokat alkotmányos szempontból átnézi, – s kijelenti, alkotmányosak e vagy sem?

Semmi törvény nem hirdethetik ki a nélkül, hogy ezen magas bírói hatóság kijelenténe, hogy semmi sincs benne a mi az alkotmánnyal ellenkezik. – Az alkotmányellenesnek ítélt törvény, kihirdetés nélkül s az alkotmányellenes pont kijelölésével a törvényhozáshoz vissza küldetik.

Ezen Alkotmány Őrszék tagjai a Senatus¹⁷ által nevezetnek – a törvényhozás tagjai nem lehetnek – elmozdíthatatlanok – és még lemondás esetében is soha nem viselhetnek a kormány kinevezéstől függő hivatalát.”

Az alábbiakban az Alkotmány Őr székre vonatkozó szabályozási elemeket veszem végig, összehasonlítva a két alkotmánybíróisági törvény, illetőleg az azoknak keretet adó Alkotmány, majd Alaptörvény rendelkezéseivel. Tekintettel a kossuthi ötlet keretjére és a részletszabályok kidolgozatlanságára, a két alkotmánybíróisági törvénnyel való összevetés csak az alapszabályok és keretnormák mentén történhet. Így nem

vizsgálom a belső szervezet, ügyrend kérdéseit, vagy azon hatáskörök gyakorlásának részletes szabályait, amelyek az Alkotmány Őr szék esetében nem merültek fel.

Az összehasonlító vizsgálat tehát az alábbi tárgykörökre szűkül: az Alkotmány Őr szék hatásköre, eljárása és tagjai.

1. Az Alkotmány Őr szék hatásköre

Az Alkotmány Őr szék egyértelműen és kizárólagosan előzetes normakontrollt gyakorló intézmény lett volna.

Kossuth alkotmányterve az Alkotmány Őr székre vonatkozó javaslatban az „alapjogok”, tehát az egyén, a család, a község és a megyék alapvető jogait szabályozó kérdések törvény általi sérthetlenségének biztosítását, azaz a törvények alkotmányba ütközésének, alkotmányban biztosított alapjogokat sértő mivoltának vizsgálatát határozza meg feladatként.

Bár a később kiforrott jogtudományi alapok¹⁸ és kialakult (alkotmánybíróisági) joggyakorlathoz képest az alapjog-sérelem meghatározása nem teljes körű, de ha

összevetjük a Sólyom László által kialakított szempontrendszerrel, az átfedés több ponton szembeötlő. Sólyom ugyanis kimondja, hogy a „tartalmi vizsgálat mércéje az Alkotmány egésze, abban az értelemben, hogy ha a vizsgált jogi norma nem ütközik az egyes különös alapjogok egyikébe sem, még alkotmányellenes lehet a jogállamisági klauzula, vagy az egyenlőség alapelve vagy az emberi méltósághoz való jog megsértése miatt”¹⁹. Az alábbiakban látjuk, hogy bár Kossuth a mai szakszóval élve különös alapjogokra helyezte a hangsúlyt, de amikor az Alkotmány Őr szék hatáskörét rajzolta meg, általában és korlátozás nélkül a törvények alkotmányhoz való viszonyát rendelte vizsgálati szempontul.

Azaz az Alkotmány Őr széknek – hivatalból – minden esetben azt kellett volna vizsgálnia, hogy az egyes törvények milyen viszonyban vannak az alapjogokkal. Kossuth az alapjogok körét is megvonta:

„Az egyéni jogoknak el kell az alkotmányban számoltatniuk, s ki kell mondatni, hogy azokat a törvényhozás sem nem módosíthatja, sem el nem törölheti. Ezen jogok közé tartoznak némelly egyebekben kívül a gondolat szabadsága (szabad sajtó) a lelk(i)ismeret szabadsága (vallás) és az egyesülés szabadsága. Ezen

Kossuth Lajos 1851-ben

szabadságoknak határa egyedül a mások jogának sérthetlensége.²⁰

Ezt követően Kossuth az egyesülési jogot részletezi, hosszabban elemezve a nemzetiségek és a különféle felekezetek egyesülési jogának és – mai szóval – önkormányzatiságuknak szükségességét.

A fentiekből láthatóan az Alkotmány Őr szék eljárásának kiindulópontja az alkotmányban megjelenő elidegeníthetetlen és a más alapjogból fakadó korlátozást leszámítva, korlátozhatatlan alapjogok összessége lett volna.²¹

Ugyanez a gondolat köszönt vissza az Alkotmány 2. § (1) és (2), illetve 77. § (1) és (2) bekezdéseiben, hiszen rögzítette, hogy a Magyar Köztársaság független, demokratikus jogállam, amelyben minden hatalom a népé, amely a népszuverenitást választott képviselői útján, valamint közvetlenül gyakorolja – és az Alkotmány lezárásaként azt is, hogy az Alkotmány a Magyar Köztársaság alaptörvénye, amely és az (abból fakadó) alkotmányos jogszabályok mindenkire egyaránt kötelezőek.

Hasonló az Alaptörvény²² kiindulópontja is, hiszen a B) cikk (1), valamint a (3) és (4) bekezdés szintén kimondja, hogy Magyarország független, demokratikus jogállam, amelyben a közhatalom forrása a nép, amely a hatalmát választott képviselői útján, kivételesen közvetlenül gyakorolja, valamint az R) cikk rögzíti, hogy az Alaptörvény Magyarország jogrendszerének alapja, amely és a (ebben az esetben is nyilván az abból fakadó) jogszabályok mindenkire kötelezőek. Az Alaptörvény emellett kiegészül azzal is, miszerint rendelkezéseit azok céljával, a benne foglalt Nemzeti hitvallással és történeti alkotmányunk vívmányaival összhangban kell értelmezni.

Ehhez kapcsolódóan vonatkozó törvény²³ kijelenti, hogy az Alaptörvény védelmének legfőbb szerve az Alkotmánybíróság.

Összességében tehát a három vizsgált dokumentum (Kossuth Alkotmányterve, Alkotmány²⁴, Alaptörvény) alkotmányvédelmi kiindulópontja között szignifikáns különbség nem mutatható ki.

Azonban ha megvizsgáljuk az Alkotmánybíróság hatáskörét, láthatjuk, hogy e téren mindkét alkotmánybírósági törvény²⁵ az egymástól elkülöníthető feladatok tekintetében számosságában több hatáskört biztosít, hiszen az Alkotmánybíróság eljárása nem korlátozódik az előzetes normakontrollra, vizsgálata pedig kiterjed a törvényeknél alacsonyabb szintű jogszabályokra is.²⁶

Ugyanakkor figyelembe véve az Alkotmány több mint két évtizedig állandó rendelkezését, az is szembe-tűnő, hogy az eljárás – a felülvizsgálat terjedelmének – köre tekintetében a törvényi szinten azonosság áll fenn: az Alkotmány Őr szék és az Alkotmánybíróság egyaránt valamennyi törvényt vizsgálhatta korlátozás nélkül. Ez a teljesség csak 2010. november 20. napjától szűnt meg, és tart azóta is.

Az Alkotmány 1989. október 23. napja, a Köztársaság kikiáltása óta hatályban volt rendelkezései a 2010. őszi módosításig változatlanul korlátlanul biztosították, hogy az Alkotmánybíróság felülvizsgálja a jogszabályok alkotmányosságát [Alkotmány 2010. november 19-ig hatályos 32/A. § (1) bek.]. Valamennyiét – korlátozás nélkül.

Míg a kossuthi alkotmánytervben az eltérés csak a jogszabályi szintek között jelenik meg (kizárólag törvény versus valamennyi jogszabály viszonylatban), de a törvényi szint korlátozás nélküli felülvizsgálata megegyezik a korábbi, Alkotmányban meghatározottal, az eltérés a 2010. november 20. után hatályos alkotmányi rendelkezésekhez és azoknak az Alaptörvényben való továbbéléséhez viszonyítva már sokkal látványosabb.

Itt ugyanis a felülvizsgálható törvények, törvényi rendelkezések köre szűkült. A módosított Alkotmány ugyanis kimondta, hogy az Alkotmány kivételes eseteket állapíthat meg, amelyekben nincs hatásköre az Alkotmánybíróságnak [Alkotmány 2010. november 20-tól hatályos 32/A. § (1) bek.], ezért ennek megfelelően kiegészült a kivételi körrel: a költségvetésről, a költségvetés végrehajtásáról, a központi adónemekről, illetékekről és járulékokról, a vámokról, valamint a helyi adók központi feltételeiről szóló törvényeket az Alkotmánybíróság akkor vizsgálhatja felül, és csak akkor semmisítheti meg, ha az erre irányuló indítvány az alkotmányellenesség okaként kizárólag az élethez és emberi méltósághoz való jog, a személyes adatok védelméhez való jog, a gondolat, lelkiismeret és vallás szabadsága, vagy a magyar állampolgársághoz kapcsolódó 69. § szerinti jogok sérelmét jelöli meg az indítványozó és állapítja meg az Alkotmánybíróság (és az indítvány sem tartalmaz egyéb okot).²⁷

A fentihez hasonló – bár a módosított Alkotmány rendelkezéseire képest egy ponton tágabb – korlátozást tartalmaz az Alaptörvény 37. cikke is, amikor a (4) bekezdésben kimondja, hogy mindaddig, amíg az államadósság a teljes hazai össztermék felét meghaladja, az Alkotmánybíróság a 24. cikk (2) bekezdés b)–e) pontjában foglalt hatáskörében (tehát előzetes normakontroll során is) a központi költségvetésről, a központi költségvetés végrehajtásáról, a központi adónemekről, az illetékekről és járulékokról, a vámokról, valamint a helyi adók központi feltételeiről szóló törvények Alaptörvénnyel való összhangját kizárólag az élethez és az emberi méltósághoz való joggal, a személyes adatok védelméhez való joggal, a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságához való joggal vagy a magyar állampolgársághoz kapcsolódó jogokkal összefüggésben vizsgálhatja felül, és ezek sérelme miatt semmisítheti meg. A módosított Alkotmányhoz képest további megsemmisítési lehetőség, hogy az Alkotmánybíróság az e tárgykörbe tartozó törvényeket is korlátozás nélkül jogosult megsemmisíteni, ha a törvény megalkotására és kihirdetésére vonatkozó, az Alaptörvényben foglalt eljárási követelmények nem teljesültek.

Az Alkotmány 2010 utáni, az Alkotmánybíróság hatáskörét szűkítő, majd ugyanezen elveket az Alaptörvényben is továbbvivő szemlélet megítélése korántsem egyöntetű. Például Trócsányi László megengedőbb álláspontra helyezkedik e korlátozás tekintetében, hozzátéve, hogy a vizsgálatból kizárt „törvények felett is teljes körű az alkotmánybírósági kontroll, amennyiben a törvényhozási eljárásra vonatkozó szabályok sérülnének”.²⁸ Azzal kapcsolatban pedig, hogy a hatáskör e szűkítését a Velencei Bizottság kifogásolta és a teljes körű alkotmánybírósági kontroll visszaállítását szorgalmazta, Trócsányi kiemeli,

hogy a pénzügyi tárgyú törvények esetében is újra teljes körű lesz alkotmánybírósági kontroll az államadósság a teljes hazai össztermék ötven százaléka alá csökkenése esetén.²⁹ Ezzel szemben a Velencei Bizottság úgy vélte, hogy az alkotmánybírósági hatáskör csökkentése azt eredményezi, hogy az alapjogok egy szűkebb körének vonatkozásában lesz módja egyes jogszabályok felülvizsgálatára, és ez „nyilvánvalóan ellentétes azzal a szándékkal, amely arra irányul, hogy a magyar jogalkotó Magyarországon az alapjogok védelmi szintjét erősítse”.³⁰ Ebbe az elgondolásba illeszkedik bele az a kiindulópont, amely az Alkotmánybíróságot (a bíróság mellett) mint a parlament és a végrehajtói hatalom egyetlen komoly intézményes ellensúlyát fogja fel a jelenlegi parlamentáris politikai rendszerekben.³¹ Ráadásul a korlátozó rendelkezésekkel az is komoly probléma, hogy „alapjogvédelmi szempontból differenciál az egyes alapvető jogok között, aminek következtében a felsorolt törvényhozási tárgykörökben a többi alapvető jog esetleges sérelme az Alkotmánybíróság előtt nem érvényesíthető”.³²

A magam részéről osztom az aggályokat. Egyetértek azzal a szemlélettel, amely már a kossuthi Alkotmánytervben is megjelenik, s amely a politika alkotmányhoz való igazodási kényszerét és nem az alkotmány aktuális, akár támogatható érdekekhez való igazítását vallja. Amelyről Sólyom László így ír: „Az Alkotmánybíróság folyamatosan demonstrálta, hogy a jog határt szab a politikának, s hogy éppen ez az alapvető különbség a korábbi rendszerrel szemben, ahol a jog a politika eszköze volt.”³³

Összességében úgy vélem, az Alkotmánybíróság hatásköre az Alaptörvényben – az alapjogvédelem terjedelme tekintetében – visszalépés a kossuthi ideához képest.

Az előzőekben ismertetett, az Alkotmánytervben megjelenő alapjogi keretekhez visszatérve érdemes megfigyelnünk, hogy pl. Holló András az alkotmánybíráskodás két legfontosabb tevékenységi körének a politikai rendszer alkotmányos működésének védelmét, illetve az alapjogvédelmi alkotmánybíráskodást jelöli meg.³⁴ Előbbi körben – jelen tanulmány szempontjából relevánsként³⁵ – a jogbiztonság elvét emeli ki, amely szempont szerint vizsgálva az Alkotmány Ór szék hatáskörét megtaláljuk a hasonlóságot: amikor Kossuth az egyén és a család elidegeníthetetlen jogai mellett alapjogként a község és a megye, tehát kvázi a közigazgatási szerkezet, szervezet és működés jogainak védelmét is hangsúlyozza.

Holló Andrásnak az alapjogvédelmi alkotmánybíráskodás tárgyalása során írt szempontjai közül kettő egy az egyben azonos a Kossuth által lejegyzettekkel: a szabad véleménynyilvánításhoz való jog; a sajtószabadság, illetőleg a vallásszabadság kérdése.³⁶

Az Alkotmány Ór szék előzetes normakontrollban megnyilvánuló hatásköre kapcsán érdemes rámutatni, hogy ebben a körben – véleményem szerint helyesen – Kossuth nem esett abba a hibába, ami az Abtv.1. 1998. február 17. napjáig hatályos 1. a) pontjában megjelent, ti., hogy törvényjavaslat előzetes normakontrollja is kérhető volt. Ezzel kapcsolatban írja Holló András, hogy e törvényi rendelkezés „lehetővé teszi, hogy az Alkotmánybíró-

ságot a törvényalkotási folyamat bármely szakaszában, és akárhányszor bevonják a jogalkotásba. Ezáltal az Alkotmánybíróság a törvényhozási folyamat részévé válhat állásfoglalásával...”³⁷ Ugyanitt hivatkozik Holló magának az Alkotmánybíróságnak az állásfoglalására, miszerint az előzetes normakontroll célja megelőzni alkotmányellenes törvény létrejöttét, amely funkció csak a teljessé vált törvénytervezetnek a (vég)szavazás előtt vagy azután, de a kihirdetés előtt az Alkotmánybíróság elé terjesztésével érhető el.³⁸

Bár az Alkotmánybíróság e határozatában értelemszerűen az akkor hatályos alkotmány alapján jutott ezen értelmezésre, de nyilvánvaló a párhuzam az Alkotmány Ór szék eljárásának elveivel.

Ugyanakkor ami lényeges eltérés az Alkotmánytervben szereplő és a későbbi vagy éppen a most hatályos rendelkezések között, hogy míg Kossuth esetében az előzetes normakontroll az egyetlen és általános hatáskör lett volna, addig az a tényleges jogszabályokban³⁹ – az Alkotmánybíróság több határozatában is kimondva⁴⁰ – kivételes alkotmánybírósági hatáskörként funkcionált, és a tartalmi alkotmányellenességre szűkült.⁴¹

2. Az Alkotmány Ór szék eljárása

Alkotmánytervben Kossuth az Alkotmány Ór szék eljárását ex officio határozza meg.

Szemben tehát az Alkotmány egykori vagy az Alaptörvény hatályos rendelkezéseivel, illetve az Abtv.1. és Abtv.2. kapcsolódó szabályaival,⁴² fel sem merül a kezdeményezésre jogosultakkal kapcsolatos szabályozás szűkességése.

Arra az Alkotmányterv nem tér ki, hogy technikailag az elfogadott törvény miként került volna az Alkotmány Ór szék elé, de feltehetően az Országgyűlés adott törvényt meghozó házának⁴³ elnöke tartozott volna felelősséggel a megküldésért.

Az Alkotmányterv – hasonlóan az Alkotmány és az Alaptörvény rendelkezéseikhez – a törvények kihirdetése előtt (hiszen éppen ezért beszélünk előzetes normakontrollról) biztosította az áttekintést az alkotmányvédelmi szempontok alapján.

Kossuth ugyancsak nem dolgozta ki a részleteket arra vonatkozóan, hogy miként zajlik az Alkotmány Ór szék eljárása.

Csupán két elemet rögzített: egyrészt magát az alkotmányossági szempontú vizsgálatot (ti. „azokat alkotmányos szempontból átnézi s kijelenti, alkotmányosak e vagy sem, semmi törvény nem hirdethetik ki a nélkül, hogy ezen magas bírói hatóság kijelentené, hogy semmi sincs benne, a mi az alkotmánnyal ellenkezik”⁴⁴), másrészt, ha az Alkotmány Ór szék a törvényt alkotmányellenesnek találja, annak kihirdetése előtt visszaküldi a törvényhozás részére megjelölve azt a pontot (vagy értelemszerűen pontokat), amelyek alkotmányellenesnek találtak.

Az Alkotmány és az Alaptörvény egyaránt hasonlóan – bár értelemszerűen részletesebben – rendezi e két kérdést:

Az Alkotmány 34–39. §⁴⁵ három esetben tette lehetővé az előzetes normakontrollt: az Országgyűlés kezdeményezésére az Országgyűlés ügyrendjét, a köztársasági elnök indítványára az Országgyűlés által elfogadott, de még ki nem hirdetett törvényt, az Országgyűlés, a köztársasági elnök és a Kormány kérésére nemzetközi szerződés megerősítése előtt a nemzetközi szerződés aggályosnak tartott rendelkezését vizsgálta meg alkotmányossági szempontból (utóbbi esetben alkotmányellenesség megállapítását követően a nemzetközi szerződés mindaddig nem volt megerősíthető, amíg a nemzetközi szerződést kötő szerv vagy személy az alkotmányellenességet meg nem szünteti).

E hármas tárgykörből a törvény előzetes vizsgálatánál nem látható eltérés, és a jogkövetkezmény is azonos volt: ha az Alkotmánybíróság a törvény aggályosnak tartott rendelkezésének alkotmányellenességét állapította meg, a köztársasági elnök a törvényt mindaddig nem hirdethette ki, amíg az Országgyűlés az alkotmányellenességet meg nem szüntette.

Ezzel kapcsolatban azonban érdemes arra rámutatni, hogy az előzetes normakontroll milyen dilemmákat vetett fel a korábbi szabályozásban.⁴⁶ Annál is inkább, mert ahogy már jeleztem, ez a – mai kutatók szempontjából több okból is problematikus – jogintézmény Kossuth koncepciójában az egyedüli alkotmányvédelmi eszköz lett volna.

Arra már utaltam, hogy a még el nem fogadott törvényjavaslat előzetes vizsgálatát az Alkotmánybíróság miért tartotta aggályosnak. Ugyanakkor a már elfogadott (de ki nem hirdetett) törvény esetében is megfogalmazódtak kérdések. „A szakirodalomban olyan álláspont is felmerült, hogy az előzetes és az utólagos normakontroll együttes létének indokoltsága megkérdőjelezhető.”⁴⁷ Ezen aggályok felvetése leginkább az előzetes normakontroll során tett alkotmánybírósági megállapításoknak az utólagos normakontroll terjedelmét behatároló lehetőségére utalnak,⁴⁸ azonban a jelen vizsgálódásunk – ti. mennyiben lehetett volna a kossuthi ötlet a gyakorlatban életképes – tárgya szempontjából nem relevánsak. Azonban egy ugyancsak e körben megfogalmazott – és éppen az előzetes és utólagos normakontroll együttes létének indokoltságát alátámasztó – gondolat alapján már láthatóvá válik, hogy az Alkotmány Őr szék előzetes normakontrollra korlátozott hatásköre milyen hiányosságokat vonhatott volna maga után. E konstrukció ugyanis nem nyújt megoldást arra az esetre, ha a vizsgált törvény az alkotmány későbbi módosulása miatt vált volna alkotmányellenessé (feltehetően Kossuth elgondolásában az Alkotmány módosításának lehetősége nem jelentős gyakorisággal merült fel), mint ahogy arra sem, ha az Alkotmánynak nem megfelelő bírói gyakorlat kialakulása veti fel az alkotmányvédelem szükségességét.⁴⁹

Az előzetes normakontroll tekintetében az Alaptörvény csak egy rövid rendelkezést tartalmaz: az Alkotmánybíróság az Alaptörvénnyel való összhang szempontjából megvizsgálja az elfogadott, de ki nem hirdetett törvényeket, illetve ehhez kapcsolódóan rendelkezik az Alaptörvény és az Alaptörvény módosításának – igen szűk körű – vizsgálá-

latáról is.⁵⁰ A részletszabályok tekintetében az Abtv. 2. ad eligazítást.⁵¹

Hasonlóan az Abtv. 1.-ben meghatározottakhoz (és e körben az Alkotmány Őr szék hatáskörét az Alkotmányban foglaltakkal azonos irányban meghaladva) az Abtv. 2. is az Alkotmánybíróság hatáskörébe utalja – a 23. § (1) bekezdésben foglaltakat (törvény előzetes normakontrollja) nem érintve – a nemzetközi szerződés vagy annak valamely rendelkezése, valamint az Alaptörvény 5. cikk (7) bekezdése alapján elfogadott normatív határozat Alaptörvénnyel való összhangjának előzetes vizsgálatát is [Abtv. 2. 23. § (3) bek.].

Az Országgyűlés hatáskörének és működésének újraszabályozásával összhangban az Abtv. 2. hatálya alatt – 2013. augusztus 1. napjától – a kossuthi Alkotmánytervben és az Alkotmányban foglaltakhoz képest is újabb tartalommal bővült az előzetes normakontroll köre, hiszen a normatív határozat elfogadására irányuló javaslat kezdeményezője, a Kormány, valamint az Országgyűlés elnöke indítványára az Országgyűlés az Alaptörvény 6. cikk (2) bekezdésében meghatározott eljárás szerint kérheti az Alkotmánybíróságtól a (normatív) határozat Alaptörvénnyel való összhangjának előzetes vizsgálatát – a jogszabályok felülvizsgálatára vonatkozó szabályok szerint [Abtv. 2. 23. § (5)–(6) bek.].

Az Abtv. 2. mindezek mellett szabályozza – szintén 2013. augusztus 1. napjától – azt az esetet is, amikor az Alkotmánybíróság az Alaptörvény S) cikk (3) bekezdése és 24. cikk (5) bekezdése alapján az elfogadott, de még ki nem hirdetett Alaptörvény vagy Alaptörvény-módosítás megalkotására vonatkozó, az Alaptörvényben foglalt eljárási követelmények megtartását vizsgálja (Alaptörvény 23/A. §).

Minthogy a törvényt érintő előzetes normakontroll tekintetében az Alkotmánytól való lényeges eltérés – legalábbis ami jelen vizsgálatunk tárgyát illeti – nem látható, a jogirodalomnak az Alkotmányban és az Abtv. 1.-ben szabályozott előzetes normakontrollt érintő megállapításait az Alaptörvény és az Abtv. 2. esetében is időtállóan gondolom.

3. Az Alkotmány Őr szék tagjai

Kossuth az Alkotmány Őr szék tagjai vonatkozásában három sarkalatos kritériumot határoz meg: a „*senatus*” nevezi ki őket, *elmozdíthatatlanok*, és nemcsak egyidejű – nem lehetnek a törvényhozás tagjai –, de utólagos *összeférhetlenségi követelményt is felállít*: nem lehetnek még lemondás esetében sem kormánykinevezéstől függő hivatal viselői.⁵²

Az Alkotmány és az Alaptörvény, valamint hozzájuk kapcsolódóan az Abtv. 1. és Abtv. 2. rendelkezéseit összevetve az Alkotmánytervben írtakkal, a legkisebb eltérés a kinevezés tekintetében található.

Kossuth a *tagságot a legfőbb törvényhozó hatalom döntésére bízta*, ami az Országgyűlés általi megválasztással azonosnak tekinthető.

Az Alkotmány 19. § (3) bekezdés k) pontja ugyanis akként rendelkezett, hogy az Országgyűlés választja meg az

Alkotmánybíróság tagjait. Ugyanígy rendelkezik az Alaptörvény 24. cikk (8) bekezdése is. Eltérés csak abban van, hogy az Alkotmánytervtől eltérően mind az Alkotmány, mind az Alaptörvény szabályoz(t)a a jelölés és választás folyamatát is [Alkotmány 32/A. § (4) majd (5) bek., Alaptörvény 24. cikk (8) bek.].

Az Alkotmányterv arra nem tér ki, hogy az Alkotmány Őr szék hány tagú, és arra sem, mik a tagság feltételei. Ezzel szemben e körben mind az Alkotmány, mind az Alaptörvény részletes szabályozást ad(ott).⁵³

Abban, hogy az Alkotmánybíróság tagjait milyen módon választják ki (jelölik stb.), vannak erőteljes eltérések az Alkotmány eredeti, majd módosított szabályozása és az ez utóbbival rokonságot mutató alaptörvényi szabályok között, azonban végső soron a parlamenti (minősített) többség választja őket, amely akár az ezzel a többséggel rendelkező párt, pártszövetség egyedüli, tehát konszenzus nélküli akaratának érvényesüléséhez vezethet. „Az alkotmánybíró személyének választása – így az egyes politikai erők számára megfelelőnek tűnő ember megtalálása is – politikailag erősen befolyásolt és meghatározott. (...) senki nem számíthat reálisan arra, hogy valamikor majd alkotmánybíró lesz. Ez kizárólag a mindenkorai politikai erőviszonyok függvénye.”⁵⁴

Az alkotmánybírákkal szembeni szakmai kritériumok lényegében nem változtak, csupán finomodtak. Míg az Alkotmány és az Abtv. 1. hatálya alatt elméleti szinten (a gyakorlat ezt nem igazolta) jogos volt az aggály, hogy „a kiemelkedő tudást a jogszabály ugyanis mintegy feltételezi a húsz év szakmai gyakorlat létével, ám a húsz évet úgy is el lehet tölteni jogi munkakörben, hogy az illető valójában sem gyakorlatot, sem kiemelkedő tudást nem szerez. Emiatt indokolt lenne (...) bizonyos elméleti előéletet megkövetelni, például kandidátusi – ma PhD – fokozat megszerzését. Az is igaz viszont, hogy a valóban kiváló gyakorlati szakemberek egy részét ez a megoldás elzárná az alkotmánybírói tisztség elől, ami nem feltétlenül szerencsés.”⁵⁵

Az Alaptörvény csak a szakmai gyakorlatnak a jogi területre kötésével lép előre, de azzal magam is egyetértek, hogy önmagában a jogi végzettség, vagy az, hogy egy jelölt akár évtizedekkel a megválasztása előtt fel tudott mutatni húsz év gyakorlatot, miközben a hatályos norma-közeggel, joggyakorlattal vagy éppen a jogtudomány legfrissebb állásával nincs tisztában, megrendítheti a szakmai önállóságába és megalapozottságába vetett hitet.

A tisztség időtartama tekintetében Kossuth kifejezetten nem rendelkezik, azonban a szöveg két eleméből levonhatjuk a megfelelő következtetést. Az „elmozdíthatatlanság” nagy valószínűséggel nemcsak az „immunitást” jelenti, de azt is, hogy az illető élethosszig az Alkotmány Őr szék tagja, a lemondás említéséből pedig azt is láthatjuk, hogy a tisztség megszűnése kizárólag a tag saját elhatározásán alapulhat.

Az Abtv. 1. és az Abtv. 2. is lényegesen eltér ettől – és nem csupán a megbízási idő határozott tartamhoz kötésével, de az elmozdíthatatlanság tilalmának – még ha csak korlátozott terjedelmű – áttörésével is.

Az Abtv. 1. 2011. augusztus 31. napjáig az Alkotmánybíróság tagját kilenc évre rendelte megválasztani azzal, hogy

biztosította az egyszeri újraválasztás lehetőségét, majd ezt követően az időtartamot felemelte tizenkét évre [Abtv. 1. 8. § (3) bek.]. Az Abtv. 2. 6. § (3) bekezdése megtartotta a tizenkét évet, de kizárta az újraválasztást.

Ez utóbbi módosítás mindenképpen előremutatható, hiszen a jogirodalomban is erősen élt az a nézet, hogy „az újraválasztási lehetőség az alkotmánybíró függetlenségére károsan hathat”⁵⁶. Tilk Péter ugyanitt hozzáteszi: „Érdemes azonban észrevenni, hogy (...) az újraválaszthatóság kizárása önmagában nem megfelelő és elégtelen garancia. ... indokolt lenne nem csak az újraválaszthatóságot kizárni, hanem a volt alkotmánybíró hosszabb időre kirekeszteni a fontosabb közjogi tisztségek ellátásából.”⁵⁷ Az Alaptörvényben nem látunk ilyen irányú megfontolást, miközben a felvetett megoldás sokban emlékeztet Kossuthnak az Alkotmány Őr szék tagjára e tisztsége megszűnését követően megállapított összeférhetlenségi korlátra.

A tisztség megszűnésének esetei az Abtv. 1.-ben és az Abtv. 2.-ben egyaránt részletesebbek,⁵⁸ mint az Alkotmánytervben. Mindkét törvény ezen okok között sorolja fel a megbízási időtartam leteltét, a halált, a lemondást, az összeférhetlenség – illetve az Abtv. 2. szerint a megbízatás ebből következő megszűnésének – megállapítását, a felmentést és a kizárást.

Ezek közül a kossuthi elgondolással összhangban áll a lemondás és a halál mint jogviszonyt megszüntető jogi tény bekövetkezése. Az általa írt, a törvényhozási tagsággal való összeférhetlenség elvéből tulajdonképpen még az ezen okkal összefüggő megszűnési indok is azonosként fogható fel. Azonban az elmozdíthatatlanság elvével szigorúan szemben áll a felmentés és a kizárás, valamint az Abtv. 2.-ben meghatározott passzív választójog elvesztése is.

Érdekes azonban, hogy míg a 70. életév mint korlát az Abtv. 1.-ben és 2013. december 10. napjáig az Abtv. 2.-ben is megszűnési indok volt, addig az Abtv. 2.-ben ezen időpont után már – hasonlóan a vélt kossuthi tervvel – ha nem is élethosszig, de a teljes megbízási időtartamig szólhat a megbízás (azaz egy alkotmánybíró ha még a 70. születésnapja előtt megválasztják, közel 82 esztendő koráig betöltheti a tisztséget).

Sajátos módon a korhatár problematikája eddig részletesebb feldolgozást nem nyert, noha külön izgalmas annak vizsgálata, hogy vajon az élethosszig tartó megbízatás vagy a határozott időtartam jelent-e nagyobb garanciát a pártatlanságra, függetlenségre. Tekintettel azonban a jelen kutatás tárgyára, ennek mélyebb elemzésétől eltekintek.

Az elmozdíthatatlanságra rátérve, jelzendő, hogy az Kossuth elgondolásában nyilvánvalóan garanciális elem volt, amely korlát áttörése annyiban kevésbé aggályos, hogy az Abtv. 1. az ilyen jellegű döntéseket az Alkotmánybíróság teljes ülése, tehát valamennyi alkotmánybíró(társ) döntésére bízta, így egy tag elmozdításáról csak a testület, és senki más nem dönthetett. A másik ellensúlyozó garanciális elem az volt, hogy az összeférhetlenség megállapítása mindig objektív szempontokon nyugodott, míg a felmentés célja a – ki nem mondottan egészségi állapotból adódó (megbízatásából eredő feladatok ellátása képességének fel nem róható okból következő hiánya) –

akadályoztatás és a testület működése zavartalanságának biztosítása volt [Abtv. 1. 15. § (5)–(6) bek.]. Talán a kizárás esete tartalmazott részben kevésbé körülírt szabályokat, hiszen míg a jogerős ítéletben megállapított büntett elkövetése, az Alkotmánybíróság munkájában való részvétel egy éven keresztül történő elmulasztása, vagy 2001. december 24. napjától a vagyonyilatkozat-tételi kötelezettség nem teljesítése ugyancsak objektív szempont, de a törvényi rendelkezés már nem részletezi, mi tekintendő olyan esetnek, amikor az alkotmánybíró neki felróható okból nem tesz eleget megbízatásából eredő feladatainak, illetőleg mit jelent az, hogy más módon a tisztségére méltatlanná válik [Abtv. 1. 15. § (7) bek.].

Az Abtv. 2. 16. § sok tekintetben az Abtv. 1. rendelkezéseire hasonlóan részletezte a már ismertetett, a kossuthi elmozdíthatatlanság elvével szembenő megszűnési okokat: részletesen szabályozva az összeférhetlenség megállapítását, a felmentést (ugyanúgy, mint az Abtv. 1.), és a kizárást is – ugyanazokat a bizonytalanságokat megtartva, amelyeket e körben az Abtv. 1. kapcsán már jeleztem – egyúttal a bűncselekményből vagy a vagyonyilatkozat-tételi kötelezettség elmulasztásából származó kizárási okok esetében pontosítva a szövegezést.

E körben a jogirodalomban is található olyan nézet, miszerint a méltatlanság nem határozott fogalom, amelyre hivatkozással akár „mondvacsínált okkal is el lehet távolítani”⁵⁹ egy alkotmánybíró. A méltatlanság fogalmával kapcsolatban Petrétai József azt írja, hogy azt a törvény nem határozza meg. „A méltatlanság a tisztséggel nem összeegyeztethető, rendszerint erkölcsileg vagy jogilag kifogásolható – vagyis vétkességi elemeket tartalmazó – magatartás esetén állapítható meg.”⁶⁰

Az összeférhetlenség tekintetében az Alkotmányterv részben enyhébb, részben szigorúbb, mint akár az Alkotmány, akár az Alaptörvény, akár a két alkotmánybírói törvény. Enyhébb, mert bár szól a megbízatást megelőző időszak összeférhetlenségéről, csak a párhuzamos törvényhozási tagságot határozza meg ilyen okként, ugyanakkor a megbízatás megszűnését követő esetre (nyilván elkerülendő, hogy egy kormánykinevezés reményében esetleg befolyásolható legyen az Alkotmány Őr szék tagja) is megállapít összeférhetlenségi szabályt. Ezzel szemben a modernkori magyar törvények ez utóbbi jogintézményt nem ismerik, de meghatározzák a megbízatás előtti és alatti összeférhetlenségi eseteket, a második elemben szélesebb kört vonva meg.

Maga az Alkotmány is két irányból szűkítette le az összeférhetlenséget: a 20. § (5) bekezdés (1990. május 5. napjától) kimondta, hogy az országgyűlési képviselő nem lehet az Alkotmánybíróság tagja (sem), a 32/A. § (5), majd később (6) bekezdése pedig, hogy az Alkotmánybíróság tagjai nem lehetnek tagjai pártnak, és az Alkotmánybíróság hatásköréből adódó feladatokon kívül politikai tevékenységet nem folytathatnak. Ennél széle-

sebb kört vont meg az Abtv. 1., amely kimondta, hogy az Alkotmánybíróságnak nem lehet tagja az, aki a választást megelőző négy évben a kormány tagja vagy valamely párt alkalmazottja volt, valamint az sem, aki vezető államigazgatási tisztséget töltött be [Abtv. 1. 5. § (3) bek.], továbbá, aki országgyűlési képviselő, tanácsstag, más állami szervnél tisztséget, érdek-képviselési szervnél vezető tisztséget betöltő személy és valamely párt tagja. Majd a 2001. évi CII. törvény alapján ez a felsorolás finomodott, kimondva, hogy az alkotmánybírói megbízatással összeegyeztethetetlen minden más állami, önkormányzati, társadalmi és politikai vagy gazdasági tisztség, illetve megbízatás, továbbá hogy az alkotmánybíró a tudományos és oktatói, a művészeti, a szerzői jogi védelemben részesülő, valamint a lektori és a szerkesztői tevékenységen kívül más kereső foglalkozást nem folytathat [Abtv. 1. 9. § (1) bek.]. Emellett az Abtv. 1. 9. § (2) bek. azt is kimondta, hogy az Alkotmánybíróság tagja az Alkotmánybíróság hatásköréből adódó feladatokon kívül politikai tevékenységet nem folytathat, politikai nyilatkozatot nem tehet.

Az Alaptörvény e vonatkozásban legalábbis sok tekintetben követi az Alkotmány rendelkezéseit, hiszen a 24. cikk (8) bekezdése rögzíti, hogy az Alkotmánybíróság tagjai nem lehetnek tagjai pártnak, és nem folytathatnak politikai tevékenységet.

Az Abtv. 2. pedig megismétli, hogy az Alkotmánybíróságnak nem lehet tagja az, aki a megválasztása napját megelőző négy éven belül a Kormány tagja, valamely párt vezető tisztségviselője volt, vagy állami vezetői tisztséget töltött be [Abtv. 2. 6. § (4) bek.]. Ugyanakkor elhagyja azt a követelményt, miszerint politikai tevékenységet nem folytathat, politikai nyilatkozatot nem tehet. Annak ellenére, hogy ez a pártatlanság követelménye miatt lényeges lehet.⁶¹

Álláspontom szerint az Alkotmány és Abtv. 1., valamint az Alaptörvény és az Abtv. 2. is sok tekintetben előrelépést jelent a Kossuth által megfogalmazott összeférhetlenségi szabályokhoz képest, de akár a tisztség betöltését megelőzően vállalt feladatok szabályait vesszük, akár pedig a lemondás utáni összeférhetlenségi normát, szellemiségét tekintve a kossuthi terv e körben is előremutatóbbnak tűnik.

***

Összességében úgy látom, hogy nem csupán keletkezési idejét tekintve, de több mint másfél évszázad távlatából is Kossuth Alkotmányterve és abban az alapjogvédelem gondolata, illetve intézménye rendkívül korszerű, modern, korát messze megelőző volt.

Célszerű lenne ezért az alkotmánybíráskodás nemzetközi és hazai történetének feldolgozása során az eddiginél jóval jelentősebb figyelmet szentelni Kossuth Lajos művének és alkotmányos koncepciójának.

Stuhl der Verfassungshüter. Weiterleben des Verfassungsentwurfs von Kossuth in der Regelung bezüglich des ungarischen Verfassungsgerichts
 (Zusammenfassung)

Gemäß dem in der Verfassungsliteratur allgemein akzeptierten Standpunkt sind die Anfänge des Rechtsinstituts der Verfassungsgerichtsbarkeit am Anfang des 20. Jahrhunderts anzusetzen, und sie können in erster Linie als Verwirklichung der von Hans Kelsen formulierten Gedanken gewertet werden. Nimmt man jedoch den Verfassungsentwurf von Lajos Kossuth, abgefasst 1851 im Exil in Kúthaya, zur Hand, fällt einem der Gedanke über einen Stuhl der Verfassungshüter ins Auge. Diese Arbeit von Kossuth ist rechtshistorisch kaum bearbeitet, und sie ist nicht nur eine Zusammenfassung von politischen Gedanken, sondern sie stellt im Wesentlichen ein Rechtsetzungsprogramm dar. Im Text, dessen zahlreiche Elemente detailliert ausgearbeitet sind, zeichnet sich eine Organisation ab, die allgemeine und außerordentlich starke Befugnisse besitzt und eine abstrakte Normenkontrolle sicherstellt. Sie erfüllt in vielen Punkten

die Erwartungen, die heute an ein Verfassungsgericht gestellt werden. Und das ein halbes Jahrhundert vor Kelsen. Kossuths Vorstellung aber hat nicht nur einen historischen Wert, sondern sie ist auch heute aktuell, weil die Befugnisse des ungarischen Verfassungsgerichts durch das Grundgesetz eingeschränkt sind. Die geplante Tätigkeit und Zusammensetzung des Stuhls der Verfassungshüter können im Spiegel der Verfassung, des Grundgesetzes und beider Gesetze über das Verfassungsgericht untersucht werden. Man kann den Entwurf mit den umgesetzten Regelungen vergleichen, und die empfohlenen Lösungen den gewählten gegenüberstellen. Von diesen Vergleichen können äußerst interessante Schlussfolgerungen gezogen werden sowohl hinsichtlich Kossuths Engagement für eine Verfassungsmäßigkeit als auch der durch die zurzeit geltenden Normen abgesteckten Position des Verfassungsgerichts.

Jegyzetek

- ¹ Jelen tanulmányban az alkotmánybíráskodás fogalmán a jogtudományban általánosságban elfogadott meghatározást értem. (Lásd: Takács Imre: *Az alkotmánybíráskodás fogalma*. In: Alkotmánytan I. Szerk.: Kukorelli István. Osiris Kiadó Budapest, 2003. 381. p.)
- ² Takács Imre i. m. 382. p.
- ³ Takács Imre i. m. 383. p.
- ⁴ Hans Kelsen elmélete a jogrend lépcsőzetes felépítéséről vezet az alkotmánybírók működési létjogosultságához és elveihez, hiszen ebben fogalmazódik meg az alapszabály mint egységet létesítő közös forrás (Hans Kelsen: *Tiszta Jogtan*. Budapest, 1988. 35. p.), részletesen elemzi: Paczolay Péter: *Alkotmánybíráskodás a politika és a jog határán*. In: Alkotmánybíráskodás, alkotmányértelmezés. Paczolay Péter (szerk.) (Budapest, 1995. 14–18. p.)
- ⁵ Zétényi András: *Az amerikai Legfelsőbb Bíróság tagjainak kinevezése*. Jogelméleti Szemle, 2004/4. szám.
- ⁶ Louis Favoreu: *Az alkotmánybírók*. (magyarul) In: *Alkotmánybíráskodás, alkotmányértelmezés*. Szerk.: Paczolay Péter. (Budapest, 1995. 70–81. p.)
- ⁷ Louis Favoreu i. m. 82–94. p.
- ⁸ Mauro Cappelletti – William Cohen: *Az alkotmánybíráskodás története és jelenkori elterjedése* (magyarul). In: Alkotmánybíráskodás, alkotmányértelmezés. Szerk.: Paczolay Péter (Budapest, 1995. 50–51. p.)
- ⁹ Lásd Charles Eisenmann 1928-as doktori téziséit. Összefoglalóan ismerteti Ádám Antal: *Alkotmányi értékek és alkotmánybíráskodás* (Osiris Kiadó, Budapest, 1998. 179. p.)
- ¹⁰ Takács Imre i. m. 383. p.
- ¹¹ Kukorelli István: *A magyar Alkotmánybírók létrejötte*. In: Alkotmánytan I. Szerk.: Kukorelli István (Osiris Kiadó Budapest, 2003. 387. p.). Az alkotmánytörténet a közvetett előzményintézmények közé sorolja a Választási Bíróságot, a Közigazgatási Bíróságot, illetve egyes elemei tekintetében az Alkotmányjogi Tanácsot. Utóbbiról részletesebben: Tilk Péter: *Az Alkotmánybírók hatásköre és működése* (Pécs, 2003. 13–16. p.); Holló András: *Az Alkotmányjogi Tanács tevékenysége: 1981–1989* (Szervezet és működés a dokumentumok tükrében) (Budapest, 1992. Felelős kiadó: Dr. Kilényi Géza, az Államtudományi Kutatóközpont igazgatója); Holló András: *Az alkotmányvédelem kialakulása Magyarországon*. (Bibor Kiadó, 1997). Bár kizárólag jogirodalmi elgondolásként jelent meg, de pl. Kukorelli István (i. m. 387. p.) idesorolja Bibó elképzelését is egy választási bíróságról, amely a legfelsőbb bíróság keretében szervezett alkotmánybíráskodás keretében működött volna azon, hogy a választásokon induló pártok az alkotmányos elveket elfogadják. [Bibó István: *Válogatott tanulmányok 1935–1979*. IV. kötet. (Magvető Kiadó, Budapest, 1990. 164. p.)]
- ¹² Kossuth Lajos: *Javaslat Magyar Ország jövő politikai szervezetét illetőleg – tekintettel a nemzetiségi kérdés megoldására* (Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 1994). A mű az utókor számára közzétett címmel Alkotmányterv megjelöléssel maradt fenn.
- ¹³ Kossuth egy kivételtől eltekintve „Alkotmány Ör szék” megjelölést használ, így én is az eredeti írásmódot vettem át.
- ¹⁴ Lásd pl. Kelemen Roland: *A magyar alkotmánybíráskodás történeti áttekintése*. (Diskurzus – A Batthyány Lajos Szakkollégium Tudományos Folyóirata, 2013. évi 1. sz. 12. p.) (<http://blszk.sze.hu/images/Dokumentumok/diskurzus/2013/1/kelemen.pdf> Utolsó letöltés: 2015. november 14.)
- ¹⁵ Kossuth az Alkotmánytervet 1851-ben kúthayai száműzetésében vette papírra. Később 1859-ben átdolgozta, ez „a terv legkiérleltebb, (...) változata”. Lásd Stipta István: *Kossuth Lajos 1859-es alkotmánykonceptiója* (Jogtudományi Közlemények, 1995. évi 1. sz. 49. p.) (Ugyanakkor az Alkotmány Ör szék tekintetében a két szövegváltozat érdemi eltérést nem mutat, így az elemzés alapjául az eredeti, 1851-es változat szolgált.)
- ¹⁶ Kossuth Lajos i. m. 29–30. p.
- ¹⁷ A „Senatus” Kossuth alkotmánytervében az országgyűlés két házának egyike (a másik a népképviselők háza), melynek tagjait („senatorok”) a megyegyűlések választják egyenlő számban, 2-2 főt küldve. (Lásd: Kossuth Lajos i. m. 24. p.)
- ¹⁸ Lásd pl. Sólyom László: *Az Alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon* (Osiris Kiadó Budapest, 2011. 402–404. p.)
- ¹⁹ Sólyom László i. m. 403. p.
- ²⁰ Kossuth i. m. 8. p.
- ²¹ Az Alkotmányterv koncepciójának és az abban megjelenő alkotmányos elveknek általában történő átfogóbb elemzését lásd: Stipta i. m. 49–52. p.

- ²² Magyarország Alaptörvénye.
- ²³ Az Alkotmánybíróságról szóló 2011. évi CLI. törvény (a továbbiakban: Abtv.2.) 2. §.
- ²⁴ 1949. évi X. törvény, a Magyar Köztársaság Alkotmánya.
- ²⁵ Az Alkotmánybíróságról szóló 1989. évi XXXII. törvény (a továbbiakban: Abtv.1.), illetőleg az Abtv.2.
- ²⁶ Az Abtv.1. (1998. február 17. napjáig hatályos) 1. §, de az Abtv.2. alapján is levonható ez a következtetés.
- ²⁷ Ennek megfelelően korlátozta 2010. november 20-tól az Alkotmány 40. § a megsemmisítési hatáskört is.
- ²⁸ Trócsányi László: *Magyarország alaptörvényének létrejötte és az alaptörvény vitatott rendelkezései*. Kommentár, 2011/4. sz. (http://kommentar.info.hu/iras/2011_4/magyarorszag_alaptorvenyenek_ltrejotte_es_az_alaptorveny_vitatott_rendelkezesei Utolsó letöltés: 2015. november 14.)
- ²⁹ Trócsányi László i. m.
- ³⁰ Velencei Bizottság [CDL-AD(2011)001, 10, § 54]. (http://kommentar.info.hu/iras/2011_4/magyarorszag_alaptorvenyenek_ltrejotte_es_az_alaptorveny_vitatott_rendelkezesei Utolsó letöltés: 2015. november 14.)
- ³¹ Paczolay Péter: *Bevezető gondolatok*. In: Az Alkotmánybíróság és a rendes bíróságok – 20 év tapasztalatai. Szerk.: Balogh Elemér (Pólay Elemér Alapítvány Szeged, 2011. 12. p.).
- ³² Petrétei József: *Magyarország alkotmányjoga II. Államszervezet* (Kodifikátor Alapítvány Pécs, 2014. 203. p.).
- ³³ Sólyom László i. m. 693. p.
- ³⁴ Holló András: *Az Alkotmánybíróság létrejötte és hároméves működése*. In: Alkotmánybíráskodás. Szerk.: Kilényi Géza (Unió Lap- és Könyvkiadó Budapest, 1993. 89–99. p.).
- ³⁵ Holló az Alkotmánybíróság meghatározó jelentőségű, 1990–1993 közötti határozatait veszi végig, a legalitás és jogbiztonság elve alapján. A legalitás elve, az a korábbi jogszabályok hatályának fennmaradását – lévén erre Kossuth nem tér ki – most nem vizsgálom.
- ³⁶ Holló i. m. 104–105. p.
- ³⁷ Holló i. m. 84–85. p.
- ³⁸ Lásd: 16/1991. (IV. 20.) AB határozat.
- ³⁹ Alkotmány, Abtv. 1.
- ⁴⁰ Lásd: 16/1991. (IV. 20.) AB határozat, 22/1996. (VI. 25.) AB határozat.
- ⁴¹ Tilk Péter i. m. 75. p.
- ⁴² Az Alkotmány 26. § (4) és (5) bek., Alaptörvény 6. cikk (2), illetve (4) bek.
- ⁴³ „Az alkotmány meghatározza a törvényhozás eljárási szabályzatát – a két ház közötti viszonyt, és az egyik és másik házszámára feltartott illetékességet. Például: hogy az adó meghatározásai a költség vetés megállapítása, és a finansziális számvétel a népképviselő házat; ellenben a kormány és megyék közt előfordulhatott vita kérdések eldöntése a Senatust illeti” (Kossuth Lajos i. m. 28. p.).
- ⁴⁴ Kossuth Lajos i. m. 29–30. p.
- ⁴⁵ Az Abtv. 1. 1998. évi I. törvénnyel 1998. február 18. napjával hatályon kívül helyezett 33. az Országgyűlés, annak állandó bizottsága vagy ötven országgyűlési képviselő indítványára törvényjavaslat vizsgálatának kezdeményezését is lehetővé tette.
- ⁴⁶ Ugyanakkor e körben eltekintünk a Házzsabály és a nemzetközi szerződés előzetes normakontrolljával összefüggő dilemmák bemutatásától, tekintve hogy ilyen hatáskörrel az Alkotmány Őr szék nem rendelkezett volna.
- ⁴⁷ Tilk Péter i. m. 80. p.
- ⁴⁸ Tilk Péter i. m. 80–81. p.
- ⁴⁹ Tilk Péter i. m. 81. p.
- ⁵⁰ Alaptörvény 24. cikk (1) bek.
- ⁵¹ Abtv. 2. 23. § (1)–(2) bek.
- ⁵² Kossuth Lajos i. m. 30. p.
- ⁵³ Az Alkotmány először (1994. december 10-ig) 15, majd (2011. augusztus 31. napjáig) 11, ezt követően ismét 15 főben határozta meg az Alkotmánybíróság létszámát [Alkotmány 32/A. § (4) majd (5) bek.], és az Alaptörvény 24. cikk (8) bekezdése is 15 főről rendelkezik. Az Abtv.1. 4. § szintén tartalmazott rendelkezést a létszámra, valamint a vezetésre is legalábbis az elnök és helyettese tekintetében. A kiválasztás szempontjaihoz lásd még: Abtv. 1. 5. § (1)–(2) bek., Abtv. 2. 6. § (1) bek.
- ⁵⁴ Tilk Péter i. m. 34. p.
- ⁵⁵ Tilk Péter i. m. 31. p.
- ⁵⁶ Tilk Péter i. m. 41. p.
- ⁵⁷ Tilk Péter i. m. 41. p.
- ⁵⁸ Lásd Abtv. 1. 15. §, Abtv. 2. 15. §.
- ⁵⁹ Tilk Péter i. m. 57. p.
- ⁶⁰ Petrétei József i. m. 225. p.
- ⁶¹ Tilk Péter i. m. 47. p.

FORRÁS

Rigó Kinga

Egy ritkán emlegetett tervezet

Az egyetemekről és az egyetemi főiskolákról szóló törvénytervezet előadói javaslata a Fejérváry-kormány idejéből

Az egyetem fogalmának lényege, hogy az elméleti tudományok összességét felölelje.

(Királyi Magyar Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karának kari véleménye a 1764 sz. 1905–1906. számú beadványhoz)

Közismert, hogy a magyar felsőoktatás önálló törvényi szabályozására első alkalommal viszonylag későn, a rendszerváltást követően, 1993-ban került sor. Jóllehet 1961-ben a Magyar Népköztársaság oktatási rendszerének elemeként törvény rendelkezett a felsőoktatásról, az azonban nem kizárólag a felsőoktatás működését szabályozta, ráadásul a kor szokásainak megfelelően, csak néhány fontosabb szabályt rögzített, a részletes rendelkezéseket törvényerejű rendeletre bízta.¹ Szintén ismeretes az 1848-as magyar egyetemről szóló törvény,² ami mint ilyen az első ágazati törvénynek is tekinthető lenne, azonban nem fedte le a korabeli felsőfokú oktatás teljes vertikumát, hiszen kizárólag az akkoriban egyedülként működő magyar egyetem vonatkozásában rögzítette a tanszabadság alapelvét, és rendelte az intézményt a közoktatásügyi miniszter alá.

A felsőbb oktatás tehát, annak intézményrendszerével együtt viszonylag hosszú időn keresztül működött egységes szabályok megalkotása nélkül, pedig a 19. század végére már igen széleskörűen differenciálódott intézmény-

rendszer jött létre. Tudományegyetemek, akadémiák, liceumok, főiskolák, tanodák, kollégiumok igen vegyes vertikuma alkotta az intézményrendszer gerincét, változó szabályokkal és persze változó színvonalú oktatással. A századfordulóra már meghaladta az intézmények száma a százat, működésük kérdéseit azonban nagyrészt az egyes intézményekre – esetleg néhány intézményre – kiterjedő hatállyal bíró rendeletek vagy törvények tartalmazták. A működés során nagy súllyal estek számításba a szokásjogi alapokon nyugvó belső normarendszerek, a formális joganyag mellett. A 20. század elejére már olyan szabálytömeg alakult ki e téren, hogy az egységes struktúrába foglalás szükségessége a jogalkotónak sem kerülhetett el a figyelmét. E szükséglet manifesztációjaként 1906. február 15-én érkezett a Budapesti Királyi Tudományegyetemhez az 1764 sz. 1905–1906. számon iktatott beadvány, az egyetemekről és az egyetemi főiskolákról szóló törvénytervezet előadói javaslata.

A törvénytervezet – amiről a minisztériumi kérésnek megfelelően a Jog- és Államtudományi Kar nyilvánított véleményt –, valamint a hozzá fűzött indoklás a korabeli szokásjogi alapon összeálló intézményrendszerhez képest eltérő struktúra kidolgozására tett javaslatot. Újragondolta nem csupán az intézményrendszert, illetve az egyetemi önkormányzatiság és tanszabadság fogalmi elemeit is.

A meglévő heterogén intézményrendszert a felsőoktatási intézmények két típusával váltotta volna fel: az egyetemekkel és az egyetemi főiskolákkal, azzal természetesen, hogy a meglévő intézményeket az új jogszabály nem kívánta érinteni. A tervezet négy elméleti tudománykört határozott meg, mint az egyetemeken, illetve egyetemi főiskolákon tanítandó területeket: a nyelv és irodalom körét, a társadalmi tudományok és történelem körét, a matematika és természettudományok körét, valamint a filozófia körét, vagyis kifejezetten szakított azzal az időről időre amúgy is megnyírbált elvvel, hogy mindezek meghatározása az egyetemek feladata lenne. Az egyetemek és az egyetemi főiskolák közötti különbözőséget is e tudománykörök mentén kívánta meghatározni, hiszen a javaslat értelmében az egyetemeken valamennyi, míg az egyetemi főiskolákon – a filozófiával együtt – három tudománykör oktatása lett volna megkövetelendő. Az egyetemi főiskola nem készített volna fel valamely magas közhivatali pályára (az egyetem igen), azonban létének előzetes feltételként legalább két tudománykörben doktori fokozat adományozását kívánták meghatározni.

Az egyetemek alapvető feladata a tervezet értelmében a magasabb képzést igénylő közhivatali és egyéb közpályára (úgy mint egyházi, igazságügyi, közigazgatási, tanári, orvosi, állatorvosi, műszaki, mezőgazdasági stb.) történő felkészítés, a karok szervezésének lehetősége kifejezetten ennek érdekében lett volna biztosított. E karok értelemszerűen csatlakoznak az ún. elméleti tudománykörökhöz, a tervezet így kívánta összekapcsolni az elméleti képzést a gyakorlattal: közigazgatási, igazságügyi és tanári hivatásra azok a karok jogosultak, melyek a társadalmi tudományok és történelem tudománykörében oktatnak, orvosi, állatorvosi, műszaki, mezőgazdasági, tanári stb.

kar fűzhető a matematika és természettudományok köréhez, míg a nyelv- és irodalomtudományok köréhez a teológiai és a tanári hivatásra felkészítés köthető.

„...*De az egyetem valójában nem szakiskola, nem akar szakiskola lenni, csak átveszi néha a szakiskola feladatát, helyesebben feladatának egy részét, amennyiben megadja a szakszerű kiképzés tudományos alapjait...*” *Hogy az egyetem nem iskola, az kifejezésre jut abban is, hogy már az első egyetem mindjárt megalakulása után névben is megkülönbözteti magát az iskolától, nem „scola”, hanem „studium”, s később, mikor a „studium” elnevezést kezdték általában a tanintézet megjelölésére használni: „studium generale”. Főképpen három tulajdonságban mutatkozik a különbség a többi tanintézet és az egyetem között: Az egyik az, hogy egészen más a szervezete, mint az iskoláé, a másik pedig az, hogy más a célja, a harmadik pedig az, hogy más a módszere.*³

Bár Weszely Ödön a fenti gondolatokat később írja rektori székfoglaló beszédében, szinte szóról szóra visszaadja azon véleményt, amit az érintett jogi kar 1906-ban a tervezet e koncepcionális részéhez fűzött.

A tervezet részletesen szabályozza az intézményalapítás eljárásrendjét is, ami évszázadokon keresztül folyamatosan formálódott, és fokozatosan kikerült az egyház hatásköréből. A magyar államalapítást követően a korai feudális-patrimoniális-teokratikus államban az uralkodó egyházszervező tevékenysége keretében szabta meg az oktatás rendjét. Ebben a rendben az állam csak áttételesen vett részt az oktatásirányításban: „...*a királyi iskolafelügyelet... az állam és egyház szoros kapcsolata idején nem különült el az egyházi iskolafelügyeletről, mert a király a maga jogát az egyházi hatóságok, püspökök útján gyakorolta...*”, az oktatás – a korabeli nyugati mintának megfelelően – az egyházi tevékenység tartozéka volt. A korabeli felsőoktatás, az egyetem (bár ismeretes más magas szintű oktatást nyújtó intézmény is a korból, például a budavári domonkos rendi főiskola) szintén egyházi vonásokat mutatott (összes tanára és sokáig hallgatója is pap, illetve papnövendék volt), jóllehet már ekkor önkormányzattal bírt, s az uralkodó magánjogi természetű hatalma is kiterjedt már, igaz, csak közvetve, az egyetemalapítási kísérleteken (1395: Óbudai Egyetem, 1465: Pozsonyi Egyetem, 1367: Pécsi Egyetem) keresztül. Ennek során a két alapító, az uralkodó és a „pápa azt tette bele” az új intézménybe, ami rendelkezésére állt: a pápa a tartalmat (az előadások tartásának és az akadémiai fokozat adományozásának jogát), az uralkodó pedig – eleinte magánjogi alapokon nyugvó közhatalmi funkcióját gyakorolva – a jogi formát és azzal együtt az egyetemen oktatók és tanulók jogi védelmét. Az egyetemalapítás e konstrukciójában a pápai privilégium, gyakorlatilag változatlan formában, egészen az oktatás állami ügyé nyilvánításáig – sőt a teológiai fakultás tekintetében még azt követően is – fennmaradt (bár annak erodálódását már jelzi a nagyszombati egyetem alapításának pápai engedély nélküli körülményei), az uralkodó jogosítványait azonban csak az abszolutizmus alakította át kizárólagos állami hatáskörre. Az 1777-es Ratio Educationis sem szentelt ugyanakkor külön fejezetet, avagy külön kimun-

kált eljárásrendet az intézményalapításnak. Egyértelműen kivette az egyház kezéből ugyan az intézményeket, azonban elsősorban a létező egyetemekre, akadémiákra később líceumokra koncentrált. Ennek megfelelően a későbbiekben a József Ipartanoda, a Kolozsvári, a Debreceni Egyetem stb. létrehozása egyszerűen a szokásos eljárást alkalmazta: döntött róla a törvényhozás.

Egyetem és egyetemi jellegű főiskola a tervezet értelmében már felekezeti – mely esetben a tanárok az adott felekezethez tartoznak –, avagy állami jelleget ölthet, mely utóbbi esetben csak azt az általános megkövetést írta elő, hogy az intézményben tanár, tisztviselő kizárólag magyar állampolgár lehet. Intézményt alapítani a tervezet értelmében az állam, a törvényhatóságok, azok társulásai, törvényesen bevett felekezetek, magánszemélyek és magyar állampolgároknak egyesületei jogosultak, valamennyi esetben megjelent azonban követelményként a törvényhozás által történő becikkelyezés.

Az egyetemek és az egyetemi főiskolák létesítésének kérdése rávilágított azonban nem csupán egy viszonylag egyszerű eljárásrendre, hanem magának az egyetemi autonómiának, illetve korabeli elnevezéssel önkormányzatiságának kérdésére is. A tervezet ugyanis kifejezetten akként rendelkezett, hogy az alapítók jogosultak megállapítani az egyetem jogi képviseletére, kormányzatára vonatkozó testületnek, az egyetemnek és egyetemi jellegű főiskolának mint tantestületnek teljes szervezetét, az ellátandó tudományokat, a közhivatali és egyéb közpályák érdekében szervezendő karokat, a tanulmányi vizsgálatoknak és doktori szigorlatoknak a sorát, a magántanári képesítés megszerzésének a feltételeit és egyéb alapvető intézkedéseket. Természetesen ezen rendelkezéseknek a vallás- és közoktatásügyi miniszternek történő bemutatása is kötelező volt. Ugyanakkor a doktori szigorlatot és az azt esetleg megelőző egyéb tudományos fokozat, valamint a magántanári képesítés rendje – a vallás- és közoktatásügyi miniszternek jóváhagyásának terhe mellett – az intézmények tanártestületét illette volna meg.

A karok szerepe kapcsán – melyeket egyértelműen magas hivatali pályákra szánt szakemberek képzési helyeként, nem pedig afféle tudományos műhelyként vagy oktatási centrumként definiál – külön is és ismételtlen érdemes Weszely Ödönt idézni:

„Az egyetem e kezdeti állapotában voltaképp állami magasabb funkcionáriusok kiképzését szolgálja, a tudománnyal, melyet tanít, azt akarja elérni, hogy a legmagasabb állások betöltői a legkiválóbbak, a legtudósabbak legyenek. Négy fakultásra való osztása is a négy legfontosabb szellemi pálya szerint alakult. Papokat, jogászokat, azaz állami tisztviselőket és ügyvédeket, orvosokat és tanárokat akart kiképezni. Az egyetem egyszerű szakiskolává lesz, ha csak a különféle pályákra való előkészítést tűzi célul. Ezt talán a szakiskolák még tökéletesebben is tudnák végezni. Papot, orvost, tisztviselőt, tanárt nemcsak az egyetem képezhet, s az egyetem nem azért egyetem, mert ezekre a pályákra nevel...

Weszely Ödön

Ha az egyetemet gyakorlati szakiskolává tesszük, akkor egy egyetemfölötti egyetemet kell fölláttítani, vagy az egyetem mellé külön szakiskolát tudósok számára.

A fakultások lényeges alkotó elemei az egyetemnek, hiszen eredetileg úgy keletkeztek az egyetemek, hogy a fakultások egyesültek...”

A venia legendi, a doktori és más (baccalauresi, magistrátusi) fokozat adományozásának joga hagyományosan az európai universitasok sine qua nonja. Figyelemmel azonban arra, hogy a tervezet az egyetemi fakultásokat valójában

közhivatalokra felkészítő szervezeti egységeknek tekintti, logikusan következik, hogy minden olyan tanulmányi vizsgát, amely valamely magasabb képzettséget igénylő közhivatalra stb. megkívánt elméleti képzettség igazolására szolgál, azt az egyetemről függetlenül megszervezett államvizsgán kellett volna bizonyítani, amire a vallás- és közoktatásügyi miniszter is jogosult lett volna vizsgabizottsági elnököt delegálni. Amennyiben tehát a tanszabadságon értjük egyrészt amit a magyar egyetemről szóló 1848:19. törvény tartalmaz, vagyis, hogy *„Az oktatás és tanulás szabadságának azon elve, hogy egyrésztől a tanuló arra nézve: melly tant, és mellyik tanártól kívánja hallgatni, szabad választást tehessen; másrésztől: hogy a rendes tanárokon kívül, más jeles egyének is, a ministerium által ideiglenesen megállapítandó, későbbben pedig törvény által meghatározandó feltételek mellett oktathassanak, törvényesen kimondatik”*, valamint azt, az egyébként bizony csak időnként alkalmazott, de bűvőpataként időről időre felbukkanó igényt, hogy a tanrend meghatározása az egyetem kizárólagos hatásköre, úgy ezen követelményt a tervezet csak részben tartja megvalósítandónak.

A vallás- és közoktatási miniszter hatáskörei egyébként is széles kört ölelnek fel a javaslatban. Ezek közül csak néhányat említve: egyetemi ifjúsági szerveződések, egyéb intézetek (pl. convictusok) állami felügyeletének szabályozása, hivatalvesztés fegyelmi határozattal szembeni vétőjog, törvényi feltételeknek meg nem felelés esetén „megintés” jogintézményének alkalmazása, engedélyokirat visszavonása, illetve intézkedés kezdeményezése a törvényhozás irányába, általános szabályszerűségi ellenőrzési jogkör az egyetem felett, államvizsga bizottsági elnök jelölésének joga, hazai magántanári képesítéssel nem bírók esetében engedély adásának joga legfeljebb kétévi időtartamra magántanári státusban alkalmazásra (rendeletalkotásban), és általában jellemző volt a belső egyetemi szabályzatoknak a vallás- és közoktatásügyi miniszter általi jóváhagyása.

Es bár a tervezet részben szó szerint visszaidézi a magyar egyetemről szóló 1848:19. törvénycikket a tanszabadságról: *a rendes és rendkívüli tanárokon kívüli más jeles egyének is oktathassanak az egyetemeken és a főiskolákon, a hallgatóknak szabad választás adandó arra nézve, hogy mely tárgyat mely oktatótól kívánják hallgatni*, új elemként jelenik meg az a rendelkezés, mely szerint a tanrend mindenkor megállapításának joga a tanártestületnek biztosítandó ugyan, de a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez való bejelentés terhe mellett.

Jegyzetek

¹ Lásd a felsőoktatási intézményekről szóló 1962. évi 22. törvényerejű rendeletet.

² Lásd a magyar egyetemről szóló 1848:19. törvénycikket.

A budapesti tudományegyetem jogi kara számos kritikát fogalmazott meg a tervezettel kapcsolatban, olyannyira, hogy a kritikai észrevételek terjedelme meghaladja magának az alaptervezetnek a terjedelmét. Ennek során többek között kifejtette – és talán ez volt az egyik leg-sarkalatosabb pontja az észrevételeinek –, hogy az egyetem esetében kevésbé a szakiskolai jellegű felkészítésnek kellene előtérbe kerülnie, sokkal inkább a tudomány művelésének hivatása, és ezzel összefüggésben nehezményezte a tanszabadság elvének visszafogását is – különösképpen a tanulmányi rend megállapításának terén – valamiféle minőségbiztosítást látva az egyedi törvényhozási aktusok megalkotásában:

„*Vagy arra az alapra kell helyezkednünk, hogy nálunk nincs igazi egyetem, hanem az egyetem csak tanszabadság nélküli szakiskolák gyűjtőneve, s ekkor a törvényhozást megilleti, hogy egyetemeinknek tanulmányi rendjét általánosságban törvényileg szabályozza.*

Vagy pedig arra kell helyezkednünk, hogy részesei akarunk lenni a nyugat-európai műveltség fő irányainak, hogy egyetemeinket a tanszabadság elve alapján akarjuk felépíteni. Ekkor azonban törvényhozásunkat megilleti, hogy minden egyetem engedélyezését külön bírálja meg.”

³ Weszely Ödön: *Az egyetem eszméje és típusai*. Rektori székfoglaló előadás, Minerva, VIII. évf., 4–7. sz., Budapest, 1929, 125–171. o.; <http://mek.oszk.hu/01900/01934/html/wesz01.htm>

d

KÖNYVEKRŐL

Jogszolgáltatás Debrecenben

Megyeri-Pálffy Zoltán (szerk.): Jogszolgáltatás Debrecenben
Debreceni Törvényszék, Debrecen, 2015, 80 p.
ISBN 978-963-12-2848-9

2014. szeptember 17-én a Debreceni Törvényszék és a Debreceni Járásbíróság bíróságtörténeti konferenciát és kiállítást rendezett. A „Jogszolgáltatás Debrecenben” című nyolcvanoldalas, képekkel gazdagon illusztrált díszes kötetbe a konferencia előadóinak tanulmányai kerültek.

Az Országos Bírósági Hivatal „Bírósági történelem és hagyományápolás” címmel pályázatot hirdetett. A Debreceni Törvényszék és a Debreceni Járásbíróság lelkes

munkatársai a Debreceni Ítéltábla, a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára, a Debreceni Önkormányzat, a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara, a debreceni Városi Könyvtár, valamint a Déri Múzeum hasonlóan lelkes munkatársaival összefogva egy bíróságtörténeti munkacsoportot hoztak létre. A kutatók olyan forrásokat, dokumentumokat tártak fel, amelyekből megismerhető a város jogszolgáltatásának fejlődése.

Szendiné Orvos Erzsébet: Jogszolgáltatás Debrecenben a kora újkorban

Debrecen Nagy Lajos és Zsigmond király privilégiumai alapján nyert ítélkezési jogot, anyajogként a budai jogot kapta meg a város. Joghatósága a polgári és a büntetőügyekre egyaránt kiterjedt. A XVI. század közepétől pedig már nemcsak a városi polgárok, hanem a nemesek ügyeiben is eljár.

Az ítélkezés helyszíne kezdetben a bíró háza, majd a városháza volt. A jogkereső közönség kedden, csütörtö-

kön és pénteken, napfelkeltétől napnyugtáig fordulhatott az ítélkező fórumhoz.

A bírónak igazságosnak, jó hírének és a szokásjogot, valamint a helyi jogot ismerőnek kellett lennie. A bíró nem egyedül, hanem esküdtársakkal együtt ítélkezett.

A felek bíróság elé történő idézése a bírói hatalmat szimbolizáló pecsét küldésével történt. A peres eljárás súlypontja a bizonyítási szakasz volt. A bizonyítási eszközök sorában kiemelt helyet foglalt el az eskü, de sor került tanúk meghallgatására, valamint tortúrát is alkalmaztak. Az ítélethozatal a büntetés nyilvános végrehajtása követte.

A kiszabott büntetések között gyakran előfordult a bíróság, a jószágvesztés és a testi fenyegetés. Debrecen városa erőteljesen fellépett a házasságtörőkkel és a paráználkálók szemben, őket pellengérré állították vagy kalodába zárták, de egyéb megszégyenítő büntetésekkel is sújthatta őket a bíróság, például szalmakoszorúval való koszorúzással vagy csengettyús kosszarvakkal való megcsúfolással.

Debrecennek saját hóhérja volt. Ha a tolvajokat, a gyújtogatókat, a tűzveszélyt okozókat vagy egyéb főbenjáró bűnöket elkövetőket halálbüntetésre ítélte a bíró, akkor – debreceni szóhasználattal – a perdo hajtotta végre az akasztást és a máglyán való megégetést is. A halálos ítéletek száma azonban nem volt magas.

1848-ig az ítélkezés a helyi statútumok, a Hármaskönyv, valamint az országos törvények szellemében zajlott.

Balogh Judit: A modern bíraskodás kialakulása és fórumai Debrecenben

Bár 1723-ban és 1785-ban megkísérelték az igazságszolgáltatás és a közigazgatás szétválasztását, a két hatalmi ág elkülönülésére egészen 1869-ig várni kellett. Így 1848 előtt Debrecenben is a városi tanács az önkormányzati teendők ellátása mellett ítélkező tevékenységet is folytatott. A bírói tisztség betöltéséhez még nem volt szükség jogban jártasságra. A városi polgárok jogsérelmeinek tárgyalásakor a városi tanács „judicialis ülésen” vagy néha alkalmazva a kifejezést, törvényszékként járt el. Polgári perekben fellebbezést lehetett benyújtani a tárnoki székhez vagy a személynöki székhez, büntetőperekben első és másodfokon is a városi tanács döntött.

1848 és 1871 között a korábbi évtizedekhez hasonlóan sokszínű képet mutatott a bíraskodási szervezet. 1848 és

1850 között minden nagyobb súlyú büntető- és polgári ügyben a debreceni városi törvényszék ítélkezett. A törvényszék mellett járásbíróóságok is működtek.

A neoabszolútizmus éveit követően 1861-ben az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok rendezték az igazságszolgáltatás szervezetét, visszaállítva az 1848 előtti állapotot, ez azonban inkább visszalépést, mintsem fejlődést jelentett.

Az 1869. június 1-jén hatályba lépett polgári törvénykezési rendtartásról szóló 1868:54. tc. átalakította az addigi bírósági szervezetet. A bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869:4. tc. pedig új fejezetet nyitott a hazai igazságszolgáltatásban: közigazgatás és igazságszolgáltatás szétválasztása, bíróvá válás feltételeinek rögzítése, bírói függetlenség garanciái.

A bírósági hierarchia kiépítése nyomán törvény rögzítette azt is, hogy a rendes és a különös bíróságok milyen hatáskörben járhatnak el. Az új szervezetrendszerben Debrecenben 1872. január 1-jétől kir. járásbíróóság és kir. törvényszék működött. A fel-

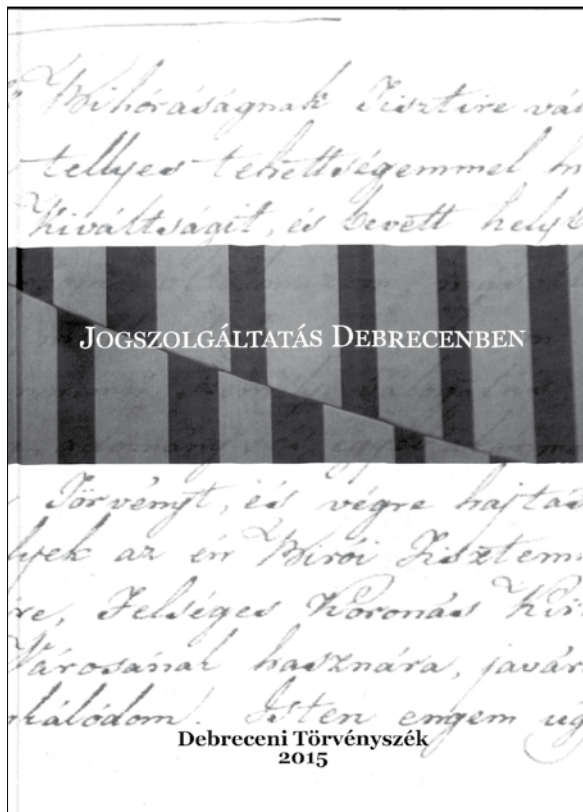
lebbviteli fórum 1890-ig a marosvásárhelyi, 1890 után pedig az újonnan felállított debreceni kir. ítélőtábla lett. Az 1896. évi bűnvádi perrendtartás bevezetésével a debreceni törvényszék mellett is működött esküdtbíróóság.

Papp József: Törvénykezési helyszínek Debrecenben a 20. századig

Bíraskodás céljára emelt épületek híján más helyszíneken zajlott az ítélkezés a korai századokban. A XIV. századtól Debreceni Dózsa nádor udvarháza volt a bíraskodás helye, amelyet a XV. századtól kezdve – Szilágyi Erzsébet szóhasználatát követve – kastélynak neveztek.

A másik helyszín a főbíró, Tar András háza volt, amelyet a város a XVI. században hivatali célokra megvásárolt, és városházaként emlegették. Udvarában még tömlőcök is voltak. Nagy lehetett a zsúfoltság, 1823-ban – az új épület tervtárgyalásán – szóltak arról, hogy a rabok száma sokszor meghaladja a százat. Amikor ezt a régi épületet, amely már majdnem összedőlt, az 1820-as évek elején lebontották, hasznosították is: a téglákat eladták, a törmelékkel a Piac utca feltöltésére használták, a kikerülő „jó zsíros földet” pedig a leendő Botanikus Kertbe szállították.

Az új városháza építését 1825-ben kezdték meg, az építkezés 1844-re fejeződött be. Tömlőcöt is építettek, méghozzá a kort meghaladóan belső árnyékszékkel a

cellákban (ezzel azonban akadtak gondok, бүдös is volt). 1844-től az új városházán zajlott a bírászkodás is. Az impozáns épületben a nagyterem közepén álló, zöld posztóval borított tölgyfaasztalnál tanácskoztak a bírák. Kényelmüket bőrkarosszékek szolgálták.

1725 februárjában Nagyváradról Debrecenbe helyezték a Tiszántúli Kerületi Táblát. Ennek épülete a Varga utca 5. szám alatt állt. A táblabíróság később a Degenfeld–Tisza-palotába költözött. 1872-től itt működött a debreceni kir. törvényszék.

A debreceni kir. ítélőtábla első otthona a Podmaniczky-ház volt. 1891 és 1896 között az ítélőtábla elnökségének ideiglenes elhelyezésére bérelték és bútorozták be a ház helyiségeit. 1896-ban pedig a Széchenyi utca 9. és a Simonffy utca 10. alatti épületegyüttesbe költözött az ítélőtábla.

A büntetés-végrehajtás helyszínei: a pellengér, a kaloda és a négyágú akasztófa. A városnak saját hóhérsja volt. Bár a hóhért általában megvetették, Debrecenben az 1739–1740. évi kolerajárvány idején tett orvoslásáért az akkori ítélet-végrehajtó elnyerte a városi polgárok elismerését és megbecsülését.

Megyeri-Pálffi Zoltán: Igazságügyi építkezések Debrecenben

A XIX. század bírósági szervezetét érintő törvények nyomán országszerte felmerült az igény arra, hogy az átmeneti elhelyezés helyett állandó székhelyet kapjanak a törvénykező fórumok, épüljenek bírósági épületek. Megindult a törvényszéki, illetve igazságügyi paloták építésének nagy hulláma.

A debreceni törvényszék építését 1893-ban kezdték meg Wagner Gyula építész tervei alapján, és éppen 120 éve, 1895. október 13-án adták át az épületet.

A debreceni törvényszék épületében kapott elhelyezést a kir. járásbíró és a telekkönyvi hatóság is, valamint a fogház.

Részletes leírást kapunk az épületről, annak beosztásáról, az egyes helyiségek elrendezéséről, a berendezésről és a díszítő elemekről. Az első emeleten törvényszéki bírói szobák, elnöki irodák, valamint tárgyalótermek voltak. A második emeleten volt egy bírói lakás (férfi szoba, szalon, ebédlő, két hálószoba, fürdőszoba, konyha, kamra és cselédszoba).

Az itt elhelyezett bíróságok az 1920-as évekre kinőtték a törvényszéki épületet, így azt bővíteni kellett, majd Orbán Ferenc tervei alapján 1929-ben megkezdődött a járásbíró építése.

Kovács Ilona: Igazságszolgáltatás bombatűzben

1944-ben több súlyos légitámadás érte Debrecen városát, és bombatalálatot szenvedett mindhárom bírósági épület és a fogház is.

Jeney Sándor törvényszéki elnök és Fábián Antal járásbíró elnök a két bíróságot a város más részére szeretne volna áthelyezni, Szobonya Béla ítélőtáblai elnök azonban elutasította a felvetést. Készült azonban egy bizalmas terv arra az esetre, ha Debrecen légmentes kiürítésére kerülne a sor, a debreceni bíróságokat Hajdúnánásra, Hajdúszoboszlóra és Derecskére költöztették volna. Erre azonban nem volt szükség.

Az orosz csapatok 1944. október 19-én érkeztek Debrecenbe. Néhány nappal később „polgármester” aláírással falragaszok jelentek meg, amelyek valamennyi állami és egyéb hivatalt felszólítottak, hogy működésüket haladéktalanul kezdjék meg.

Tóth Kálmán ítélőtáblai tanácselnök vezetésével megkezdődött az igazságügyi alkalmazottak összeírása és névjegyzék készítése. Ebből kiderült, hogy összesen 51 igazságügyi alkalmazott maradt a városban, közülük mindössze hatan voltak bírók. Az alacsony létszám oka, hogy az alkalmazottak egy részét már 1944 első hónapjaiban behívták katonai szolgálatra, sokan a gyakori légitámadások és bombázások elől menekültek.

A bíróságok az orosz utasításnak megfelelően október 31-én megkezdték működésüket. Az érdemleges munkát azonban több dolog gátolta: egyetlen ügyész sem maradt a városban, illetve a fogház megmaradt helyiségeibe legfeljebb húsz rabot lehetett elhelyezni.

A bírósági tisztviselők nagy része 1945 tavaszán visszatért Debrecenbe, és a létszám folyamatosan emelkedett. Az ítélőtábla épületében nagy volt a zsúfoltság: kevés hely jutott a bíráknak és a jogkereső közönségnek egyaránt. A helyzet csak májusban javult, amikor a törvényszék vissza tudott költözni az épen maradt épületrész helyreállított helyiségeibe.

A járásbíró épületét 1945-ben, a törvényszékét pedig 1950-ben lebontották.

Az egyes tanulmányok végén rövid angol nyelvű összefoglaló is olvasható.

***

A kötet szerzői:

Dr. BALOGH Judit PhD, a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának habilitált egyetemi docense – Dr. KOVÁCS Ilona, a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltárának főlevéltárosa – Dr. MEGYERI-PÁLFFI Zoltán PhD, a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának egyetemi adjunktusa – PAPP József, Kós Károly- és Podmaniczky-díjas helytörténeti kutató – SZENDINÉ dr. ORVOS Erzsébet PhD, a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltárának igazgatója

Bódiné dr. Beliznai Kinga

Szakály Sándornak, a magyar királyi honvédség és a csendőrség története elismert kutatójának, a Veritas Történetkutató Intézet igazgatójának 2015 elején megjelent tanulmánykötete hézagpótló, s az állam- és jogtudomány tekintetében is figyelemre méltó újdonsága a hazai szakirodalomnak. Igaz – és ezt maga a szerző is kiemeli előszavában – a kötet lényegében három korábbi tanulmány kiegészített és javított változatának együttes közlését valósítja meg, mégis azt mondhatjuk, alkalmas arra, hogy igazolja a szerzőnek a katonai hírszerzés szervezettörténetére vonatkozó azon reményét, hogy az abban foglaltak talán közelebb vihetik az érdeklődőket a téma megismeréséhez.

A könyvszerűleg igényes, nyomtatott és elektronikus kiadásban egyaránt elérhető mű kétszázhetvenhat oldalon, olvasmányos, jól érthető és informatív stílusú szövegezéssel, szemléltető ábrákkal és fényképekkel gazdagon kiegészítve mutatja be a vizsgálat tárgyát, tételesen megjelölve azt a kiterjedt forrásanyagot, amelyre az egyes részkutatások épültek.

Az önálló magyar katonai hírszerzés és elhárítás történetének kezdetét bemutató munka – indirekt módon ugyan, de – kiemeli egyrészt az állam fegyveres védelmi rendszerének 19. század végi, 20. század eleji differenciálódását éppúgy, mint a dualizmus magyar védelmi szuverenitásának csökevényességét, mindeközben azonban a fegyveres védelem kiemelt jelentőségét a magyar államéletben belül, amelyet a személyi összefonódások is tükröztek.

A kötet első tanulmányában (*Az önálló magyar katonai hírszerzés és kémelhárítás létrehozása és működése a két világháború közötti Magyarországon [1918–1945]. Kísérlet egy szervezet működésének bemutatására*) a szerző bevezetőként kiemeli, hogy a dualizmus magyar királyi honvédsége – mint segédhad – a képességek tekintetében csökevényesen működött, hiszen egyes fegyvernemek, szakcsapatok, illetve vezetői szintek nem képezték annak részét. Idesorolja a szerző a hírszerzést és felderítést is, amelyet az Osztrák–Magyar Monarchiában az úgynevezett Evidenzbureau,¹ vagyis a Nyilvántartó Iroda látott el a közös hadsereg vezérkarának részeként. Ennek – a köztudatban talán a Redl-botrány² miatt ismert – szervezetnek a fontosságát abban ragadja meg a szerző, hogy hagyományai mindvégig meghatározták az önálló magyar katonai hírszerzés és felderítés működését.

Az önálló magyar katonai hírszerzés és kémelhárítás létrejöttének szervezeti és személyzettörténete – Szakály Sándor új könyvéről

Szakály Sándor: A 2. vkf. osztály. Tanulmányok a magyar katonai hírszerzés és kémelhárítás történetéből 1918–1945
Magyar Napló Kiadó, Budapest, 2015, 276 p.
ISBN: 978-615-5465-26-0

A szerző a vezetői állományra is kitékintve írja le az önálló magyar katonai hírszerző szervezet kialakítását, amely magán viselte a korszak minden történelmi sajátosságát, s amelynek kezdeti emblematikus alakja Stojakovics Demeter vezérkari őrnagy, vagy ahogy 1935. november 4-étől hívták, Sztójay Döme, későbbi berlini nagykövet, majd magyar miniszterelnök volt. Az Evidenzbureau központjában, a háború ideje alatt a főparancsnokságon és a balkáni erők hírszerző részlegénél is szolgálatot teljesítő Stojakovics vezetésével gyakorlatilag 1918. november 1-jétől állt fel az önálló magyar katonai hírszerző szervezet, amelyet a folyamatos szervezeti változások ugyan érintettek, de nem gyengítettek, sőt inkább fejlesztettek.

A fegyveres védelem sajátosságát és az 1944-ben véget érő korszak elsősorban szakértelemre építő jellegét szemlélteti a szerző, amikor rögzíti, hogy „nem változott érdemben az osztály feladatköre – de a személyi állomány összetétele sem! – 1919. március 21. után, amikor is létrejött az ún. Magyarországi Tanácsköztársaság.”³ Ezzel az átmenettel a személyi állomány mellett a feladatkör sem változott a honvédő harcmozdulatokig, amely aztán létrehozta azt a struktúrát, amelyben a katonai hírszerzés és felderítés kivált a központi katonai közigazgatásból, és a hadvezetés szervezetének, egész pontosan a Vörös Hadsereg Parancsnokságának része lett, annak II. csoportjaként, miközben a

szegedi ellenkormány mellett szerveződő Nemzeti Hadserg Fővezérének II. csoportjaként, Ottubay Károly őrnagy vezetésével szintén létrejött egy hírszerző szervezet.

A Tanácsköztársaság bukása után, 1919. november közepéig a kettősség ideiglenesen megmaradt, ezt követően pedig a két párhuzamos szervezetet összeolvasztották, s az Stojakovics, majd utódai vezetésével a Vezérkar főnöke Nyilvántartó Irodája lett, számos névváltozást megélve és „csupáncsak” a trianoni béke rendelkezései miatt re-integrálva a központi katonai közigazgatás szervezetébe, vagyis a Honvédelmi Minisztériumba.

A szerző a szervezettörténet bemutatása mellett – külön cím alatt – nem mulasztotta el tárgyalni a működési feltételek alakulását, a katonai attaséi szolgálat megszervezésének sarokpontjait, a szervezet feladatkörét és változásait a fegyverkezési egyenjogúság 1938. évi blei visszanyerése után, valamint a hírszerző és kémelhárító szolgálat életének érdekes epizódjait, melyeket – mintegy zárás-ként – a katonai attasék sorsának alakulásáról szóló rövid áttekintés követett, felvillantva a korszakváltást, amellyel 1945 után már nem a szakértelem vált a fő szervező elvvé, hanem a kialakuló diktatúra érdekei és a politikai lojalitás. Azt is mondhatnánk, hogy a szerző – akarva-akaratlanul – első tanulmányának zárásaként kihangsúlyozta a fegyveres védelem történetében azt, amit Szekfű Gyula szavaival úgy írhatunk le: „Valahol utat veszítettünk.”

A szervezet történetét bemutató munka után a vezetést ismertető tanulmány következik a kötetben, amelynek címe: *Ákik a magyar katonai hírszerzést és kémelhárítást irányították (1919–1945)*. Ahogy a cím is mutatja, a tanulmány arra a tíz főtitestre és tábornokra – időrendben: Stojakovics (Sztójay) Döme, Böckl József, Ruszkay Jenő, Hennyey Gusztáv, Andorka Rezső, Ujszászy István, Vasváry József, Kádár Gyula, Kuthy László, valamint Zakó András – fókuszál, akik 1919 augusztusa után vezették a magyar katonai hírszerzést és kémelhárítást.

Szakály Sándor a hírszerzés és elhárítás vezetőit több szempont szerint vetette alá összehasonlító elemzésének, amelyet aztán az érintett tisztek életrajza követett. A katonai életutak közlése azért emelendő ki az összehasonlító analízis ismertetése előtt, mert a laikus olvasóban ezek révén tudatosulhat az a tény, hogy az elhárítás személyi állománya révén sokkal jelentősebb hatást gyakorolt a magyar államéletre, mintsem azt gondolhatnánk. A teljesség igénye nélkül: Sztójay Döme, a hírszerzés létrehozója, előbb berlini nagykövet, majd Magyarország miniszterelnöke, Hennyey Gusztáv számos parancsnoki beosztás után Magyarország külügyminisztere, Andorka Rezső katonai beosztásait követően a Magyar Királyság spanyolországi követe volt, Ujszászy István a kémelhárítás vezetése után 1944. március 28-ig az Államvédelmi Központot vezette, Kuthy László a második világháború után az új magyar Honvédség megszervezésének egyik meghatározó alakjaként működött, akit a szovjet típusú politikai tisztogatások során bebörtönöznek, míg végül szabadulása után öngyilkos lett.

A fenti személyi kör tekintetében a szerző összetett életpályaelemzést vitt véghez. Ennek keretében vizsgálta a szerzők születési helyét, a vallásfelekezeti hovatartozást,

a felmenők foglalkozását és a családok anyagi hátterét, a polgári középfokú végzettséget, a vezérkari képzés megszerzését, a fegyvernemi hovatartozást, a haderő szerinti hovatartozást, a nyelvtudást, a nyelvhasználatot, a vezetői poszton eltöltött időtartamot, a kinevezés-, illetve a felmentéskori életkort és rendfokozatot, a 2. vkf. osztályhoz kerüléskor meglévő rendfokozatot, az osztályon, illetve annak élén eltöltött szolgálati időt, a katonai diplomáciában betöltött tisztséget, az 1945 májusáig elért rendfokozatot, valamint az egykori vezetők halálozási adatait.

Ez az analízis több szempontból is érdekes. Egyrészt – szemben a korszak magyar katonai elitjére vonatkozó közmegegyőződéssel – kimutathatóvá tette, hogy az egyik legfontosabb vezérkari osztály vezetői döntő többségükben vagyontalan családokból származtak, nem pedig a társadalom felső rétegeiből. A területi hovatartozás tekintetében látható, hogy a szóban forgó főtitestek egyaránt származtak a trianoni Magyarországról, valamint a Romániához, illetve a Jugoszláviához csatolt területekről.

A bekerüléskori rendfokozatok áttekintése azt mutatja, hogy a későbbi vezetők többsége vezérkari századosként került a szervezethez, ezt követik számszakilag azok, akik őrnagyként kerültek állományba, s a tíz főből csak egy fő került ezredesi rendfokozattal a szervezethez. Ennek jelentősége nemcsak a 2. vkf. osztálynál megvalósuló előmenetek szempontjából fontos, hanem azért is, mert jól mutatja, hogy a későbbi vezetők lényegében a fiatalabb generációhoz tartozó tisztek közül került a szervezethez, figyelemmel a meglévő tudásukra és szakértelmükre.

A 2. vkf. osztályon eltöltött szolgálati idő szerinti vizsgálat alapján látható, hogy az érintettek – Kádár Gyulát leszámítva – években mérhető időtartamot töltöttek a katonai felderítés és kémelhárítás szolgálatában mint beosztottak és mint vezetők. Hasonlóan fontos, hogy a tíz vezető közül hatan katonadiplomáciai szolgálatban is álltak.

Mindezek összegezve azt mutatják, hogy az önálló magyar katonai hírszerzés és kémelhárítás szervezete elsősorban a szakértelemre és a speciális szolgálathoz szükséges ismeretekre és készségekre, nem pedig társadalmi hovatartozásra épített, miközben része volt egy olyan életpályának, amely sokak tekintetében diplomáciai és magasabb vezetői beosztásokhoz, nemritkán pedig a náci, majd szovjet típusú politikai tisztogatásokban való érintettséghez vezetett.

A kötet harmadik és egyben záró tanulmánya *A magyar katonai attaséi szolgálat személyi összetétele és állomáshelyei 1919–1945* címet viseli, s méltó lezárása a kötetnek, hiszen egy rövid, az attaséi szolgálat megszervezésére és működésére vonatkozó bevezető után a vezetői profilokhoz hasonlóan elemzésnek veti alá a személyi állományt, majd közli az érintett katonadiplomáciai tisztviselők biográfiáit. Ahogy a szerző írja: „Nem a fentebb jelzett katonai attaséi szolgálat tevékenységét kívánom bemutatni, hanem a kutatások jelenlegi állása szerint adom közre az 1919 és 1945 között katonai attaséi beosztásban szolgált hivatásos katonatisztek életrajzát, valamint az állomáshelyeket és az adott állomáshelyeken szolgáltak névsorát. A rendelkezésre álló adatok képet adnak arról, hogy kik is voltak, honnét jöttek a katonai attaséi beosztást betöltött

személyek, milyen ismeretekkel rendelkeztek és milyen szempontok játszhattak közre a beosztásra történt kiválasztásukkor.⁷⁴

Az összevetés során a szerző a származásra és családi körülményekre, a katonai iskolázottságra, a fegyvernemi hovatartozásra, a nyelvismeretre, a katonai pályafutás rendfokozati és beosztási jellemzőire, valamint a halálozás helyére és idejére helyezte a hangsúlyt. Az e szempontok szerinti összesítő táblázatokat kiegészítő magyarázatok, valamint százharmincnyolc oldalnyi életrajz segíti értelmezni, amelyeket a magyar katonai diplomácia állomáshelyeire és azok vezetőire vonatkozó áttekintés a tanulmány lezárása gyanánt követ.

***

Összegzésként úgy gondolom, hogy a 2. vkf. osztály, vagyis az önálló magyar katonai hírszerzés és kémelhárítás szervezet- és személyzettörténetét bemutató tanulmánykötet, nemcsak hézagpótló jellege és a személyeket megelevenítő módszertana miatt kiemelt fontosságú mű, hanem azért is, mert betekintést enged az állam fegyveres

védelmi szervezetének 20. századi átalakulásába. Teszt ezt úgy, hogy közben rámutat arra a szemléletbeli változásra, amelynek következtében a magyar államélet – és ennek részeként a katonai szféra – a szakmai szempontok túlsúlyától elmozdult a politikai determináltság felé, elvetve ezzel a szakmaiságot háttérbe szorítani képes, sokszor elvtelen gyakorlatok magvait mind a beosztotti, mind pedig az előjárói állományban. Nem utolsósorban azért is kiemelt jelentőségű Szakály Sándor új kötete, mert kontrasztot tud adni a történetírásunkban korábban megjelent munkák álláspontjával szemben, amelyek vagy az 1944-es összeomlás utáni működésre fókuszáltak, vagy megírásuk idejében politikai kényszerpályán mozogtak.⁵

A kötetet jó szívvel ajánlom nemcsak azoknak, akik a magyar hadtörténet vagy épp a hírszerzés és kémelhárítás – vagy egyszerűbben a titkosszolgálatok – világa iránt érdeklődnek, de azoknak is, akik a sorok között olvasva a magyar alkotmánytörténet nagy mozaikjából hiányzó kis kockákra is kíváncsiak, amelyek közül jó néhány az állam- és jogtudományok által mellőzött fegyveres védelmi szervezet történetéhez kapcsolódik.

Farkas Ádám

Jegyzetek

- ¹ Bővebben lásd Artner Ramóna: *Hírszerzés a dualizmuskori Magyar Királyságban. Felderítő Szemle, 2008. emlékszáma, 13–18. p.*
- ² Alfred Redl az Evidenzbureau ezredese és bukásáig egyik legsikeresebb kémelhárítója volt, akiről megállapították, hogy kettős ügynökként tevékenykedett. Letartóztatásakor bűnét elismerte, de teljes körű kihallgatása nem történt meg. Ezt követően – a kor tisztí szokásai szerint – bűne súlyára tekintettel a letartóztatásra hivatott tiszt bizottság egy maroklófegyverrel magára hagyta, hogy belátása szerint magavetessen véget életének. Redl sikeresen el is követte az öngyilkosságot, ami azonban lehetetlenné tette a mögötte álló árulási ügy és konspirációs háló feltárását, mivel magával vitte titkait a túlvilágra.

Bővebben lásd: Alan Sked: *A Patriot for Whom? Colonel Redl and a question of Identity*. History Today, Volume 36, Issue 7 July 1986; Richard Grenier: *Colonel Redl: The man behind the secret myth*. The New York Times, October 13, 1985; Ravasz István: *Redl, a kém kémelhárító*. Történelem portál, 2014. 2. szám, 34–37. p.

- ³ Szakály Sándor: *A 2. vkf. osztály* (Magyar Napló Kiadó, Budapest, 2015, 15. p.).
- ⁴ Szakály: i. m., 83. p.
- ⁵ Lásd például Hollós Ervin: *Rendőrség, Csendőrség, VKF 2.* (Kosuth könyvkiadó, Budapest, 1971); Dombrády Lóránd: *Mi volt a VKF-2?* História 1979. 3. sz., 21–22. p.

- **2014. november 14-én** a Finn Köztársaság elnöke mint a Finn Oroszlán Lovagrend nagymestere a Finn Oroszlán Lovagrend parancsnoki érdemrendjét adományozta tanszékvezetőnknek, Mezey Barnának.
- **2015. január 29-én** a Magyar Nemzeti Levéltár könyvbemutatót tartott a levéltár munkatársai által írt, illetve szerkesztett kötetekről. Az alábbi könyvek kerültek bemutatásra: Erdész Ádám – Kovács Tamás (szerk.): *A Holokauszt Békés megyei történetéből*, bemutatta: Balázs Péter; Csósz László: *Konfliktusok és kölcsönhatások. Zsidók Jász-Nagykun-Szolnok megye történelmébe*, bemutatta: Karády Viktor; Kovács Tamás (főszerk.): *Mérlegen az ember. Ismeretlen források a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárából a magyarországi holokauszt történetéről*, bemutatta: Mezey Barna.
- **2015. február 11-én** a Konrad-Adenauer-Stiftung és a Kommunizmus Bünei Alapítvány konferenciát tar-

tott „Jog és kommunizmus” címmel. A szimpóziumon Horváth Attila: A jog, mint eszköz a kommunista diktatúrában; Zinner Tibor: Az igazságszolgáltatástól a gazdaságszolgáltatásig, Kahler Frigyes: Jogállam és a kommunista állam; Horváth Miklós: Az 1956-os megtorlás a katonai (i)gazságszolgáltatás tükrében; Ötvös István: A koncepció eljárások szerkezete címmel tartott előadást.

- **2015. február 12-én** Budapest Főváros Levéltára könyvbemutatót tartott, amelyen Ujváry Gábor bemutatta Bíró Aurél: A Tanácsköztársaság fővárosi karhatalmai című kötetét.

HÍREK

- **2015. február 13-án** az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék és a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság „65 év a polgári magyar állam közbiztonságának szolgálatában. 25 év az első polgári magyar központosított, közbiztonsági őrtestület története művelésének a szolgálatában” címmel megrendezte a XV. magyar közbiztonság-történeti tudományos szimpozionot. A rendezvényen Öry József: A Maréchaussée-től a Magyar Királyi Csendőrségig, Parádi József: A határszéli csendőrség; Kaiser Ferenc: A csendőr járőr; Mag. Simon F. Nándor: A csendőrőrs vezetéskételes szolgálati okmányai; Boda József: A portugál csendőrség története; Lóránt Csaba: A Magyar Királyi Csendőrség fejedői; Szakály Sándor: Csendőrség és haderő; Vedó Attila: A Magyar Királyi Csendőrség feladatai a külföldiek ellenőrzésében címmel tartott előadást.
- **2015. március 5-én** az Észak-dunántúli Közigazgatási és Munkaügyi Regionális Kollégium kollégiumi termének ünnepélyes felavatásán előadást tartott Horváth Attila: Horváth Boldizsár és a magyar jogállamiság és Babus Antal: Magyary Zoltán életpályája és szovjet-unióbéli útja címmel.
- **2015. március 13-án** az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara borkóstolóval egybekötött könyvbemutatót tartott, ahol Gosztonyi Gergely *Alternatív (?) média. A közösségi média jogi szabályozásának vetületei* című könyvét laudálta Nyakas Levente, a Médiatudományi Intézet vezetője.
- **2015. március 25-én** a Magyar Nemzeti Levéltár és a Kúria „Életutak-pályaképek” címmel szakmai tanácskozást rendezett a kúriai elnökök életútját és a korszakot bemutató konferenciasorozat negyedik állomásaként. Bódiné Beliznai Kinga „Modern fej és hihetetlenül nagy, korszerű tudás.” Oberschall Adolf életútja, valamint Günther Antal: „a szürke ember”?; Zinner Tibor: A Kúriától a Legfelsőbb Bíróságig. Utak és tévutak a XX. századi magyar felsőbbíráskodásban; Németh László Sándor: A megfelelő ember. Szalay József legfelsőbb bírósági elnök életpályája; Garadnai Zoltán: A konszolidáció embere. Szakács Ödön a Legfelsőbb Bíróság élén (1968–1980) címmel tartottak előadást, Mezey Barna bemutatta *A Kúria és elnökei II.* kötetet.
- **2015. április 22-én** a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti, Jogelméleti és Egyházjogi Tanszéke, az Országos Kriminológiai Intézet és a Magyar Jog- és Államtudományi Társaság közös szervezésében konferenciát tartottak 250 éves a Dei delitti e delle pene – Konferencia Cesare Beccariáról címmel. A konferencián előadást tartottak: Stipta István: Beccaria kora; Paczolay Péter: A Dei delitti e delle pene államelméleti kérdései; Mezey Barna: Büntetések és büntetés-végrehajtás a XVIII. századi Nyugat-Európában; Finszter Géza: A büntetőjog humanizálódása; Mészáros Ádám: A törvényesség elve és a büntetőjogi felelősséget kizáró okok; Fejes Zsuzsanna: Jog – szabadság – állami büntetőhatalom: Beccaria hatása a felvilágosodás államelméletére; Sárík Eszter: A családi szellemről. Az ifjúság megváltozott szerepe Beccaria munkásságának tükrében; Bolyky Orsolya: Kiterjesztett öngyilkosságok Beccaria öngyilkosság-felfogásának tükrében; Tóth J. Zoltán: Beccaria a halálbüntetésről: Valóban előzmények nélküli-e az abolicio gondolata?; Deres Petronella: Alkohol és erőszakos bűnözés; Békés Ádám: Az anyagi igazság keresése, az alaki igazság megtalálása.
- **2015. május 5-én** a Honvéd Vezérkar Tudományos Kutatóhely „A Mediterrán térség: múlt, jelen, jövő” címmel rendezett tudományos konferenciát. A konferencián többek között előadást tartott Balogh Ádám: A görög-macedón kérdés: egy történelmi konfliktus biztonságpolitikai hatásai napjainkban és Gömöri Roland: A kopt kisebbség helyzete Egyiptomban az Arab Tavasz után címmel.
- **2015. május 5-én és 6-án** az Európai Emlékezet és Lelkiismeret Platformja és a Nemzeti Emlékezet Bizottsága tartott konferenciát „A vasfüggöny – a második világháború következményei” címmel az Országházban. A konferencián előadást tartott Paweł Ukielski, Valters Nollendorfs, Máthé Áron, Petr Blažek, Zinner Tibor, Balogh Gábor, Łukasz Kamiński, Vasil Kadričov, Horváth Attila, Kiss Réka, Slachta Krisztina, Kovács József, Göran Lindblad, Johann Grünbauer, Wolfgang-Christian Fuchs, Miroslav Lehký, Tökés László, Bank Barbara, Neela Winkelmann, Katona Gábor, Andrej Umansky, Andreja Valič Zver, Miroslav Kasáček, Alexander Stipsits és Takács Szabolcs.
- **2015. május 14-én** az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke könyvbemutatót tartott, ahol az alábbi könyvek kerületek bemutatásra: Mezey Barna: *A fenyítőházak forradalma*, bemutatja: Gönczöl Katalin professor emeritus; Bódiné Beliznai Kinga (szerk.): *A Kúria és elnökei I–II.*, bemutatja: Darák Péter, a Kúria elnöke; Szádeczky-Kardoss Irma: *Jogéletünk őstörténete*, bemutatja: Nótári Tamás egyetemi docens; Zinner Tibor: *A nagy politikai affér – A Rajk-Brankov ügy*, bemutatja: M. Kiss Sándor professor emeritus; Képes György (szerk.): *Magyar alkotmány- és közigazgatás-történet a polgári korban*, bemutatja: Máthé Gábor professor emeritus; Horváth Attila: *A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején*, bemutatja: Csatári Bence tudományos kutató; Gosztonyi Gergely: *Alternatív (?) média. A közösségi média jogi szabályozásának vetületei*, bemutatja: Révész T. Mihály címzetes egyetemi tanár; Bódiné Beliznai Kinga: *A bíbor méltóság, a sárga árulás. Szimbólumok és rituálék a jogtörténetben*, bemutatja: Kengyel Miklós egyetemi tanár.

- **2015. május 15-én** Széchenyi Társaság és a Professzorok Batthyány Köre konferenciát rendezett a civil mozgalmakról. Rubovszky Rita: Kulturális, oktatási intézmények és civil szervezetek; Szemereki Zoltán: Önkormányzat és civil szervezetek; Náray-Szabó Gábor: Véleményformálók a jobboldalon: a Professzorok Batthyány Köre; Duray Miklós: Civil szervezetek kisebbségi létben; Horváth Attila: Az egyesületalapító Széchenyi; Janka Ferenc: Egyház és civilitas címmel tartott előadást.
- **2015. május 22-én** a Nemzeti Közzolgálati Egyetem az Antall-kormány megalakulásának 25. évfordulója alkalmából rendezett konferenciát „Emlékezés a harmadik rendszerváltó nemzeti szabadelvű kormányra” címmel. A konferencián előadást tartott Forrai István: Antall József személyes hitvallása; Jeszenszky Géza: Célok, eredmények és csalódások az Antall-kormány külpolitikájában; Bod Péter Ákos: A szociális piacgazdaság koncepciója és az Antall-kormány, Tölgyessy Péter: „Tette, mint lehetett” – Antall József kísérlete a jobbközép kormányzásra 1990–1993, Pokol Béla: A rendszerváltás alkotmányjogi lehetőségei és korlátai az Antall-kormány számára, Horváth Attila: A magyar rendszerváltozás elemzése jogtörténeti aspektusból címmel.
- **2015. május 28-án** a Magyar Börtönügyi Társaság az ünnepi közgyűlésén, melyet fennállásának 25. évfordulóján rendezett, a honi börtönügy szakmai és tudományos értékek mentén való fejlesztéséért és elismertségének öregbítéséért Csóti András vezérőrnagy, bv. főtanácsos a Büntetés-végrehajtási Szervezet Emlékérmét adományozta Kabódi Csaba egyetemi docensnek, Lőrincz József címzetes egyetemi tanárnak és Mezey Barna egyetemi tanárnak.
- **2015. június 10-én**, a Magyar Tudományos Akadémia Miskolci Területi Bizottsága és a Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara szervezésében Horváth Tibor professzor emlékére konferenciát szervezett. Büntetőjogászok, kriminológusok, a büntetés-végrehajtási jog tudományának képviselői, jogtörténészek tisztelegtek Horváth Tibor, a miskolci kar egykori alapítója, első egyetemi tanára és volt dékánja emléke előtt. A konferencián előadást tartottak: Lőrincz József: Horváth Tibor szerepe a büntetés-végrehajtási jogtudomány fejlesztésében és oktatásában; Vókó György: A büntetés-végrehajtási jog mint egyetemi diszciplína; Mezey Barna: Adalékok a reformkori börtönügyhöz; Pallo József: A pilot judgement és hatásai a magyar büntetés-végrehajtási szervezetre; Nagy Anita: A kegyelmi eljárás sajátosságai; Lévay Miklós: Az életfogytig tartó szabadságvesztés emberi jogi aspektusból, különös tekintettel az Emberi Jogok Európai Bíróságának joggyakorlatára; Györgyi Kálmán: Horváth Tibor szakmai munkásságának főbb állomásai; Korinek László: Emlékezés Horváth Tiborra és a Halálbüntetést Ellenzők Ligájára; Bócz Endre: Emlékeim Horváth Tiborról és a büntetőjogáról; Nagy Ferenc: Tisztelgés Horváth Tibor emléke előtt néhány személyes megjegyzéssel, illetve gondolattal; Gula József: Emlékezés Horváth Tiborra, a professzorra.
- **2015. június 29-én** a Magyar Nemzeti Levéltár a külküldözés nemzeti emléknapja alkalmából filmvetítéssel egybekötött kerekasztal-beszélgetést szervezett. A rendezvényen bemutatásra került Madácsy Tamás, Havasi Dániel „Adalékok a kárpótlás történetéhez” címmel összegyűjtött videointerjúk. A kerekasztal-beszélgetésben részt vett Hantó Zsuzsa szociológus, Sepsey Tamás az Országos Kárrendezési és Kárpótlási Hivatal egykori elnöke, Schlett András egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jogi és Államtudományi Kar, Madácsy Tamás történész, Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archivum; a beszélgetést Tóth Judit főlevéltáros moderálta.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Béli Gábor, PhD, tanszékvezető egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogi-történeti Tanszék; **Bódiné Beliznai Kinga**, PhD, egyetemi adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogi-történeti Tanszék; **Bogdándi Zsolt**, PhD, Erdélyi Múzeum Egyesület tudományos munkatárs; **Farkas Ádám**, egyetemi tanársegéd, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Jogi-történeti Tanszék; **Laczlavik György**, fősztályvezető, főlevéltáros Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára; **Nagy Péter**, joghallgató, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar; **Manzinger Krisztián**, egyetemi tanársegéd, Károli Gáspár Református Egyetem, Európai Jogi és Nemzetközi Jogi Tanszék; **Rigó Kinga Viktória**, PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar; **Rónay Zoltán**, PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar

E számunk megjelenését
a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara
támogatta

TISZTELT SZERZŐINK!

A *Jogi-történeti Szemle* Szerkesztőbizottsága a szoros szerkesztési határidőre tekintettel, valamint a szerkesztés és a nyomdai előállítás megkönnyítése érdekében kéri, hogy írásait e-mail-en az agihorvath@ajk.elte.hu vagy a losonczi.eszter@gmail.com címre küldjék el.

Kérjük, hogy nevük mellett közöljék jelenlegi beosztásuk és munkahelyük pontos és teljes megnevezését is, annak érdekében, hogy hiteles adatokat tudjunk közölni!

A szerkesztőség legfeljebb 1 éves (= 40 000 n) tanulmányokat fogad el.

A szerkesztőség kéri a következő előírások szíves figyelembevételét:

- a szöveget World programban, 12 pontos Times New Roman betűtípussal beírva kérjük megküldeni;
- a szövegben – az egyedi szerzői kiemeléseken túl – kérjük a mű-, valamint a folyóiratcímek kurzíválását, továbbá a nevek, intézmények teljes nevének kiírását;
- az irodalomban említett szerző(k) teljes nevét és a mű pontos, teljes címét kérjük feltüntetni;
- az idézett vagy külön szakirodalom-jegyzékben közölt műveknél a megjelenés helyét (rövidítés nélkül), évét, a könyv kiadóját, a hivatkozott oldalak számát, folyóiratoknál – sorrendben – az évfolyamot, évet, lapszámot, valamint a hivatkozott oldal(ak) számát zárójelben kérjük megadni;
- az évszámok és az oldalszámok között hosszú kötőjelet kérünk használni;
- nem lábjegyzetet, hanem végjegyzetet kérünk;
- a jegyzetekben az ismételt hivatkozás (már említett mű) jelzése: i. m. + oldalszám;
- az oldalszámot a magyar „o.” helyett „p.” (pagina) jelzéssel kérjük ellátni;
- a végjegyzetek formázását kérjük mellőzni.

A Tanulmány, Műhely, Előadások, Disputa című rovatokban megjelenő cikkekhez, tanulmányokhoz rövid, kb. 1200–1800 leütés terjedelmű **összefoglalót kérünk német nyelven.**

A szerkesztőség a cikkekhez köszönettel fogad illusztrációs anyagokat. Nyomdatechnikai okokból sajnos csak fekete-fehér fotók vagy vonalas ábrák közlésére van módunk. Az illusztrációkat digitalizált formában (min. 300 pixel/inch, 300 dpi felbontásban, TIFF vagy JPEG formátumban), a fent megadott e-mail-címre vagy fényképeredetiként postai úton, esetleg személyesen kérjük megküldeni.

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

INHALT

STUDIEN

BÉLI, Gábor – Praxis der Rechtsprechung bis Anfang des 16. Jahrhunderts	1
BOGDÁNDI, Zsolt – Entstehung und wichtigste Merkmale der zentralen Gerichtsbarkeit in Siebenbürgen (1541–1571)	8
LACZLAVIK, György – Aufriss der zentralen Gerichtsbarkeit im Königreich Ungarn in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts	16

WERKSTATT

MANZINGER, Krisztián – Anspruch auf Selbstverwaltung bei den ungarischen Minderheiten und seine Aufnahme in der Zeit zwischen 1848–1867	20
NAGY, Péter – Das Tripartitum und das Werk „Rechtswissenschaft in der Siebenbürger Heimat“ von Elek Dósa	34
RÓNAY, Zoltán – Stuhl der Verfassungshüter. Weiterleben des Verfassungsentwurfs von Kossuth in der Regelung bezüglich des ungarischen Verfassungsgerichts	41

QUELLEN

RIGÓ, Kinga – Ein selten erwähnter Entwurf: Vorschlag des Vorlegers des Gesetzentwurfs über die Universitäten und universitären Hochschulen aus der Zeit der Fejérváry-Regierung	49
---	----

ÜBER BÜCHER

Rechtspflege in Debrecen – BÓDINÉ, BELIZNAI Kinga	52
Organisations- und Personalgeschichte der Entstehung des selbstständigen ungarischen militärischen Nachrichtendienstes und der Abwehr – Über das neue Buch von Sándor Szakály – FARKAS, Ádám	55

NACHRICHTEN

Autoren dieser Nummer	60
-----------------------------	----

Auf der Titelseite: Elek Dósa

(Marosvásárhely /Neumarkt am Mieresch/, 15. März 1803 – Pest, 19. November 1867):

Doktor der Rechtswissenschaften, Juraprofessor der Akademie, Vizepräsident des Abgeordnetenhauses, Ehrenmitglied
der Ungarischen Akademie der Wissenschaften

Rechts

geschichtliche Rundschau

Internationales Redaktionskollegium:

Prof. Dr. Wilhelm Brauneder (Wien), Prof. Dr. Izsák Lajos (Vorsitzender des Redaktionskollegiums), Prof. Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn),
Prof. Dr. Günther Jerouschek (Jena), Prof. Dr. Srđan Šarkić (Novi Sad), Prof. Dr. Kurt Seelmann (Basel), Prof. Dr. Erik Štenpien (Košice)

Redaktion: Dr. Attila Barna, Dr. Gábor Béli, Dr. Mária Homoki-Nagy, Dr. Gábor Máthé, Prof. Dr. Barna Mezey,
Prof. Dr. T. Mihály Révész, Prof. Dr. István Stipta, Dr. Béla Szabó

Redakteur: László Élesztős (E-Mail: elesztosl@ajk.elte.hu), Eszter Losonczy (e-mail: losonczy.eszter@gmail.com)

Anschrift der Redaktion: 1053 Budapest, Egyetem tér 1-3, 2. Stock, Zi. 211 Tel./Fax: +36-1-411 65 18

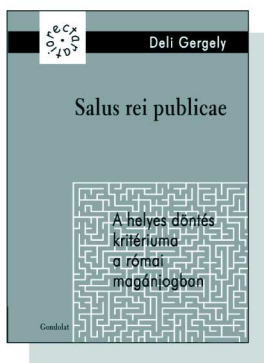
ISSN 0237-7284

Herausgeber: Lehrstuhl für Ungarische Staats- und Rechtsgeschichte der Eötvös Loránd Universität, Institut für Rechtsgeschichte
und Rechtstheorie der Károli Gáspár Universität der Reformierten Kirche, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte
der Széchenyi István Universität, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität Miskolc, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte
der Universität Pécs, Lehrstuhl für Ungarische Rechtsgeschichte der Universität Szeged und der Lehrstuhl für Rechtswissenschaft der
Nationalen Universität für den Öffentlichen Dienst, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität Debrecen

Verantwortlicher Herausgeber: Prof. Dr. Mezey Barna

Verlag: Gondolat Verlag

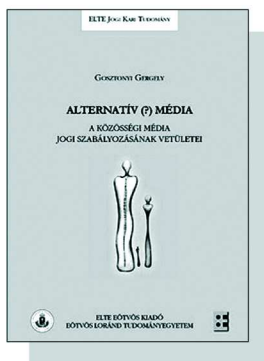
SALUS REI REPUBLICAE Deli Gergely

A nép jóléte legyen a legfőbb törvény, intett már Cicero is. A salus rei publicae fogalma ma elsősorban közjogi vagy politikai színezetű. Mégis vagy éppen ezért merül fel a kérdés, hogy vajon irányadó lehet-e a közjó a magánfelek közötti jogviták esetében is.

Deli szerint a római jogászok az államalkotó nép, a populus Romanus üdvét nemcsak a széles értelemben felfogott közjogban, hanem a magánjogban is végső igazodási pontnak tartották. Jelen könyvében e nézetet kutatási hipotézisnek tekinti, és a közjó mércéjének magánkonfliktusok feloldásában betöltött szerepét veszi górcső alá.

A szerző a magánérdek és a közérdek kapcsolódási pontjainak felderítése érdekében olyan „nehéz” római jogi eseteket vizsgál meg közelebbről, amelyeknél nem állt és most sem áll rendelkezésünkre egyértelműen helyes megoldás. Ennek megfelelően foglalkozik az ügyvédi sikerdíj, a feldolgozás, az adásvételnél előforduló elállási jog, az erkölcstelen végrendeleti feltételek és a megbízás nélküli ügyvitel egyes ma is aktuális kérdéseivel.

ISBN: 978 963 693 573 3 – Gondolat Kiadó, Budapest, 2014, 226 p.

ALTERNATÍV (?) MÉDIA. A KÖZÖSSÉGI MÉDIA JOGI SZABÁLYOZÁSÁNAK VETÜLETEI Gosztönyi Gergely

Az alternatív média a maga esetlegességével, szétföredettségével, sokszínűségével hozzájárul ahhoz, hogy a társadalom a valódi információk teljes arzenálját birtokba vehesse. Bemutatja, hogy nem csak a tanult profik képesek részt venni a tartalom előállításában. A „karót nyelt” közszolgálati média merevsége és hamis magabiztossága, és a „jópofa” kereskedelmi média harsánysága és felületessége mellett a közösségi média (community media) mer emberi lenni. Be meri mutatni a társadalom gyenge pontjait. Mer hangot adni a hangtalanoknak. Mer bátor lenni, mer vállalkozó lenni, mer eltérni a fősodortól. Mer alternatívát kínálni egy olyan világban, ahol mindenki a biztonságra vágyik. Mer szabad, független, kritikus hang lenni.

A triális médiarendszer szépsége ugyanis nem csupán az alternatív média meglétében, az alternatív nyilvánosság jelenlétében és a kommunikációs eszközök „társadalmisításában” lelhető fel. A háromszatúság a sokszínűséget, a pluralizmust szolgálja. Sem a pénzalapú, kapitalista jellegű kereskedelmi média, sem pedig a hatalomalapú, állami jellegű közszolgálati média nem akar vagy nem képes a társadalom minden problémájával foglalkozni, azokra reflektálni. Atomizált világunkban atomizált társadalmi csoportok követelnek egyre nagyobb figyelmet, amit csak egy rájuk rezonálni képes, egyéniségüket, egyediségüket megragadó médiatípus képes megadni.

A plurális, virágzó, demokratikus médiarendszer a három különféle médiatípus teljes jogi elismertségét igényli, amelyben az állam a közszolgálati médiát mindig, a kereskedelmi (szinte) soha, az alternatív, közösségi médiát pedig valahol a kettő között támogatja állami (akár pénzügyi, akár egyéb) forrásokkal.

ISBN 978 963 312 194 8 – ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2014, 262 p.

A KÚRIA ÉS ELNÖKEI II. Szerkesztette: Bódiné Beliznai Kinga

„Jó bíró csak sokat tapasztalt, bölcs észjárású, embertársai sorsát szívében viselő, derült kedélyű, becsületes, erkölcsös, jó ember lehet. A jogi tudás magasabb mértéke nem pótolja a bíróban nélkülözhetetlen emberi jellemvonások egyikének vagy másikának a hiányát.” – vélekedett Juhász Andor a Kúria 150 éve született egykori elnöke.

A Kúria és a Magyar Nemzeti Levéltár „Életutak – pályaképek” konferenciasorozatának 2014. októberi tanácskozása a XX. század első felében működött legfőbb bírák életútját, bírói pályáját, valamint a Legfelsőbb Bíróság 1953 és 1958 közötti politikai átalakításának hátterét dolgozta fel. A kúriai és legfelsőbb bírósági elnökökről szóló második tanulmánykötet Juhász Andor, Töreky Géza, Molnár Erik és Domokos József életét és ítélkező tevékenységének fontos állomásait követi nyomon, valamint a XX. század igazságszolgáltatásának történetéből, a tárgyalótermekben lezajlott eljárásokból mutat be követendő és elretentő példákat egyaránt.

ISBN 978 963 258 263 4 – HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2015, 203 p.

KROATISCH-UNGARISCHE ÖFFENTLICH-RECHTLICHE VERHÄLTNISSE ZUR ZEIT DER DOPPELMONARCHIE Szerkesztette: Máthé Gábor, Mezey Barna

Die Zusammenarbeit zwischen österreichischen und ungarischen Forschern sollte ursprünglich durch die Mitwirkung kroatischer Rechtshistoriker vervollständigt werden. Diese Zielsetzung konnte aber erst durch den vorliegenden Band erreicht werden.

Die Kooperation zwischen der Budapester und der Zagreber Rechtshistorikerwerkstatt entwickelte sich inhaltlich rasch und kräftig, was eine Analyse der kroatisch-ungarischen öffentlich-rechtlichen Verhältnisse während des Dualismus, und eine Bewertung der zum Status gewordenen Formationen der politischen Nation ermöglichte.

ISBN 978 963 284 608 8 – ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2015, 346 p.

250 ÉVES A DEI DELITTI E DELLE PENE – TANULMÁNYOK CEASARE BECCARIÁRÓL Szerkesztette: Tóth J. Zoltán

2015. április 22-én került megrendezésre az Országos Kriminológiai Intézetben a Cesare Beccaria úttörő munkássága előtt tisztelő konferencia „250 éves a Dei delitti e delle pene – Konferencia Cesare Beccariáról” címmel. A kötet szerzői részint történeti kontextusban végezték el Beccaria nézeteinek elemzését, részint azt próbálták meghatározni, hogy milyen „üzenetet” közvetítenek e gondolatok a „mának”, milyen közvetlen hasznosítási lehetőségei és implikációi vannak vagy lehetnek egy XXI. századi magyar jogász számára ezen eszméknek. Ennek megfelelően a kötet két részre oszlik: az elsőtben találhatóak azok a tanulmányok, amelyek kifejezetten a múltra koncentrálnak, és jog- vagy eszmetörténeti kontextusban tárgyalják Beccaria gondolatait, míg a második részben nyertek elhelyezést azok az írások, melyek Beccaria mai hatásával, eszméinek a jelen problémáinak megoldása érdekében történő továbbgondolásával foglalkoznak.

ISBN 978 963 9808 67 6 – Patrocinium Kiadó, Budapest, 2015, 136 p.